

ઓપિનિયન

થો વૈ ભૂમા તત્ સુખમ

તંત્રી : વિપુલ કલ્યાણી

પુસ્તક : 13 • પ્રકરણ : 05 • સર્ગ અંક : 149

26 ઑગસ્ટ 2007

વાર્ષિક લવાજમ : £25 / £40

‘ભૂલી ભૂલી ભૂલી હું તો ઘરનો ધંધો ભૂલી રે !’ ○ વિપુલ કલ્યાણી

મીરાંબાઈનું એક રસાળ, સરસ, મજાનું પદ છે :

રામ રમકડું જડિયું રાજાજી રે.

મારું મન શામળીયાસું જડિયું રે.

મીરાંબાઈ માટે આચાર્ય રજનીશે ક્યાંક લખ્યું છે : ‘ટેબલ-બુરશી પર બેસીને મીરાંબે ગીતો નથી લખ્યાં. રાણીપદ છોડ્યું એટલે એમને કૃષ્ણના પદ પ્રાપ્ત થયા.’ સુરેશ દલાલ કહે છે તેમ, ‘મીરાંબાઈ એટલે પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનું મૂર્ત સ્વરૂપ.’ ... માટેજસ્તો, મીરાં મન મેલીને બોલી પડે છે : ‘રામ રતન ધન પાયો મૈયા મે તો રામ રતન ધન પાયો’.

રોજીરોટીની શોધમાં, ધનદોલતની પાછળ, દોરીલોટી લઈને, વતનથી આધે, દરિયાપાર ગયેલા આપણા દરેક જીવને કોઈક ‘રામ રતન’ કે પછી, ‘રામ રમકડું’ તો ઠીક, પોતાપણું ય જડિયું છે ખરું કે ? – આવો આવો સવાલ આજકાલ અહીં અને તહીંના પ્રસાર-માધ્યમોમાં થતો રહ્યો છે.

આ મુલકમાં વસતાં ત્રીજા ભાગનાં બ્રિટિશ દક્ષિણ એશિયાઈઓ પોતાને ‘બ્રિટિશ’ માનતાં નથી. બ્રિટનમાં રહેવું છે, લાભવું છે. અને પાછું બ્રિટિશપણું દાખવવું નથી. વાહ રે ભાઈ ! અમારી તો કમાલ છે, મારા બેરુ ! ... તો પછી, તે પોતાને શું માને છે ? ... જવાબ અઘરો છે. કેમ કે દરેકના મત નોખા નોખા ખાનામાં જ પડવાના છે. ૧૨ ટકા લોકો પોતાને ‘શ્રીફળ’ (કોકોનટ્સ) શા જૂએ છે. બહારનું કોચલું બજારિયું અને અંદર ધોળુંધક્કું ! ૩૮ ટકા લોકો પોતાને ચપટીક જ ‘બ્રિટિશ’ લેખે છે; કે પછી, લગીર બ્રિટિશ ગણતા નથી ! ૭૫ ટકા, વળી, એમ જ માને છે કે બ્રિટનમાં રહેવાનાને કારણે તેમની સંસ્કૃતિનું ધોવાણ થતું રહ્યું છે ! જ્યારે ૫૦ ટકાનો ચોકો જ જુદો છે. તે માને છે કે લાંબા અરસાથી બ્રિટનમાં રહેવા છતાં સ્થાનિક ગોરી જનતા બ્રિટિશ તરીકે તેમનો સ્વીકાર કરતી જ નથી ! ... ઓતારીની !! ... અહીં રહેવા, તો કોણે છીપરા મેલ્યા છે ? ભરીએ ઉચાળા ને વહેલું આવે પેલું ‘મનપસંદ’ ઘર !!

વારુ, ‘બ્રિટિશ બ્રોડકાસ્ટિંગ સર્વિસ’ વાટે હમણાં અહીં એક લોકમત લેવાયેલો. તેનું આ તારણ છે. ભારતની આઝાદી તેમ જ હિંદના ભાગલાના આ હીરક મહોત્સવ ટાંકણે, ‘બી.બી.સી. એશિયન નેટવર્ક રેડિયો’એ લીધેલા આ લોકમત અનુસાર, દક્ષિણ એશિયાઈ બ્રિટિશજનોના ૮૪ ટકા લોકોને બ્રિટનમાંના જીવનથી સંતોષ રહ્યો છે કેમ કે, તેમના મૂળ વતન કરતાં તેમને અહીં તકો વિશેષ પ્રમાણમાં મળતી રહી છે. હાશ ! શાબાશ !!

સન ૨૦૦૧માં થયેલી વસતી ગણતરી મુજબ, કુલ વસતીમાં ૨૩.૩૧ લાખ લોકો આ વર્ગના છે જે કુલ વસતીની ટકાવારીમાં માંડ ચાર ટકા લેખાય છે. ‘આઈ.સી.એમ. રિસર્ચ’ દ્વારા લેવાયેલી આ મોજણીમાં, ૧૬થી ૩૪ વયનાં આવાં ૫૦૦ લોકોને સામેલ કરવામાં આવ્યા હતાં. તે પોતાને ભારતીય, પાકિસ્તાની, બંગલાદેશી કે શ્રીલંકન ગણાવતા હતાં. તદુપરાંત, ૧૮ થી ૩૪ વર્ષની વયનાં બીજાં ૨૩૫ ગોરાઓ પણ તેમાં

સામેલ થયા હતાં.

‘કનેક્ટ ઈન્ડિયા’નાં નિયામક મીનળ સચદેવ કહેતાં હતાં, અહીં સફળ બનવા સારુ બ્રિટિશ યુવાને ‘શ્રીફળ’ લેખાવાની કોઈ જરૂર નથી. સફળ બનવા માટે ઓળખ અગત્યનું સાધન જરૂર બની શકે છે. અને આથી બ્રિટિશ ભારતીય હોવાનું મને ગૌરવ છે. બીજા બધાની સાથે સાથે તમને ય પૂરતા પ્રમાણમાં તકો સાંપડે છે તેવા અહેસાસવાળા વિદ્યાર્થીનું ભાથું તે તમને જરૂર બંધાવી આપે છે, એમ મીનળબહેન માનતા હતાં.

યુવાન બ્રિટિશ એશિયાઈઓ માટે અહીંથી ‘ઈકો-ઝ’ નામે એક માસિક નીકળે છે. તેનાં તંત્રી રીના કોમ્બોના મત મુજબ, ‘મને બ્રિટિશ હોવાનું ગૌરવ છે, પણ સાથે સાથે એશિયાઈ હોવાનું ય ગૌરવ છે.’ ઘણાં લોકો પોતાને બ્રિટિશ માને છે; અને જેવા તે પોતાના ઘરમાં દાખલ થાય છે કે તરત જ તે પોતાની સંસ્કૃતિ અને વારસાગત મૂળિયાંમાં ખોવાઈ જાય છે. આવું છતાં, કેટલાંક લોકો પોતાને ‘શ્રીફળ’ લેખતાં હોય તો તેનું તેમને આશ્ચર્ય થતું નહોતું. છેવટે, તો તેમને સમાજમાં ગોઠવાઈ જવાનું જરૂરી છે અને તેને માટે આમ બનતું ય હોય. – તેવો આ તંત્રીનો મત હતો.

આ દેશમાં જન્મેલા ને ઉછરેલા આસિફખાનના મત મુજબ, આ સમાજમાં એશિયાઈઓ સારી રીતે ગોઠવાઈ ગયા છે. પછી દાખલો આપતા તે કહેતા હતા, આ બધી અલાયદી રસમો જ જુઓને, આ બ્રિટિશ એશિયાઈ સંગીતની તરાહે આ સમાજને જ નહીં જગત આખાને ઓતપ્રોત કરી લીધું છે ! સતી સેઈ નામની એક શીખ યુવતી પણ અહીં જન્મી છે, ઉછરી છે. તે કહે : મારાં જેવા માટે તો જગતના બે ભાગનું ઉત્તમ મેળવવાનું છે. આપણી સંસ્કૃતિ ક્યાં ય વચ્ચે આવતી જ નથી. આ સમાજમાં હું સમઘળ છું. આપણે આ સમાજમાં હળીભળી ગયાં છીએ જ. એવું તે માનતી હતી.

સ્કૉટલૅન્ડના એબરડીન શહેરના વતની લિયોન એન્ડરસન પણ આ દલીલમાં જોડાઈ ગયા છે. તેમણે તો આખી દલીલને નવા પરિપ્રેક્ષ્યમાં તાણી જઈને કહી જ દીધું કે ભલે હું એશિયાઈ નથી, પણ હું ય મારી જાતને બ્રિટિશ માનતો નથી. હું તો સ્કૉટિશ છું. આ ‘બ્રિટિશ’ ન હોવાને કારણે, ભલા, કઈ બલા ઊભી થાય છે ? અરે ! યુનાઈટેડ કિંગડમમાંના બીજાં અનેકો આવો આવો જ અનુભવ કરે છે અને તેમાં અનેક અંગેજો ય સામેલ છે !! સધમટનના રોકી જે નામના નાગરિક કહેતા જ રહ્યા : હું આ વિષે વિચારતો સુદાં નથી. વિચારીને ય શું કરશું ? દરેક જાતભાતનાં લોકો સંગાથે હળું છું, ભળું છું અને મોજમજા કરું જ છું. કોઈ જ મુશ્કેલી નથી.

ઉત્તર ઈંગ્લૅન્ડના રોચડેલ ગામના વતની ઉસ્માન નવાઝ કહેતા રહ્યા : પાકિસ્તાની વંશપરંપરામાં જન્મેલો હું બ્રિટિશ યુવાન છું. પાકિસ્તાની કરતાં હું સવિશેષ બ્રિટિશ છું. બ્રિટિશ સંસ્કૃતિ મને વધુ પકડે છે. આ ઓળખ વિશેની કટોકટી બાબત મારી મુસ્લિમ યુવાન પેઢી સાથે મારે વિચારગોષ્ઠિ કરવી છે. સટન કોલ્ડફિલ્ડ નામે એક સરસ મજાનું ગામ વેસ્ટ મિડલ્ન્ડ્સમાં આવેલું છે. તે ગામના વતની જગદીપ તો જણો

ઓપિનિયન

- "ઓપિનિયન" ગુજરાતી ભાષાનું માસિક વિચારપત્ર છે અને દર માસની ૨૬મી તારીખે બહાર પડે છે.
- "ઓપિનિયન"ના ગ્રાહક ગમે તે સ્તરેથી થઈ શકાય છે.
- "ઓપિનિયન"માં શક્ય હોય ત્યાં સુધી જાહેરખબર ન લેવાની અમારી નેમ છે.
- એમાં વ્યક્ત થતા વિચારો માટેની જવાબદારી જે તે લેખકોની છે.
- "ઓપિનિયન"ના ધોરણ અને સ્વરૂપને અનુલક્ષીને લેખકોએ પોતાની કૃતિઓ મોકલવી. હાલ પુસ્તકારનું ધોરણ નથી. પરંતુ છપાયેલી કૃતિના લેખકને જે તે સંકલેટ મોકલવાની પ્રથા છે.
- લખાણ શાહીથી ચોખ્ખા અક્ષરે અને કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. નવામા લેખો અસ્વીકૃત બનશે.
- ભાષા સારી માઠી હશે તેને વિષે લખનારે જરા પણ અસ્કાવાનું નથી. અમારી શક્તિ પ્રમાણે અમે સુધારી લઈશું. ઓછામાં ઓછી ગુજરાતી જાણનાર વાચક પણ સામયિકની મારફતે જેટલી દાદ લઈ શકે તેટલી દાદ દેવી એ અમે અમારી ફરજ સમજીશું.
- જેઓ લખી ન શકતા હોય તેઓ બીજાની પાસે લખાવીને લખાણ મોકલી શકે છે.

લવાજમના દર

વાર્ષિક લવાજમ આ દેશ માટે £25 તેમ જ પરદેશ માટે £40 છે. ચેક યા પોસ્ટલ ઓર્ડર અથવા ડ્રાફ્ટ Parivaar Communicationsને મોકલવી.

લવાજમ - સંપાદકીય પત્રવ્યવહાર

"ઓપિનિયન"

'Kutir', 4 Rosecroft Walk, WEMBLEY,
Middlesex HA0 2JZ [U.K.]

Tel. : [+44] 020 - 8902 0993

e.mail : vipoolkalyani.opinion@btinternet.com

ભારત માટે લવાજમ ભરવાનું ઠેકાણું

Villa Bellevue, 30, Avantikabai Gokhale
Street, Opera House, MUMBAI - 400 004

Tel. : [022] 2386 2843

Fax : [022] 2826 1155/1166

e.mail : bharti_parekh@hotmail.com

સંપર્ક : ભારતીબહેન પારેખ

માત્ર ભારતમાંના ગ્રાહકોએ જ, ફક્ત Rs. 2,000ની રકમ,
Vipool Kalyani ને નામે લખી મોકલવી

ગ્રાહક પત્રિકા :

Name :

Address :

Post Code :

Telephone :

e.mail :

Subscription : £25 / £40

Date :

ઈટાલિયન ખોરાક ભાવે છે. મને રૂસી સાહિત્ય ગમે છે. કામ કરવા વિશેની જાપાનીઓની નીતિમતા મને પસંદ છે. ભારતીય કામસૂત્રની સમજણ રૂચે છે. અને તેની સાથેસાથે આ અંગ્રેજી હવામાન પણ ફાવે છે. વળી, દેશપરદેશના આ કે તે ટૂંકાઓને નહીં, પણ જે કોઈ સારું રમે તેવી ફૂટબોલ કે ક્રિકેટની ટીમને જ હું ટેકો દઉં છું.

આટલું ઓછું હોય તેમ આ જ 'બી.બી.સી. એશિયન નેટવર્ક' દ્વારા બીજી એક મોજણી પણ થયેલી. ગોરી વસતીની સરખામણીએ આ બ્રિટિશ એશિયાઈ વસતી પાંચ ગણી વધુ પોતાના જ દાયરામાં પરણવાનું પસંદ કરે છે. પોતાના જીવનસાથી તરીકે એશિયાઈઓ જ હોવાં જોઈએ એમ માનનારાઓનો આંકડો ૪૪ ટકા જેટલો થતો હતો.

બીજી પાસ, નવમી સપ્ટેમ્બરની ઘટના કેડે એક નવી દુનિયા ઊભી થઈ છે; અને તેમાં જાતભાતના પૂર્વાગ્રહો, ભેદભાવો, સંકુચિત વિચારધારા તેમ જ અજ્ઞાનનું જોર વધી ગયું છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકાની એક બીજી મોજણીમાંથી આવી છાંટના ખબર છૂટે છે : મુસ્લિમ બિરાદરીનાં યુવકો જોડે ગોરી પ્રજાનાં યુવકો હળેભળે, એ તો ઠીક પણ તેની જોડે 'ડેટીંગ' કરે તેનો ભય હવે આ લોકોને સતાવતો થયો છે. સન ૨૦૦૨ના વારાથી ગુજરાતમાં અને ગુજરાતીઓમાં જેવી ગંધિઓ રાજકારણીઓએ ફેલાવી છે તેવું જ કાંઈક ચિત્ર એ મુલકમાં ય ઉપસેલું છે. આ જમણેરી અને ધર્મઝનૂનીઓએ ત્યાં પણ વેરઝેરનું વાવેતર કરેલું છે. હવે, કમભાગ્યે, તેનો આ પાક લણાઈ રહ્યો છે.

પશ્ચિમ લંડનના બ્રેન્ટ અને ઉત્તર લંડનમાંના હેરિંગે પરગણાંઓમાં અનેક પ્રકારનાં લોકો સાથેસાથે વસે છે. એકબીજાં સાથે એ સૌ ચોપાસ જીવે છે. મારા આ બ્રેન્ટ પરગણામાં, એક અંદાજ મુજબ, આશરે ૧૯૧ જેટલી રાષ્ટ્રીયતાઓના લોકો છે. જાણે કે આખું સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંઘનું માળખું જ જોઈ લો! નાની મોટી આશરે ત્રણસોએક ભાષાઓનું ચલણ બૃહદ લંડનમાં હોવાની અધિકૃત રજૂઆત સાંભળી જ છે.

આમ, છેલ્લા એક દસકામાં આ દેશની સિકલ બદલાઈ ગઈ છે. અત્યારે ક્યાંક ક્યાંક સવાલો પેદા થાય છે. ક્યાંક ક્યાંક કદાચ ઊકળતો ચરુ પણ હોઈ શકે. પણ સમાજની તેમ જ શાસનની દૂરંદેશ તથા સર્વસમાવિષ્ટ નીતિરીતિને કારણે વાતાવરણ થાળે પડતું રહ્યું છે. આ સમૂળું ચિત્ર જોઈએ છીએ ત્યારે ભક્ત નરસિંહ જ સાંભરી આવે છે. આજની આ દુનિયામાં આ કોરપોરેશનોની શક્તિ, રાજકીય પક્ષોની વરવી સાંઠગાંઠ અને નવાનકકોર પરિમાણો દેખા છે. ત્યારે તે

વચ્ચાળે નરસિંહની પેઠે કહેવાનું મન થયા કરે છે : ભૂલી ભૂલી ભૂલી હું તો ઘરનો ધંધો ભૂલી રે ... ભાગી ભાગી ભાગી મારા ભવની ભાવટ ભાગી રે.

પાનબીડું :

હળવે હળવે હળવે હરજી મારે મંદિર આવ્યા રે;
મોટે મોટે મોટે મેં તો મોતીડે વધાવ્યા રે.
કીધું કીધું કીધું મુને કાંઈક કામજ કીધું રે;
લીધું લીધું લીધું મારું મન હરીને લીધું રે.
ભૂલી ભૂલી ભૂલી હું તો ઘરનો ધંધો ભૂલી રે;
ફૂલી ફૂલી ફૂલી હું તો હરિમુખ જોઈ ફૂલી રે.
ભાગી ભાગી ભાગી મારા ભવની ભાવટ ભાગી રે;
જાગી જાગી જાગી હું તો હરિને સંગે જાગી રે.
પામી પામી પામી હું તો પૂરજ વરને પામી રે;
મળિયોમળિયોમળિયો મહેતા નરસિંહનો સ્વામી રે.

- નરસિંહ મહેતા

ગુજરાતીલેકિસકોનની સીડી મેળવવા બાબત

રતિલાલભાઈ ચંદરયાએ દીઘા આ મહાકાવ્ય કામની સીડીનું ભેટ વિતરણકામ કરવાનું હવે ગોઠવાયું છે.

ચંદરયા ફાઉન્ડેશન, ગુજરાતી લેકિસકોન તથા વિચારપત્ર "ઓપિનિયન" દ્વારા બ્રિટન ભરમાં આ સીડી વિનામૂલ્યે વિતરણ થઈ રહી છે.

જે કોઈ ગુજરાતીનાં શિક્ષક હોય, ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યનાં પીંડ સાથે કામ પાડતાં હોય, જાહેર પુસ્તકાલયો-વાંચનાલયોમાં ગંથપાલની ફરજ બજાવતાં હોય તો તેઓ આ સી.ડી. વિના મૂલ્યે મેળવી શકે. અલબત્ત કમ્પ્યુટરમાં કામ આપે એવી જ આ સી.ડી. છે.

જે તે રસિક વ્યક્તિએ પોતાનાં નામઠામની વિગતો ઉપરાંત પોતે કયો ઉપક્રમ કરે છે, તેની જરૂરી વિગતો આપવી જરૂરી રહેશે. A5 કદના, પોતાનાં નામઠામ દર્શાવતાં, તેમ જ ટપાલખર્ચને સારુ, બ્રિટન માટે 'ફર્સ્ટ' (£0.34) કે 'સેકન્ડ' (£0.24) ક્લાસની ડાક ટિકિટ લગાડેલું પરબીડિયું, વિપુલ કલ્યાણીનાં સરનામે, મોકલાવું રહેશે. સી.ડી. સિલકમાં હશે ત્યાં સુધી વિતરિત થશે અને વળી, વ્યક્તિદીઠ ફક્ત એક જ સી.ડી. આપવામાં આવે છે.

વિલાયતની સફરે આવતાં પરદેશમાંનાં કોઈક સ્નેહી-સાથી-મિત્રો સંગાયે આ સી.ડી. મેળવી શકાય છે. આજકાલ સલામતીના સવાલે કોઈ પણ સી.ડી. ટપાલથી મોકલવાની સરળતા રહી નથી, તેની નોંધ લેવા અરજ છે.

'જામ્બો ! - વન વર્લ્ડ, વન પ્રૉમિસ !'

૦ વિપુલ કલ્યાણી

નાનો અમથો ય પ્રયત્ન કરીએ, ચાલો, સરસ દિવસ ઊગાડીએ,
નાનો અમથો ય પ્રયત્ન કરીએ, અને આપણી આશાને પાંખ ફૂટશે...

એક વિશ્વ, એક વચન !

આજકાલ, પાટનગર લંડનના ઈશાન ખૂણે, એસેક્સ પરગણાના ચેમ્સફર્ડ ગામ નજીકના હાયલ્ડેન્સ પાર્કમાં, ૨૭ જુલાઈથી ૮મી ઓગસ્ટ ૨૦૦૭ દરમિયાન, એકવીસમું વિશ્વ બાળવીર મહાસંમેલન ભરવામાં આવેલું. એ જામ્બરીના અધિકૃત ભાવગીતની બે'ક પંક્તિનું, આ ઉપરદીધું, ફક્ત ઉપરછલું, ભાષાન્તર જ છે. દેશપરદેશથી ૪૦,૦૦૦ જેટલાં બાળવીરોએ આ બાર દિવસની આ જાગતિક શિબિરમાં સહિયારાં રહેવાનું રાખ્યું, ખાવાપીવાનું રાખ્યું અને ભાઈચારો કેળવવાનું રાખ્યું.

આ ઘટનાએ મને ૫ ઠેલો દીધો અને હું નૉસ્ટૉલ્જિઆને પ્રવાસે ઉપડ્યો. પૂર્વ આફ્રિકામાં આવ્યા ટાન્ઝાનિયા દેશના ઓતરાદા મુલકના મારા ગામ અરુશામાં, ભારતને આઝાદી અપાઈ, તેની આસપાસના દિવસોમાં, સેવાદળની જેમ, 'યૂથ લીગ'ની પ્રવૃત્તિઓ થતી, એમાં બેન્ડ વગાડાતું, જેમ ચડે તેવાં ગીતોનું વાદન થતું, કૂચકવાચત પણ થતી, રતિલાલ ખેતિયા, મોતીચંદ માલદે, કેશવ મિસ્ત્રી, વગેરે વગેરે એ દિવસોના મારા - અમારા ભૂમિકાબોધક (રોલ મૉડલ્સ), 'માસ્ક પાઈપ' વગાડાય, 'ડમ' ટીપાય, અને વાંસળીના સૂર રેલાય, એ જમાનામાં, મારે મન, જાણે કે આ સઘળું 'એડિનબરો મિલિટરી ટાટૂ' જ ન હોય !! સરસ શરીરસૌષ્ઠવ, ભૂરી આંખો, એ સોહામણા, ગોરા અંગેજની બરાબર બરોબરી કરે તેવા, દીઠે દેખાવડા, એ રતિલાલ ખેતિયા આજે પણ એવા ને એવા સાંભરે, અહીં બૃહદ્ લંડનના એક ઉપનગર, એજવેરમાં, આજકાલ, તે પરિવારસહ વસે છે.

લગભગ એવું જ આકર્ષણ કેશવ મિસ્ત્રીએ જમાવેલું, તેમને પાછો સાહિત્યવાચનનો અને ફોટોગ્રાફીનો પણ અદ્ભુત શોખ, મારા એક સર્વોત્તમ શિક્ષક એટલે બાલકુમાર સી. પટેલ, તેનો તે કંઈ જોટો મળે કે? નિવૃત્તિ વેળા હાલ એ પરિવારસહ વડોદરે છે. અમારી 'ઈન્ડિયન પબ્લિક સ્કૂલ'ના આચાર્યપદે હતા રણજિતભાઈ આર. દેસાઈ, ગુજરાતી અને અંગ્રેજીના જબ્બર ખાંટુ, તેમના કૂવામાંથી સીંચાઈ સીંચાઈને મારું આજનું ગુજરાતી સમૃદ્ધ બનેલું છે. દેસાઈ સર મિડલ્ન્ડ્સના લેસ્ટર નગર પાસેના હીન્કલીમાં ઠીક ઠીક સમયથી નિવૃત્તિ જીવન ગાળતા હતા જ્યાં નવેમ્બર ૨૦૦૫ દરમિયાન તેમનું નિધન થયું, વળી, અર્નવાઝબહેન સચીનવાલા નામે એક પારસી શિક્ષિકા ય હતાં, તે ઈશાન મુંબઈના ઉપનગર વિખોલીની ગોદરેજ સ્કૂલમાં, પાછળથી, શિક્ષિકા બનેલાં, આ ત્રિપુટી શિક્ષકોએ, આ કેશુભાઈએ અમને કિશોરોને ખૂબ ચાનક આપેલી, અમે સતત પ્રવૃત્ત રહ્યાં, એમાં બે'ક હસ્તલિખિત અંકો ય અમે પ્રગટ કરેલાં, મહાનગર લંડનની પશ્ચિમે, હીધરો વિમાનઘરની ચોપાસ આવેલા એશફર્ડમાં, આજકાલ, આ કેશુભાઈ મિસ્ત્રી વસે છે.

વળી, કિશોરાવસ્થામાં બાળવીર પ્રવૃત્તિમાં થોડોઘણો પ્રવૃત્ત હતો, અમારા એક બીજા અક્લાતૂન શિક્ષક હતા મેનન, બહુ જ સરસ અંગ્રેજી શીખવે, એ ચોસર, એ શેક્સપિયર, એ હાર્ડી, એ બર્ન, એ ગોલ્ડસ્મિથ, એ બ્રાઉનીંગ, એ વર્ડસ્વર્થ, એ બાયરન, એ ટેનિસન સમેત સુદ્ધાં આજે માંઢલીકીર જામેલા રહ્યાં છે, તેનો સઘળો પ્રતાપ આ મેનન સરને જ ફાળે ખતવાયો છે, તેમની જ સંગાથે ટાન્ઝાનિયાના ઉત્તર વિસ્તારમાં આવેલા અમારા એ મેરુ પર્વત પર ચડવાનો યોગ સાંપડેલો.

યુવાવસ્થામાં ઉચ્ચ અભ્યાસાર્થે મુંબઈ હતો, એ સેવાદળના પણ દિવસો હતાં, આચાર્ય વિનોબાજીના ભૂદાનપ્રવાસના ય દિવસો હતા, સર્વોદય આંદોલનનો ભાનુ ત્યારે મધ્યાન્હે તપતો હતો, 'જય હિન્દ' ઉપરાંત, 'જય જગત'ના નારા અમે ચોમેર સાંભળતા રહેતા, અને પછી લોકનાયક જયપ્રકાશજીની કિશોરવાહિની પણ આવી, ક્યારેક તેની શિબિરોમાં સામેલ થવાના અનુભવો ય લાભ્યો છું, બાળપણથી શરૂ થયેલી એ ઘટમાળ, યુવાવસ્થામાં પણ ખૂલ્લાપણાવાળા, સર્વસમાવિષ્ટ,

કરુણાવાળા, સમભાવના બંને કિનારે સમયળ વહેતી અનુભવી છે, આપણા આજના સમાજમાં, આવી આવી પ્રવૃત્તિઓનો અભાવ, આથીજસ્તો, વિસ્મય જગાવે છે, ખેર !

વારુ, આવી આવી આ બાળવીર (સ્કાઉટ) પ્રવૃત્તિને શરૂ થયે એક સદીનો ગાળો થયો, બ્રિટિશ લશ્કરમાં લેફ્ટનન્ટ જનરલનો હોદ્દો જાળવનાર, લેખક તેમ જ બાળવીર પ્રવૃત્તિઓના જનક લૉર્ડ રોબર્ટ બેડન - પૉવેલ હતા, લંડનના પેડિંગ્ટન વિસ્તારમાં ૨૨ ફેબ્રુઆરી ૧૮૫૭ના રોજ જન્મેલા બેડન - પૉવેલે હિન્દમાં તેમ જ આફ્રિકામાં ય લશ્કરી સેવાઓ આપી હતી, આફ્રિકામાંના અનુભવોને ધ્યાનમાં લઈને તેમણે લશ્કરીઓને માટે કેટલુંક સાહિત્ય રચ્યું હતું, તેમાં 'સ્કાઉટીંગ ફૉર બોય્સ'નો સમાવેશ છે, પોતાના આ વિચારોને ચરિતાર્થ કરવાને ખાતર તેમણે ૧૯૦૭ની ૧ ઓગસ્ટે, બ્રાઉનસી આપલૅન્ડમાં પહેલી બાળવીર શિબિરનું આયોજન કરેલું, એ પછી, આ એકવીસમી વિશ્વ જામ્બરી મળી છે, તે અગાઉ, સને ૧૯૫૭માં, છેલ્લે, અહીં વિશ્વ બાળવીર જામ્બરી મળી હતી.

લૉર્ડ રોબર્ટ બેડન-પૉવેલ

બેડન - પૉવેલ, તેમનાં પત્ની ઑલેવ અને તેમની બહેન એગ્નસે ય આ બાળવીરની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં આજીવન સક્રિયતા જાળવી હતી, છેલ્લા દિવસોમાં તે પૂર્વ આફ્રિકાના કેન્યા દેશમાં -ચેરી ગામે રહેતા હતા, જ્યાં ૮ જાન્યુઆરી ૧૯૪૧ના દિવસે તેમનો દેહ પડ્યો, દરરોજ તે ચિત્રકામ, રંગકામ કરતા અને તેની આવક પોતાને પ્રિય પ્રવૃત્તિમાં ખરચી કાઢતા, તેમણે ત્રીસેક ઉપરાંત પુસ્તકો લખ્યાં છે, પરંતુ 'સ્કાઉટીંગ ફૉર બોય્સ' વિશેષ જાણીતી ચોપડી છે, બાળવીરોને ઉદ્દેશીને તેમણે ઘણું પત્રલેખન પણ કર્યું છે, આવા છેલ્લા કાગળમાં તે લખે છે : 'ધનવાન બન્યાથી સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી, પોતાના વ્યવસાયમાં નિપૂણ થવાથી પણ સુખની ઝાંખી થતી નથી, અને વળી, પોતામાં ઓતપ્રોત રહેવાથી પણ સુખ મળતું નથી, સુખપ્રાપ્તિનું પહેલું ચરણ તો તંદુરસ્ત જીવન જીવવાનું છે અને કિશોરાવસ્થામાં શરીરસૌષ્ઠવ કેળવવાનું છે, આથી તમે જ્યારે પુખ્ત વયના બનશો ત્યારે તમે બીજાને સારુ સેવા આપી શકશો અને સારી રીતે જીવી શકશો. ... બીજા લોકોને સુખી કરીને સાચું સુખ મળે છે તેમ જાણજો. ... તમે આ જગતમાં આવ્યા ત્યારે જેવું જગત હતું તેથી થોડુંક વધુ સારું કરવાનું રાખજો, અંત સમયે, પછી, તમને કોઈ ઓરતા રહેશે નહીં. ... બાળવીરે લેવાના શપથ હંમેશ યાદ રાખજો અને તેવું જીવન જીવજો.'

આજે, એક સદી બાદ, જગતના ભારત સમેત ૨૧૬ દેશોમાં કુલ મળીને ત્રણ કરોડ ઓંશી લાખ ઉપરાંત બાળવીરો આ પ્રવૃત્તિઓમાં

સક્રિયપણે સામેલ છે. કિશોરો અને કિશોરીઓ માટેની વિધવ્યાપી બે સંસ્થાઓ તેને નામ ચાલી રહી છે. ભારતમાં ૧૯૦૯ દરમિયાન આ આંદોલનનો આરંભ થયો હતો. આજે ત્યાં અંદાજે ૩૭,૦૦,૦૦૦ ઉપરાંત સભ્યો હોવાનું કહેવાય છે.

'જામ્બો' - કિસ્વાહિલી શબ્દ છે. તેનો અર્થ છે : 'હલો', 'નમસ્કાર', 'સલામ' પાઠવતો ઉદ્દગાર. એક લોકવાયકા મુજબ, બેડન - પાંવેલને આ શબ્દ ગમેલો અને તેમણે તેને આ 'જામ્બરી'માં ભેળવી લીધેલો।

પાનબીડું :

'મારી આબરુની સાખે, મારું શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય કરીશ
દેવ અને મારા દેશ પ્રતિ મારી ફરજ નિભાવીશ
વળી, બાળવીરના નિયમોનું પાલન કરીશ;
બીજાં બધાંને સતત મદદગાર રહીશ;
મારી જાતને શારીરિકપણે ખડતલ,
માનસિકપણે જાગરૂક અને નૈતિકપણે ટટ્ટાર રહીશ.'

(બાળવીરે - સ્કાઉટે - લેવાના શપથ; મૂળ અંગ્રેજીનું રૂપાંતર)

'સાઠ વરસમાં અડસઠ-તીરથ-જાત્રા—'

કવિ જયન્ત પાઠકની, 'યાત્રા' નામે, એક રચના છે. કવિતાની પહેલી જ પંક્તિ જ જોઈએ :

સાઠ વરસમાં અડસઠ-તીરથ-જાત્રા —
ઘરથી નીકળ્યો લકડી માથે ગઠરી બાંધી
ગઠરીમાં લઈ ભાથું

સાથવો ગળ્યાં ગળ્યાં સમજાંનો
નદીઓ ડુંગર જંગલ કોતર ખેતરની રમણાનો ...
મળ્યા વાટમાં વાટમારુઓ વેશવેશના ઠગડ
દુનિયાના રૂબાપણના ખોટા ઘૂંટાવનારા એકડબગડ
બકરીનું કૂતરું કરી મારી ગયા ઉઠાવી ગઠડી ...

ધર્મનિરપેક્ષ પ્રજાસત્તાક ભારત રાષ્ટ્રની, આ ષષ્ટિ-યાત્રાનો ઘાટ પણ આવો જ કંઈક રહ્યો છે. ભારતની આર્થિક સત્તા બનવાની નક્કર કૂચ હાલ જારી છે. ને તેથીજસ્તો, પશ્ચિમના એ દેશો તેને હવે ગણતરીમાં લેતા થયા છે.

વારુ, આ ષષ્ટિ-યાત્રાના ઉપલક્ષમાં, બ્રિટિશ બોડકાસ્ટીંગ કોરપોરેશન, 'ચેનલ ઈર' વગેરે વગેરે વિવિધ ટેલિવિઝન ચેનલો પર અને વિવિધ રેડિયો સ્ટેશનો પર તેમ જ 'નેહરુ કેન્દ્ર' (નેહરુ સેન્ટર)ને ઉપક્રમે, દેખીતા આંખે વળગે એવા, એકમેકથી ચડિયાતા, કાર્યક્રમો ઓગસ્ટ માસમાં, અહીં યોજાઈ રહ્યાની દુદ્ધુભિ વાગી છે. નેહરુ કેન્દ્રના 'ભારત ૬૦' નામક આ કાર્યક્રમની પત્રિકા જ તપાસીએ તો એ ભરચકક આદાનપ્રદાનનો ખ્યાલ આવી મળે છે.

'બાલો સમાજ'ના એક સ્થાપક તેમ જ બંગાળી પુનરુત્પુદય (રિનેસાં)ના અધિષ્ઠાતા રાજા રામમોહન રાયને અંજલિ આપતા કાર્યક્રમે જ બાજેઈ શ્રીગણેશ બેસાડ્યા છે. 'અ બ્રિસ્ટલ પિલગિમેંઈજ : ઈન સર્વ ઓફ રાજા રામમોહન રાય' નામની અનિરુદ્ધ સન્યાલે બનાવેલી એક દસ્તાવેજી ફિલ્મની રજૂઆત એ વેળા થઈ. જ્યારે બ્લેઈર કિંગ નામે એક વિદ્વાન વક્તા રાજા રામમોહન રાય વિશે વક્તવ્ય આપ્યું છે. બીજી પાસ, લીન બેરી ઝાસ્ટોપિલ 'રામમોહન રાય એન્ડ બ્રિટિશ એન્ડી-સ્લેવરી' વિષયક રજૂઆત કરી હતી જ્યારે અનિરુદ્ધ

સન્યાલ ખુદ, 'બ્રિટનમાં બે હિંદી સમાધિસ્થાન' વિશે સચિત્ર ભાષણ આપેલું. ૧૯૨૮માં રાજા રામમોહન રાય ભારતથી બ્રિટન આવેલા અને બ્રિસ્ટલ ખાતે એમનો દેહ ૧૯૩૩માં પડેલો. બ્રિસ્ટલ નગરમાં, એમની સમાધિ રૂપે સ્થાનિક આર્નોસ વેલ સ્મશાનભૂમિ પર છતરની રચના કરવામાં આવી છે. વળી, બ્રિસ્ટલસ્થિત આપણા વિદ્વાન સમાજશાસ્ત્રી રોહિત બારોટે એમના વિશે ઊંડો અભ્યાસ કરેલો છે અને વિગતે લખાણ પણ કર્યું છે.

રાજા રામમોહન રાયના ખ્યાતનામ સાથીદાર અને કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના દાદા દ્વારકાનાથ ટાગોરની સમાધિ અહીં લંડનમાં 'વેસ્ટ લંડન' સ્મશાનભૂમિમાં છે.

મહાત્મા ગાંધીનું એક અવતરણ છે : 'મારી આ લડત ફક્ત રાજકીય નથી. તે ધાર્મિક પણ છે અને તેથી તે સંપૂર્ણ પવિત્ર છે.' ગાંધીની આ રાજકીય પ્રજ્ઞાલિમાં ધાર્મિક વિચારધાર કઈ રીતે તાજાવાજાની પેઠે ગૂંથાઈ હતી. તેની વિગતે રજૂઆત કરી છે કેથરિન ટિટ્લીકે. આ અવસરે 'ગાંધી : અ પોલિટિકલ એન્ડ સ્પિરિચ્યુઅલ લાઈફ' નામક તેમનાં એક પુસ્તકનું લોકાર્પણ પણ થયું છે.

ભારતનાં રાષ્ટ્રીય વીરપુરુષો અને વીરાંગનાઓને આદર-અંજલિ આપવાના વળી અનેક રોચક કાર્યક્રમો ય તેમાં આમેજ કરાયા હતા. એન્ડોનિયા બોવન-જૉન્સે તૈયાર કરેલાં 'મધર ઈન્ડિયા ઈમોર્ટલાઈઝ્ડ' નામક એક છબિ-પ્રદર્શનની રચના ય કરવામાં આવી. બીજી પાસ, કેતન મહેતા દિગ્દર્શિત 'ધ રાઈઝિંગ : બેલાડ ઓફ મંગળ પાન્ડે', મનોજ કુમારની 'શહીદ', શ્યામ બેનેગલની 'બોઝ - ધ ફરગોટન હીરો', કેતન મહેતાની 'સરદાર' તેમ જ 'ધ મેકિંગ ઓફ મહાત્મા' ફિલ્મોની રજૂઆતો કાર્યક્રમ સૂચિમાં સામેલ છે.

નેહરુ કેન્દ્રના સદ્ભાવથી, 'નેહરુ કેન્દ્ર'ની જગ્યાનું આ રેખાંકન અહીં લઈએ છીએ.

મહર્ષિ અરવિંદ ઘોષને આદર-અંજલિ આપતા કાર્યક્રમો પણ આમેજ છે. એમનાં વિધવિધ કોટઓને આવરી લેતું પ્રદર્શન પણ છે. વળી, 'ધ જિનિયસ ઓફ ઈન્ડિયા' નામની ફિલ્મ બતાવાશે અને સાથે સાથે

સોનિયા જઈને વળી 'ધ કો-સેપ્ટ ઑફ ફિઝમ ઈન ઓરોબિન્દોસ થોટ' પર વાર્તાલાપ આપ્યો હતો. તો ગોપાળ ભટ્ટાચાર્ય 'શ્રી ઓરોબિન્દો અન્ડ હીસ કન્ટ્રીબ્યુશન ટુ ઈન્ડિયાસ પોલિટિકલ ફિઝમ' પર પ્રવચન આપવાના હતા.

વિદ્વાન રાજપુરુષ અને લેખક શશી થરૂર 'સોફ્ટ પાવર ઑફ ઈન્ડિયા' વિશે વાર્તાલાપ આપવાના છે. આધુનિક ભારતીય ચિત્રકળાના પિતા લેખાતા જૈમિની રૉયનાં કેટલાંક ચિત્રોનું પ્રદર્શન હતું. અને છેવટે, 'યૉર્સ કૃષ્ણમેનન' નામે એક નાટક પણ છેલ્લે દિવસે રજૂ થવાનું છે.

ભારત અને બ્રિટન વચ્ચે સાંસ્કૃતિ આદાનપ્રદાન સતત થયા કરે તે માટે નેહરુ કેન્દ્રની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. ભારતીય રાજદૂતાવાસના એક અંગ રૂપે કામ કરતાં આ કેન્દ્રનું સંચાલન 'ઈન્ડિયન કાઉન્સિલ ફૉર કલચરલ રિલેશન્સ' વાટે કરવામાં આવે છે. ખ્યાતનામ વિદ્વાન રાજપુરુષ કરણસિંહ તેના સાંપ્રત પ્રમુખ છે. તો પવન વર્મા નામક રાજદૂત અને લેખક તેના નિયામકપદે છે.

લંડન શહેરની મધ્યમાં, મોઘાદાટ મેકેર વિસ્તારમાં, 'સાઉથ ઑડલી સ્ટ્રીટ'માં નેહરુ કેન્દ્ર આવેલું છે. ૧૭૪૪ પહેલાં બંધાયેલું આ મકાન આશરે ૧૯૪૬થી ભારતીય રાજદૂતાલયે ૯૯ વર્ષને પહેલાં લીઝ (ગણતપટે) પર મેળવેલું છે. આશરે ૧૬૦ લોકો બેસી શકે તેવું એક અદ્યતન સભાગૃહ અહીં છે. તેને આધુનિક સગવડોથી સજ્જ કરવામાં આવ્યું છે. વળી, 'ભૈરવ' અને 'સારંગ' નામે બે ખંડોમાં પ્રદર્શનો ભરવાની સગવડ ઊભી કરવામાં આવી છે. સન ૧૯૯૨થી, વળી, નેહરુ કેન્દ્રમાં થયેલા વિવિધ કાર્યક્રમોનાં રેકોર્ડિંગ્સ પણ અહીં સાંચવવામાં આવ્યાં છે.

હ્યુ ઑડલી નામના એક ભારે સફળ વકીલને નામે સોળમી સદીમાં જે જમીન લેવાયેલી હતી તે આ મેકેર વિસ્તાર છે. તેના નામ પરેથી આ રસ્તાનું નામાભિકરણ થયું છે. આઈઝેક વેર નામના એક સ્થપતિએ આ મકાનનો નકશો તૈયાર કર્યો હતો. કહેવાય છે કે યૉર્કના આર્ચબિશપને સારું લંડનનું એ અધિકૃત આવાસ પણ થોડોક સમય રહ્યું હતું. ઓગણીસમી સદીમાં વળી કેમ્બ્રિજ હાઉસ તરીકે તેને લેખવામાં આવ્યું હતું કેમ કે કેમ્બ્રિજના જ્યૂક તેમાં વાસ કરતા હતા. હિંદના એક વખતના ગવર્નર જનરલ વૉરન હેસ્ટીંગ્સના સલાહકાર બેરન એલનબરૉ

પણ આ મકાનમાં થોડોક સમય રહ્યા હતા. લિંકનશરના એક વેળાના સાંસદ સર બર્કલી શેફિલ્ડ તે મકાનના છેલ્લા માલિક હોવાનું કહેવાય છે. એ પછી, સન ૧૯૪૬ સુધી, એ મકાનમાં 'બેચલર્સ ક્લબ' ચલાવવામાં આવી હતી.

નેહરુ કેન્દ્રના સૌ પ્રથમ નિયામક હતા ગોપાળકૃષ્ણ ગાંધી. એમના કુશળ માર્ગદર્શન હેઠળ આ કેન્દ્રનો વિશિષ્ટ વિકાસ થયો છે. વચ્ચેના ગાળામાં, ગિરીશ કનાડ, પવનકુમાર વર્મા જેવા કુશળ ભારતીયો નિયામકપદે આવી ગયા હતા. મોનિકા કપિલ મોહતા નામક મહિલા રાજદૂત હાલ નિયામકપદે છે. મોનિકાબહેન વ્યવસાયી રાજદૂત છે અને વિદેશ મંત્રાલયમાં એમણે વિવિધ પદે આશરે ૨૨ વર્ષોની સેવાઓ આપી છે. વિદેશી એલચી ખાતામાં એમણે આ પહેલાં પારિસ, કાઠમંડુ તેમ જ બેંગલોરમાં સેવાઓ આપેલી છે.

હિન્દુસ્તાની મઝદૂર સભા, “લલકાર” ને બીજી વાતો

અઢારમી સદી વેળા, ફ્રાન્સમાં એક વિદ્વાન લેખક, નીતિશાસ્ત્રી અને રાજદ્વારી પુરુષ થઈ ગયા. જોસેફ દ માર્સુત્રે તેમનું નામ. ફ્રેન્ચ ક્રાંતિને કારણે આ વિચારકને પરેશાન થવું પડેલું. ઈસાઈ ધર્મની તથા તે ધર્મના વડા પોપની સર્વોપરિતામાં તેમની ઊંડી માન્યતા હતી. વિજ્ઞાનની પ્રગતિ તેમ જ ઉદ્યમતવાદી વિચારધારા ય વળી તેમને ક્યારે ય કાવી નહોતી. ઉપરાંત ફ્રાન્સિસ બેકન, વોલ્ટર, જીન - જાકસ રૂસો અને જહોન લૉકના અનુભવવાદ આધારિત તત્ત્વજ્ઞાનની પણ તેમને સતત વિરોધ રહેતો. વારુ, આવા આ યુરોપીય વિચારકે, ૧૮૧૧ દરમિયાન, લખેલા એક કાગળમાંનું એક જાણીતું આ અવતરણ સતત ટંકાતું આવ્યું છે : Every country has the government it desrves. (દરેક મુલકને પોતાની લાયકાત મુજબનું શાસન મળે છે.)

ભૂંગળ વિનાની ભવાઈ જોવા આવજો

ગુજરાત ભાજપમાં મોટી તરફી અને વિરોધીઓ વચ્ચે તલવાર ખેંચાઈ ગઈ છે. ભાજપની પ્રવર્તમાન પરિસ્થિતિ પર તીખો વ્યંગ કરતું કાવ્ય ડૉ. મંજુભાઈ પટેલે લખ્યું છે જે અત્રે પ્રસ્તુત છે.

ભૂંગળ વિનાની ભવાઈ જોવા આવજો
આંખે ઝાંખપ હોય તો, રણમાં સાથે લાવજો
મળે મિત્રો ઝાઝા સાથે તેડી લાવજો...ભૂંગળ

છોળે દિવસે જૂન ખરાબો, લૂંટફાડ, બળાલ્કાર,
વગર આગે ભડભડ બળે, વાઇબ્રન્ટ ગુજરાત જોવા આવજો...ભૂંગળ

મજાએ ચૂંટ્યા, લાંબુ શાસન કર્યું શું મોઘ મારી મોટીએ
માન-સન્માનના નાટક જોવા આવજો

કમળમાંથી પ્રગટ્યા જાહા, વિષ્ણુ, મહેશ જોવા આવજો...ભૂંગળ

આ દંવો શરણતવાળા ઝેર પીનારો કોણ નહીં
મોટી ખેંચે તલવાર, મ્યાન બોળા પકડે,
કટાવેલી તલવારની બુઢી ઘાટ જોવા આવજો...ભૂંગળ

બ્રાહ્મણ, કોળી, કાશ્મિર કંઈક કાપ્યા, પટેલ કાપ્યા પાંચ
તમાશાને નહીં તેડું તમાશો જોવા આવજો

આવે જાપાન કાલે સ્વીટઝર્લેન્ડ ઠવામાં મોટી
કુચ્છો ફૂટ્યો સાવ ઠવાયા મોટી ફૂંક મારવા આવજો...ભૂંગળ

મોટીની જીભમાં મદ્યલાળ અને વચળોની લઠાણી
વચળોની લઠાણી કચ્ચાટેય તેલ, ન લાવે ત્યાણી
ટીપાં તેલ માટે પ્રજા પીડાઈ જાય જોવા આવજો...ભૂંગળ

પક્ષનો આદેશ નહીં છતાં સાથે મોટી ઘટી
સમય મળે તો છોલાવજો રૂપાલા, રૂપાળા નથી લાગતા
સુજલામ્ સુકલામ્ 'મલાઈ' કાતરમ્ બટર લેવા આવજો...ભૂંગળ

પાંડવો સાંભળો વાત, કુંડળી કઠે કેશુબાયા ના ઠાલે
અવતર છે કૃષ્ણ-બલરામ-ગિવાજી જોવા આવજો

કઠો પાર્શ્વે, સટાવે બાણ મુહુર એ જ કલ્યાણ
ભાગલા પાડો, રાજ કરો અંગ્રેજો માટે કઠવાવું
જ્ઞાતિ જ્ઞાતિમાં વાવેતર કર્યા વેરના મોલ લલવા આવજો...ભૂંગળ

મેગાસિટી ચસું લેંઘ સિટી, જોવા હમદાવાઈ આવજો
કર જોડી કવિ મંગ કહે, ચઢી સાથે લાવજો...ભૂંગળ

ખરેખર? આપણે ખુદની આંખો થોડીક વાર બંધ કરીએ અને થોડુંઘણું વિચારીએ અને પછી કહીએ કે આ સાચું છે ખરું? જવાબ મેળવવો લગીર અઘરો નથી. અને આ સંદર્ભમાં, તમારે ત્યાં ભારતમાં, ગયા ગુરુવારે રાષ્ટ્રપતિપદ માટેની ચૂંટણીમાં તથા, અમારે અહીં, પૂર્વ વડા પ્રધાન ટોની બ્લેઈરના સેજકિલ્ડ મતદાર વિસ્તારમાં તેમ જ ઈલિંગ સાઉથવેલ મતવિસ્તારની વચગાળાની ચૂંટણીઓ પણ તે દહાડે જ આવી હોઈ, તે ભણી પણ નજર કરીને જવાબ ફૂંકીશું તો ય જવાબ તો એ નો એ જ હશે.

આ બંને મતવિસ્તારોમાં લેબર પક્ષનું વચસ્વ હોઈ, પરિણામ માટે કોઈ શંકા નથી. બ્રિટનના વડા પ્રધાનપદેથી છૂટા થયા પછી, સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંઘ, યુરોપીય સંઘ, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકા તેમ જ રશિયાના ચતુષ્પદી જૂથ વતી મધ્ય પૂર્વ માટેના ખાસ એલચીપદે નિમાયેલા ટોની બ્લેઈરે આમ સભાનું પદ છોડ્યું. એથી સેજકિલ્ડમાં વચગાળાની ચૂંટણી થઈ. જ્યારે ઈલિંગ સાઉથવેલના સંસદસભ્ય પ્યારા સિંઘ ખાબરાનું અવસાન થતાં, ખાલી પડેલી જગ્યા માટે ચૂંટણી થઈ. લેબર પક્ષે વીરેન્દ્ર કુમાર શર્માને ઉમેદવાર રૂપે ઊભા રાખેલા. જ્યારે કન્સરવેટિવ પક્ષના ઉમેદવાર, અહીં અને અન્યત્ર એશિયાઈવાસીમાં જાણીતા બનેલા "સન રાઈસ" રેડિયોના માલિક અવતાર લીટના પુત્ર, ટોની લીટ હતા. બીજી બાજુ, લિબરલ ડેમોક્રેટિક પક્ષે નાયજલ બખાઈને ઊભા રાખેલા. આ સિવાયના ઉમેદવારોમાં લઘુવાંશિક સમાજમાંથી આવતા હોય તેવાં બીજાં સાત નામો જોવા સાંપડ્યાં છે. આ બખાઈનાં

મૂળ ગુજરાતીને અડતાં હોઈ શકે છે. સૌરાષ્ટ્ર તરફના ગુજરાતીઓમાં બખાઈ અટક બહુધા જોવા મળે છે. એ નાયજલબાઈના કોઈક માવતર કે પૂર્વજના ગોત્ર ગુજરાતમાં હોય તેમ કદાચ અનુમાની શકીએ!

પંજાબમાં સને ૧૯૨૪ના જન્મેલા, પ્યારા સિંઘ ખાબરા નામે આ શીખ નબીરાએ પંજાબ યુનિવર્સિટીમાંથી બી.એ., બી.એડની ઉપાધિ મેળવી હતી. તેમને અમેરિકા વધુ અભ્યાસ માટે જવું હતું. પણ અમેરિકામાં તેમને પ્રવેશ અપાયો નહોતો, કેમ કે ભારતમાં તેઓ સામ્યવાદી પક્ષના સભ્ય હતા. અમેરિકામાં ત્યારે મેકાર્થીના દિવસો હતા. અને આમ ૧૯૫૯ દરમિયાન તે રોજગારી અર્થે લંડન આવ્યા. ૧૯૬૬માં સામ્યવાદી પક્ષમાંથી તે છૂટા થયા. તે કહેતા હતા : 'તેથી તમારાં શક્તિસામર્થ્યનો તદ્દન બગાડ થાય છે. મુખ્ય પ્રવાહથી તમે વેગળા હો તો રાજકારણને ક્ષેત્રે તમે કોઈ ફળો આપી શકતા જ નથી.' અને પછી સ્થાનિક સ્તરે અનેક જૂથો સાથે તે સંકળાયેલા રહ્યા. તેમણે અહીં શિક્ષક તરીકેનું કામ કરેલું. લાંબા સમય સુધી ઈલિંગ બરોની કાઉન્સિલમાં તેમણે કાઉન્સિલર તરીકે ય સેવાઓ આપી હતી. સાઉથવેલ વિસ્તારમાં ભારે સક્રિય રહેલી 'ઈન્ડિયન વર્કર્સ ઍસોસિએશન'માં ય વરસોથી તે સક્રિય રહ્યા હતા. લાંબા સમય સુધી તેમણે આ સંસ્થામાં આગેવાની ય કરી હતી.

પ્યારા સિંઘ ખાબરા ૧૯૯૨થી આ ઈલિંગ સાઉથવેલ મતદાર મંડળના સાંસદ હતા. એક વખત આ વિસ્તારમાં સિડની બિડવેલ નામે બહુ જ જાણીતા રાજકારણીએ લાંબા સમયગાળા માટે પ્રતિનિધિત્વ કરેલું. તેમના બદલે બહુમતી સ્થાનિક લોકોના પ્રતિનિધિત્વનો મુદ્દો આગળ ધરીને તેમ જ લેબર પક્ષની સ્થાનિક શાખામાં પોતીકા માણસોને સભ્યો બનાવી પ્યારા સિંઘ ખાબરાએ લેબર પક્ષના ઉમેદવારનું પદ આંચકી લીધેલું, તેમ કહેવાતું રહ્યું છે. આમ સભામાં (હાઉસ ઓફ કોમન્સમાં) સાંસદ તરીકે સંસદીય બાબતો માટેની સમિતિમાં તે નિમાયા હતા અને ભારત બાબત તે ઊંડો રસ લેતા રહ્યા હતા. અવસાન સમયે આમ સભાના સૌથી મોટી વયના સાંસદ તરીકે તેમની ગણના થતી.

આ 'ઈન્ડિયન વર્કર્સ ઍસોસિએશન'(આઈ.ડબલ્યુ.એ.)નો - 'હિન્દુસ્તાની મજદૂર સભા'નો - સરસ મજાનો ભાતીગળ ઇતિહાસ જોવા સાંપડે છે. ૧૯૩૮ના અરસામાં, મિડલેન્ડ્સ વિસ્તારના કૉવે-ટ્રી શહેરમાં, 'ઈન્ડિયન વર્કર્સ ઍસોસિએશન'ની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી. જ્યારે, એ પછીના વરસોમાં, તે નામની બીજી ઘણી બધી શાખાઓ અસ્તિત્વમાં આવી હતી. તેના હેતુ માટે, ભારે અગત્યનો મુદ્દો તો આરંભે હિંદની સ્વતંત્રતાની લડત જ હતો. એ પછી, પાંચમા દાયકાથી તેનાં નામનું અને કામનું વજન પડવા લાગ્યું હતું.

રોજગારીની શોધમાં ભારતીયો બ્રિટન આવતા અને ધીમે ધીમે તેની સંખ્યામાં વધારો થતો રહ્યો. કેટલાક વળી, આ દેશમાં આ પહેલાં યાજે પડ્યા હોય તેવા લોકોનાં કુટુંબીજનો તરીકે ય આવવા લાગ્યા હતાં. આમ ૧૯૫૮માં બર્મિંગમ શહેરમાં 'ઈન્ડિયન વર્કર્સ ઍસોસિએશન'ની એક શાખાનો આરંભ થયો. દેશ ભરમાંની કેટલીક નાનીમોટી હિંદી સંસ્થાઓ આ મૂળ સંસ્થામાં જોડાતી રહી અને હવે તેને 'ઈન્ડિયન વર્કર્સ ઍસોસિએશન (ગ્રેઈટ બ્રિટન)' એવું નામ અપાયું. અને પછી, બ્રિટન ભરમાં પંજાબીઓની શક્તિશાળી સંસ્થા તરીકે તે ઊભરી આવી. આ સંસ્થાએ એક બાજુ આ દેશના કામદાર મંડળો સાથે પોતાની ઘનિષ્ટતા ઊભી કરી, તો બીજી તરફ, રંગબેદ વિરોધી અને આપ્રવાસી (ઈમિગ્રેશન) બાબતના ધારાઓને સક્રિય પડકાર ફેંક્યા કર્યો. તત્કાલીન આગેવાન અને મહા મંત્રી અવતાર સિંઘ જૈહલ "લલકાર" નામનું એક સામયિક પણ બહાર પાડતા અને એકતાનો સંદેશ ફટકારતા રહેતા.

એ દિવસોમાં બર્મિંગમની સંસ્થામાં આ અવતાર સિંઘ જૈહલ નામે એક ભારે કામગરા આગેવાન હતા. તે ખૂબ સક્રિય રહેતા. ૧૯૬૧ સુધીમાં અવતાર સિંઘ જૈહલ આ સંસ્થાના મહા મંત્રી બની ગયા. જૈહલ ખુદ દૂરંદેશ આદમી હતા. તેમણે આપેલી અનેક મુલાકાતો આજે ય સંઘ રાઈ છે અને તેમાંથી તેમની વિચારધારા અને કામ કરવાની રીતભાતની સારી એવી વિગતો મળી આવે છે. પંજાબમાં ૧૯૩૮માં જન્મેલા જૈહલ

વીસ વરસની વયે ઈંગ્લેન્ડ આવે છે અહીંના જહોર જીવનમાં ઓતપ્રોત બની જાય છે. આવ્યા ત્યારે સ્પેધવિક વિસ્તારમાં પોતાનાં ભાઈભાંડું સાથે તે રહેતા હતા. આવ્યાના ત્રીજા જ દિવસે તેમને એક ફાઉન્ડ્રીમાં રોજગારી મળી. ત્યાં તેણે ૨૮ વર્ષ લાંબું એકધારું કામ કર્યું. ત્યાં ઘણાં કામદારો હતા. અને તેમાંથી ૧૪૦ જેટલા તો ઈમિગ્રાન્ટો હતા. પરંતુ તેમને કોઈ આવડતવાળું (સ્કીલ્સ) કામ અપાયું નહીં. તે લખે છે : ચડઊતરનો દરજજો ચોખ્ખોચણક હતો. ઈમિગ્રાન્ટ કામદારોએ મજૂરી કરવાની. ઢાળકામ (મોલ્ડર્સ) માટે, આવડતવાળા કામો માટે ફક્ત ગોરાઓ; 'ફિટર્સ' (જુદા જુદા સાંધા જોડનારાઓ) પણ ગોરાઓ; બધા ઈલેક્ટ્રિશિયન પણ ગોરાઓ; તમામ ઓપરેટર્સ પણ ગોરાઓ; સી ડ્રેસર્સ પણ ગોરાઓ. બહુ જ સ્પષ્ટ ભાગ્યો તમને દેખાઈ જ આવે. ઓછી પગાર, સખત મજૂરી, તો કહો, ઈમિગ્રાન્ટ કામદારોએ કરવાની.

જ્યાબહેન દેસાઈ જેવાં આગેવાને જે લલકાર કરેલો એ ય આવી કોઈક લડતને કારણે જ ને.

આજે આ સઘળું સમજવું અઘરું છે. આજે ઝાઝા ભેદભાવો નજરે પડતા નથી. સર્વત્ર સમાન ધોરણ પ્રવર્તે છે. વર્ણીય સમતાનો ધારો પણ અસ્તિત્વમાં છે. પણ તે દિવસોમાં ફક્ત રોજગારીનાં ભેદભાવો જ નહોતા. જૈહલ નોંધે છે તેમ. પગારનાં ધોરણમાં ય ભેદભાવ હતા. રંગભેદ ચોમેર વર્તાતો. વળી, ગોરા કામદારને એક સરખું કામ કરવાને સારુ વધુ કમાઈ મળતી. જ્યારે ઈમિગ્રાન્ટોને સારુ શરીરતોડ મહેનત અને વળતરમાં બહુ જ ઓછી આવક. આ અન્યાયનો સામનો કરવા અવતાર સિંધ જૈહલ કામદાર મંડળમાં સામેલ થયા. અને પછી તો તેમના માટે આરંભે સીધાં અને કપરાં જ ચઢાણ હતાં. ખૂબ મથામણ કરી ત્યારે 'ફાઉન્ડ્રી વર્કર્સ યુનિયન'માં તે પ્રવૃત્ત થઈ શક્યા. એ દિવસોમાં અહીં સામ્યવાદી પક્ષની બોલબાલા હતી. તેથી તે પક્ષની સ્થાનિક શાખામાં ય દાખલ થયા. અને બહુ મથામણે તેમનો ટેકો ઢાંસલ કરી શકેલા.

અને પછી, જેમ જેમ હિંદી વસાહત પધરાતી ગઈ તેમ તેમ તેની શાખાઓ પણ વિસ્તરતી રહી. વૂલવરહેમટન, લિમીન્ટન સ્પા. બેડફર્ડ, હડસીફિલ્ડ, લેસ્ટર તેમ જ સાઉથહોલમાં ય તેની અગત્યની શાખાઓ પડી. બર્મિંગમના સોહો રોડ પરે, શહીદ ઉધમસિંઘ વેલ્ડેર સેન્ટર નામે જબ્બર મથક આજે ઊભું થયું છે અને ત્યાંથી ઘણાં અગત્યનાં કામો હાથ ધરવામાં આવી રહ્યાં છે. સાઉથહોલની શાખાને 'ડોમિનિયન સેન્ટર'માં વિશાળ જગ્યા છે. પરંતુ દેખીતા કારણોએ તે મૂળ સંસ્થા સાથે જોડાઈ રહ્યું નથી. તેણે પોતાનું અલગ અસ્તિત્વ ઊભું કર્યું છે.

વારુ, આ દેશમાંની હિંદી વસાહતના ઇતિહાસમાં આ સંસ્થાની દેશગી ભારે મોટી રહી છે. સંશોધકોને સારુ તેની સંઘરાયેલી ભરચકક માહિતીવિગતો ય દક્ષતરભંજરોમાં પડી છે. બીજી પાસ, 'ફેડરેશન ઓફ ગુજરાતી ઓર્ગનાઈઝેશન્સ' નામની એક કેન્દ્રગામી ગુજરાતી સંસ્થા ત્રણચાર દાયકા પહેલાં અહીં કામ કરતી હતી. તેની, ભલા, કેટલી વિગતો સાંપડે ? સાંપડે તો કેવી હશે ? તો પછી, 'નેશનલ કોંગ્રેસ ઓફ ગુજરાતી ઓર્ગનાઈઝેશન્સ'ને નામે કેટલી સિલક બચી હશે ? જવાબ ખોળવા લગીર અઘરા નથી.

'હજુ હજુ, તમે ય જગતને હચમચાવી શકો છો'

'કોઈ એક આદર્શ માટે દર વખતે કોઈ મંડી પડતું હોય. કે પછી બીજાના ઉધ્ધાર કાજે કોઈ સક્રિયતા ધારણ કરતું હોય, અથવા અન્યાયની સામે પગ ખોડીને કોઈ ટકાર ઊભું રહેતું હોય. તો તે આવડા મોટામટ્સ જગતમાં ય આશાનું નાનું શું વહેરિયું જગાવી જાય છે.'

આ...હા...હા, કેવી તગડી વાત કરી છે ! દિવંગત રોબર્ટ એક, કેનેડીના આ એક અવતરણ જેવાં અનેક, ચાનક આપતાં, અવતરણો આપણને તેમના નિયતકાલીન સમાચારપત્રોમાં વેરાયેલાં જોવા મળે. આપણે અહીં 'એશિયન ફાઉન્ડેશન ફોર ફિલ્-થપી' (AFP) નામે યુનાઈટેડ કિંગડમની એક ચેરિટી (ધર્માદા) સંસ્થાની વાત માંડીએ છીએ. 'ફિલ્-થપી' માટે માનવપ્રેમ, પરગજુપણું, પરોપકાર (બુદ્ધિ) જેવા અર્થો ઓક્સફર્ડ યુનિવર્સિટી પ્રેસ દીધી, પાંડુરંગ ગણેશ દેશપાંડેકૃત, 'મોડર્ન ઈંગ્લિશ - ગુજરાતી ડિક્શનરી'માંથી આપણને સાંપડે છે.

ભારતના સામાજિક ને આર્થિક વિકાસમાં તસવત લાવવા કટિબદ્ધ બનેલા, બ્રિટિશ એશિયાઈ ડાયસ્પોરાના લાભાર્થે, નવેમ્બર ૨૦૦૪ દરમિયાન, આ સંસ્થાની રચના બાલા ઠકરાર નામની એક ગુજરાતી મહિલાએ કરી હતી. આ સંસ્થામાં બાલાબહેન હાલ નિયામકપદે છે. ભારતમાં વિવિધ ક્ષેત્રે જે સામાજિક ફેરફારો આવી રહ્યા છે તેમાં ટેકારૂપ બનવાને સારુ આ દેશમાંની વ્યક્તિઓ તેમ જ વેપારવણજની પેઢીઓ કોઈ પણ પ્રકારનો ફળો આપવા ઈચ્છતી હોય, તો તેમને માટે ભારતમાં તથા યુનાઈટેડ કિંગડમમાં, વિશાળ પટે તંત્રમાળખું ઊભું કરવાનો આ સંસ્થાનો મૂળગત એક હેતુ છે. અને આના ટેકારૂપ મહાત્મા ગાંધીને નામે એક અવતરણ તેની પત્રિકામાં વાંચવા મળે છે: 'હજુ હજુ, તમે ય જગતને હચમચાવી શકો છો.'

શું છૂટકો છે ?

○ વિવેક મનહર ટેલર

મને ન પૂછ કે તારા વગર શું છૂટકો છે ?

ન પૂછ વાયુને, વાયા વગર શું છૂટકો છે ?

નસીબમાં નહીં, મહેનતમાં ફક્ત માને છે,

એ હાથનેય જો... રેખા વગર શું છૂટકો છે ?

વસંત જેવી તું આવીને વળગી બેસે તો,

આ કાષ્ઠનેય મહોર્યા વગર શું છૂટકો છે ?

ન હોય કોઈ જ્યાં બંધન ત્યાં કેવી આઝાદી ?

જો વહેવું હોય તો કાંઠા વગર શું છૂટકો છે ?

જીવન-મરણની તમે વાત લઈને બેઠા છો..

અને જીવો-મરો સ્વેચ્છા વગર, શું છૂટકો છે ?

ભલે ને તું નહીં દેખાતો હોય ક્યાંય છતાં,

તું છે એ વાતને માન્યા વગર શું છૂટકો છે ?

ભલે ને સોમી ગઝલ લખતો હોઉં હું તો પણ,

વીતેલી પળ ફરી જીવ્યા વગર શું છૂટકો છે ?

e.mail : dr_vivektailor@yahoo.com

લાંબા ગાળાને ધ્યાનમાં રાખી વિકાસની પ્રક્રિયાને જાળવી લેવાય તેમ જ તેને સારુ સહાયતેકો આપી શકાય, તે અંગે સ્થાનિક ક્ષેત્રના લોકોમાં ઉત્સાહ પ્રેરતી હોય તેવી યોજનાઓમાં તેઓ 'એશિયન ફાઉન્ડેશન ફોર ફિલ્ડ-થેપી' હેઠળ સહાયભૂત બનતા રહે છે. ભારતમાં આવી બારેક જેટલી વિવિધ યોજનાઓમાં અબી હાલ આ સંસ્થા ધ્યાનપાત્ર સહાયતેકો કરે છે. ગુજરાતમાં વરસોથી સક્રિય બનેલી એક સંસ્થા 'અમદાવાદ વીમેન્સ એક્શન ગ્રૂપ'ની કેટલીક યોજનાઓમાં ય તેની સક્રિયતા છે. કચ્છ જિલ્લામાં 'સાથ' નામક યોજનાઓ હેઠળ વિવિધ પ્રકારનાં કામો પણ હાલ ચાલી રહ્યાં છે. વળી, 'હોપ વર્લ્ડવાઈડ ઈન્ડિયા' હેઠળ ભૂજમાં અને કચ્છના બીજા વિસ્તારોમાં તેમનું કામ બોલે છે.

ઉત્તર પ્રદેશના પહાડી ઈલાકામાં આવેલા, મોરાદાબાદ જિલ્લાના એક નાનકડા ગામ, અમરપુરકાશીમાં છેલ્લી પચીસીથી, અહીં હેરોમાં એક દા શિક્ષણ ક્ષેત્રે સેવા આપનારા, મુકુટ સિંહ અને તેમનાં અંગેજ પત્ની, જ્યોતિબહેન એક ગ્રામ વિદ્યાપીઠ ચલાવી રહ્યાં છે. અહીંથી આ દંપતી વાટે ચાલતી સંસ્થા, 'ઈન્ડિયન વૉલન્ટીઅર્સ ફોર કમ્યુનિટી સર્વિસ'ના આશરા હેઠળ, અમરપુરકાશીમાંની આ 'સોસાયટી ફોર એગ્ડ - ઈન્ડસ્ટ્રીઅલ એજ્યુકેશન' ચલાવવામાં આવે છે. અહીં આ સંસ્થા હેઠળ એક પ્રાથમિક નિશાળ, એક માધ્યમિક નિશાળ, એક ગ્રામોદય ડિગ્રી કૉલેજ તો ચાલે જ છે, પરંતુ તેની જોડાજોડ વિના મૂલ્યે ચક્ષુશિબિરો, મહિલાઓ તથા બાળકો માટે આરોગ્ય કેન્દ્ર જેવાં નક્કર કામો ય ચાલે છે. અમદાવાદસ્થિત આપણાં ઈલાબહેન પાઠકને તથા એમની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓની પહેચાન મેળવવી આવશ્યક છે, તેમ આ મુકુટભાઈને ય જાણવાની જરૂરી છે.

તદ્દની ગરીબીમાં ઉછરેલા મુકુટ સિંહનો જન્મ આ ટચૂકડા અમરપુરકાશીમાં જ થયો હતો. ગરીબાઈ ચોમેર રાસડા લે, એવા તે દિવસો. પિતાને ભક્ષતરમાં કોઈ વિશ્વાસ નહીં. એ બધા સામે ઝીંક ઝીલતા ઝીલતા મુકુટ સિંહ ગણિતમાં પારંગત બનીને શિક્ષક બને છે. દેશપરદેશ ગુજરાત પણ કરે છે. પોતાના વતનને, પરંતુ, તે ભૂલ્યા નહીં. તેના વિકાસમાં તદ્દન, સને ૧૯૭૦થી જ, એ પરોવાઈ ગયા. ઉત્તર પ્રદેશની સરકાર, કેન્દ્ર સરકાર તેમ જ શિક્ષણની પરદેશી જમાતમાં મુકુટ સિંહના આ પ્રયોગોની આજે ઝાઝેરી ગણના થાય છે. પરંતુ આરંભે, આ ક્ષેત્રે, આ દંપતીને સીધાં અને આકરાં જ ચઢાણ હતાં. તેમ નીંધવું જ રહ્યું.

વળી, દક્ષિણ ભારતમાં 'સમૂહ', 'વિદ્યાનિકેતન' સરીખા બીજા માતબર કાર્યક્રમો પણ 'એશિયન ફાઉન્ડેશન ફોર ફિલ્ડ-થેપી'એ સહાયતેકા માટે હાથમાં લીધા છે.

ગુજરાતના શહેરી વિસ્તારમાંની ઝૂંપડપટ્ટીઓમાં ૧૯૮૯થી 'સાથ' નામની સંસ્થા કાર્યરત છે. આરોગ્ય, શિક્ષણ અને રોજગારી જેવા અગત્યનાં કામોને સારુ તે અત્રત્ર ફેલાઈ છે. ૨૦૦૧માં થયેલા ધરતીકંપ બાદ, કચ્છના ખાદિર, રાપર વિસ્તારોમાં 'સાથ'નું કામ આજે બોલકું છે. વળી, ૨૦૦૨ના કોમી તોફાનો બાદ, કજિયારજિયાની બાબતો દૂર કરવાને સારુ પણ તે ઝઝૂમી રહી છે. આ વિસ્તારમાંના યુવકોને તાલીમબદ્ધ કરવાને માટે તેણે એક યોજના ઘડી છે. હાલ સુધી આવા બે હજાર યુવકોને તાલીમબદ્ધ કરી શકાયાં છે.

એ જ રીતે, 'હોપ વર્લ્ડવાઈડ ઈન્ડિયા' દ્વારા ભૂજ અને તેની ચોપાસ તબીબી સેવાઓને ક્ષેત્રે કેટલાંક કામો હાથ ધરવામાં આવી રહ્યાં છે. ઝૂંપડપટ્ટી વિસ્તારના લોકોમાં કુટુંબ નિયોજન, બાળ આરોગ્ય, ક્ષયનિવારણ, એચ.આઈ.વી. / એઈડ્સ લક્ષી કાર્યક્રમો ચાલે છે. અનાથ બાળકો, વિધવાઓ અને વડીલોની કાળજીસંભાળ માટે ય પ્રવૃત્તિઓ થાય છે. 'ભૂજના આશાપુરા વિસ્તારમાં આ યોજના હેઠળ એક શાળાનું સંચાલન પણ કરવામાં આવ્યું છે.

અમદાવાદનાં ઈલાબહેન પાઠક ગુજરાતનું જ નહીં, બલકે સમગ્ર ગુજરાતીઓનું પણ ગૌરવ છે. મુખ્ય પ્રવાહની કૉલેજમાં લાંબા સમયગાળા સુધી અંગ્રેજીનું અધ્યાપન કરી નિવૃત્ત બનેલાં આ મહિલા આગેવાને એમની સંસ્થા 'અમદાવાદ વીમેન્સ એક્શન ગ્રૂપ' (આવાઝ) દ્વારા કમાલ કરી છે. સ્ત્રી ઉત્થાનનાં અદકેરાં વિધવિધ કામોનું મંડાણ સન ૧૯૮૩થી એ કરતાં રહ્યાં છે. હવે તો અમદાવાદ મહાનગર ઉપરાંત, એક

પા કચ્છ અને બીજા પા પાટણ સુધી પણ તે સંસ્થાનાં કામોનો પથારો વિસ્તર્યો છે. પોતાની ચોપાસનાં વિપરિત વાતાવરણને લીધે, માનસિક તાણ અથવા શારીરિક થાકને કારણે ઊબકી ગયેલી મહિલાઓના લાભાર્થે 'આવાઝ ઘર'ની અગત્યની વ્યવસ્થા પણ આ સંસ્થાએ ઊભી કરી છે.

'એશિયન ફાઉન્ડેશન ફોર ફિલ્ડ-થેપી'નાં નિયામક બાલા ઠકરાર, 'અમદાવાદ વીમેન્સ એક્શન ગ્રૂપ'નાં ઈલાબહેન પાઠક તેમ જ એમનાં સાથી સારાબહેન ચિત્રમાં (ડાબેથી) દષ્ટિમાન થાય છે.

આ અને આવી અગત્યની પાયાની સંસ્થાઓને સહાયભૂત થવાનો આશય 'એશિયન ફાઉન્ડેશન ફોર ફિલ્ડ-થેપી'ને, ભલા, કેમ આવ્યો હશે? મૂળ યુગા-ઝના પાટનગર કમ્પ્લાયી મૂળ સોતાં ઉખડીને અહીં ઠરીઠામ થયેલાં, બાલા ઠકરારે પશ્ચિમ આફ્રિકાના ધાનામાં તેમ જ ભારતમાં વિવિધ સ્તરે રહી સેવાનાં અનેક કામોમાં વખત આપ્યો છે. તે સઘળો અનુભવ તેમણે ગરથ ગાંઠે ને વિદ્યા પાઠે જાણી કેન્દ્રસ્થ કરી રાખ્યો છે.

બે દાયકા ઉપરાંત, શારીરિક પંગુ લોકો સારુ આવાસની યોજનામાં તેમ જ મહિલાઓ માટેનાં કામોમાં બાલાબહેને અનુભવ મેળવ્યો છે. ગુજરાતના ધરતીકંપ વેળા ભારતીય વસાહતે જે રીતે અને કલાએ સહાયતાનો હાથ ફેલાવ્યો હતો તેનાથી તાજુબ બનીને, બીજાને સહાયભૂત થવાની ગુજરાતીઓની, ભારતીયોની આ બાજુ સમજવાની તેમણે રાખી. તેમને થયું, આપણી કોમની આ સારી બાજુને મજબૂત કરીને તેનો વિકાસ કરવો જરૂરી છે. બસ, તે મંડી પડ્યાં, અને તેમાંથી 'એશિયન ફાઉન્ડેશન ફોર ફિલ્ડ-થેપી'નો આવિષ્કાર થયો. રસિકજનોએ આ સંસ્થા વિશેની વિશેષ માહિતી <http://www.aiffp.org.uk/> નામક વેબસાઈટ પરથી વિશેષ વિગતમાહિતી મેળવવી.

'પરોપકાર' યોજના હેઠળ અનેક સ્વયંસેવકોને આ સંસ્થા તૈયાર કરે છે અને પછી તેમને સહાય માટેની નિયત સંસ્થાઓના ક્ષેત્રમાં મોકલી આપે છે. વળી, 'દાન' નામની યોજના હેઠળ વ્યક્તિગત તેમ જ પેઢીગત દાનની સરવાણી તેમના ભણી વહે તે માટે ય આ સંસ્થા સતત કાર્યરત છે. આ દેશમાંની નાનામોટાં દાન, અનુદાન આપતી સંસ્થાઓ, બે-કો તેમ જ ધનાઢય પેઢીઓ પણ અબીહાલ 'એશિયન ફાઉન્ડેશન ફોર ફિલ્ડ-થેપી'ને પૂછી પૂછીને પાણી પીએ છે. તેમની સલાહ આજકાલ આવશ્યક લેખાતી આવી છે.

જયશ્રી બૂટ, નીલ ગોકાણી, સુધીર નરારાઈડુ, સોનિયા નાગરા, બંસરી ટાકોદ્રા, અંજલિ ડેવિસ, ચાંદની દાવડા જેવાં અનેક સ્વયંસેવકોએ પોતાનાં શક્તિસામર્થ્ય આ સંસ્થાની હાકલે ભારતભરમાં ચોમેર આપ્યાં છે. મહેશ નાંઠા, નિશાંત લલવાણી, કુસુમ જોશી, વીજ્ઞા ભોગલ, મેરીલ લિન્ચ, નીશા સવજાણી જેવાં વળી અનેકોએ પણ સમય સમય પર અહીંતહીં યોગદાન આપેલું છે.

e.mail : vipoolkalyani.opinion@btinternet.com

બ્રિટન તેમ જ અમેરિકામાં આજે ત્યાં વસતા માયગ્રેન્ટ યા ડાયસ્પોરા સમાજમાંથી સર્જતાં સાહિત્યનો સૂરજ ચમકતો રહ્યો છે. અહીં એ નવા યુગનાં મંડાણ ખૂબ જ ચર્ચાત્મક બનતી સલમાન રશ્મીની નવલકથા 'સેતાનિક વર્સિસ' સાથે થવા પામ્યાં તે ગોનિકા અલીની પણ વિવાદાસ્પદ બનેલી અને બંગલાદેશની પશ્ચાદભૂમાં સર્જાયેલી નવલકથા સુધી આજે વિસ્તરે છે. તે જ પ્રમાણે અમેરિકામાં બીજા વિશ્વયુદ્ધ બાદ પહોંચી સાહિત્યથી એવાં મંડાણ થયાં. આવા સાહિત્યકારોમાં સિલિપ રોથ અને હેન્રી રોથનો આગવો કાળો લેખાય છે. આજે હવે ત્યાં વસતા યા ભણતા વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા સર્જતાં ડાયસ્પોરિક સાહિત્યનાં મંડાણ થતાં રહ્યાં છે. સાંપ્રત સમયમાં ત્યાં વસતા ભારત, અફઘાનિસ્તાન, પાકિસ્તાન, નાઈજિરિયા, સાઉદી અરબ, ચીન જેવા દેશોના મૂળ વતની માયગ્રેન્ટ દ્વારા રચાતાં સાહિત્યનો 'યુગ' બેસતો લાગે છે. આવાં લેખકો - લેખિકાઓમાં મૂળ ભારતીય વંશનાં કિરણ દેસાઈ, ગીતા મહેતા, વેદ મહેતા તેમ જ નાઈજિરિયાના નોબેલ પારિતોષિક વિજેતા સાયેન્કા, ચીનાઉ અચેબે અને નવો અવાજ બનતી અને તાજેતરમાં પૌંડ ૩૦ હજારનું માતબર પારિતોષિક મેળવી જનારા ૨૯ વર્ષની ચીમાન્ડા ગોંગી અડીચી, સાઉદી અરબની (અમેરિકામાં શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરનાર) ૨૫ વર્ષની રજ્જા અલ્સેનિયા, પાકિસ્તાનના મોહસિન હમીદ, નાઈજિરિયામાં જન્મેલ સેગુન એફલાબી, બ્રિટનમાં વસતા (પણ મૂળ પાકિસ્તાનમાં) જન્મેલા સર્કારજ મંગૂર, મૂળ વતની અફઘાનિસ્તાનનો પણ છેલ્લાં ૩૦ વર્ષથી અમેરિકામાં વસતો ખાલેદ હુસૈનનો અહીં સમાવેશ થયો છે.

સાહિત્ય જગતના ઑવારા પરથી

કોલમની મર્યાદા ધ્યાનમાં રાખી અહીં પ્રસ્તુત છે કિરણ દેસાઈ, મૂળ નાઈજિરિયાની વતની ચીમાન્ડા ગોંગી અને સાઉદી અરબની રજ્જા અલ્સેનિયાની કૃતિઓનું ટૂંકમાં અવલોકન.

આજના માયગ્રેશન એજમાં હવે વિશ્વના કોઈ પણ દેશમાંથી અંગ્રેજીમાં લખાયેલ પુસ્તકો બ્રિટન - અમેરિકામાં પ્રસિદ્ધ થાય છે. અનિતા દેસાઈ જેવી પ્રતિષ્ઠિત સર્જકની ૩૫ વર્ષની પુત્રી કિરણ દેસાઈની પ્રથમ નવલકથા 'ધ ઈનહેરિટન્સ ઑફ લૉસ' ૧૪ જેટલી લાંબી યાદીમાં પ્રથમ ચારની યાદીમાં સ્થાન મેળવી 'બુકી'ની આગાહી કાઢી ૫૦ હજાર પાઉન્ડનું માતબર પારિતોષિક પ્રાપ્ત કરી નવો અભિગમ સર્જે છે. આ અગાઉ માતા અનિતા દેસાઈની કૃતિઓ ત્રણ ત્રણ વખત 'બૂકર' માટે રજૂ થઈ હતી. પણ કમભાગ્યે દીકરી એની પ્રથમ નવલકથા માટે આ માતબર પારિતોષિક મેળવે છે. માતાના સાથ અને સહકાર વિના તે આવી નવલકથા લખી શકી ન હોત એવું પોતે સ્વીકારે છે. તે કહે છે તેમ The debt I owe to my mother is profound that I feel the book is hers as much as mine. It was written in her company and in her wisdom and kindness. (આ પુસ્તકનું લખાણ જેટલું મારું છે તેટલું જ માતાનું પણ છે. એમની છાયામાં, સહકારમાં ... એમના હેતની ઢૂંક શાણપણ અને ડહાપણનો દરિયો મારી સાતસાત વરસની મહેનતનાં સાથી બની રહ્યા હતા.)

'ધ ઈનહેરિટન્સ ઑફ લૉસ' એ નવલકથાનું શીર્ષક છે. આમાં 'લૉસ' શબ્દનું કેવું અને કેટલું મહત્ત્વ છે તે સમજવું રહ્યું. આજે ભારતમાંથી જ નહીં વિશ્વના ઘણા દેશોમાંથી નિર્વાસિત બનેલ લોકો તેમ જ દક્ષિણ અમેરિકા તેમ જ ગેક્સિકો જેવા દેશોમાંથી જે હિસ્પીઆનિક પ્રજા વસવાટ માટે આવે છે તેમાંના ઘણા ગેરકાયદે દાખલ થયેલા અથવા એમને મળેલા 'વીસા'ની મુદત પૂરી થવા છતાં ત્યાં રહેતા હોય છે. ભારતમાંથી અમેરિકા જવા ઘણાં યુવયુવતીઓ અને વૃદ્ધો પણ છે. વતનથી દૂરના 'વતન'માં આવા રહેનારાઓની દશા અને દિશાનો ફેદવિદારક ચિતાર નવલકથામાં થયો છે વળી ત્યાં વસતો 'ઈમિગ્રન્ટ' કેવી કેવી વિપદામાંથી પસાર થતો હોય છે - પોતે પૂર્વનો હોઈ પશ્ચિમના રીતરિવાજ, રહેણીકરણી, ભાષા વગેરે અપનાવવા જતાં તે કેવી કેવી વિઠંબણા અનુભવતો હોય છે. જીવનમાં અનુભવાતી નિષ્ફળતાનું સચોટ

નિદેશન થયું છે. ... કથાવસ્તુ પાંચરે છે અને વિકસે છે હિમાલયના પરદેશમાં જ્યાં ભુતાન અને નેપાળની સરહદ આવી છે. વાંચવા જેવી આ નવલકથામાં મલ્ટિકલચરલિઝમનો પડઘો પડતો દેખાય છે. નવલકથા એક રીતે વૈશ્વિકરણ માટેની વૈશ્વિકરણ નવલકથા બને છે. [A globalised novel for a globalised world.]

૨૯ વર્ષની નાઈજિરિયાની લેખિકા ચીમાન્ડા ગોંગી અડીચીને એની સૌ પ્રથમ નવલકથા 'હાઈ ઑફ અ યલો સન' માટે ત્રીસ હજાર પાઉન્ડનું ચાલુ વર્ષનું 'ઓરેન્જ પ્રાઈઝ' એનાયત થયું છે. નવલકથાનું કથાવસ્તુ ૧૯૬૭-૭૦ના સમયકાળમાં નાઈજિરિયામાં બિયાફા સાથે થયેલ આંતરવિગ્રહનું આલેખન છે. નવલકથાની ૧.૮૭.૦૦૦ પ્રતો વેચાવા પામી છે. આ ફિકાની પ્રજા ગરીબ છે પણ આફ્રિકન ખંડ ગરીબ નથી એવા એ 'અધર આફ્રિકા' માટે તે મગરૂબ છે. અને આફ્રિકા વિશે જે ખોટો પ્રચાર થઈ રહ્યો છે તેનો તે સખત વિરોધ કરે છે. બિયાફા સાથેના સિવિલ વોરમાં પ્રજાએ જે રીતે સામનો કરેલો અને સહન કરેલું, તેનું એ કથામાં સચોટ નિદેશન થયું છે. કથાવસ્તુ પાંચ જણાની આપવીતીમાં વિકસે ને વિસ્તરે છે. અડીચીનો પિતા નાઈજિરિયામાં સૌ પ્રથમ ત્યાંની વિદ્યાપીઠમાં પ્રાધ્યપક બન્યો હતો. તેની ફરતે વિસ્તરતું કથાનક પિતાના બીજા સહાધ્યાયીઓ જેમાં તેમની બે બહેનો અને તેમના અંગ્રેજ પ્રિયતમો અને તે સમયના બિયાફા ફરતે વિહરે છે. પિતાની જેમ જ માતા પણ વિદ્યાપીઠની સૌ પ્રથમ મહિલા રજીસ્ટ્રાર છે. ૨૦૦૭ના વર્ષ માટેનું 'બૂકર' પ્રાઈઝ જેને એનાયત થયું હતું તે 'ઈનહેરિટન્સ ઑફ લૉસ'નાં લેખિકા કિરણ દેસાઈ સાથે એની આ સૌ પ્રથમ નવલકથા ટૂંકી યાદીમાં હતી.

ઉક્ત બન્ને લેખિકાની જેમ જ સાઉદી અરબમાં ઉચ્ચ કુટુંબમાં જન્મેલી અને અમેરિકામાં ઉચ્ચ શિક્ષણ લેતી ૨૫ વર્ષની યુવાલેખિકા રજ્જા અલ્સેનિયાએ સાઉદી અરબ તેમ જ અન્ય આરબ દેશોમાં બુરખાધારી સ્ત્રીઓનાં લગ્નજીવન ફગોળતી નવલકથા 'ગર્લ ઑફ રિયાધ'નું સર્જન કર્યું છે. બુરખા નીચે ક્યા હો રહ્યા હૈ - નો નવલકથામાં નિર્ભીકપણે ઘટસ્ફોટ કરી તેણે મધ્યપૂર્વના આરબ દેશોમાં જ નહીં સારા ય મુસ્લિમ સમાજમાં ભારે ઊહાપોહ મચાવ્યો છે. મુસલમાન દેશોમાં સ્ત્રીઓની મૂળી - વેદનાનું ફેદયંગમ એવું બયાન થવા પામ્યું છે. જે દેશોમાં સ્ત્રીઓની આવી બદતર દશા થતી હોય, જ્યાં તેમને પ્રેમથી વંચિત રખાતી હોય છે અને જ્યાં સામાજિક ને ધાર્મિક મૂલ્યોનું ઉલ્લંઘન કરનારને પથ્થરો મારી મોતને ઘાટ ઉતારવામાં આવતી હોય ત્યાંની પરિસ્થિતિનું આવું સચોટ અને નિર્ભીક આલેખન કરનારને માથે મોત ભમતું હોય છે તેવા દેશોની વાતોનો આવો ચિતાર કરનાર એક આરબ યુવતીની આવી કામગીરી ત્યાંના વિચારશીલ વર્ગમાં અને સુશિક્ષિત યુવા સમાજમાં આવકાર્ય બની છે. નવલકથા એક રીતે અત્રે ટી.વી. પર આવતા 'સેક્સ અને સીટી' જેવા કાર્યક્રમનો ખ્યાલ આપી જાય છે.

રજ્જા સાઉદી અરબના ઉચ્ચ કુટુંબમાંથી આવે છે. નવલકથા એક રીતે સમજૂ માતાપિતાને એમની દીકરીનાં લગ્નસંબંધના પ્રશ્નો અંગે વિચાર કરતાં કરી ગઈ હોય અને સ્ત્રીઓમાં અતિ લોકપ્રિય બની હોય એમ મનાય છે. તો રૂઢિચુસ્ત અને ધર્માન્ધ માતાપિતાઓમાં અને એમના વાડાઓમાં નવલકથા ઝાઝી લોકપ્રિય બની નથી.

સમાજમાં ઊહાપોહ જગવતી પોતાની આવી નવલકથા છતાં રજ્જા જણાવે છે કે પશ્ચિમના દેશોના મારા અનુભવો પરથી હું માનું છું કે અહીં જે કંઈ આચરતું, વર્તાતું દેખાય છે બધું જ અનુકરણીય નથી તેમ જ આદરણીય પણ નથી. ... પોતે પોતાના ધર્મનું સુસ્ત પાલન કરવામાં માને છે. કારણ ઈસ્લામી સંસ્કૃતિનું આગવું પ્રદાન એ ધર્મ દ્વારા થતું રહ્યું છે. મારો ધર્મ મને શીખવે છે કે અલ્લાહના જગતમાં સૌ - સ્ત્રીપુરુષો સમાન છે. વળી પોતે અમેરિકામાં રહેવા ઈચ્છતી નથી કારણ 'I should go back and help to change things there. It's my duty. Besides, my Mum wants me to be the first Saudi Female Minister.' અવશ્ય ! રજ્જામાં અત્યારથી જ એવા ગુણો નિખરતા રહ્યા હોય એમ લાગે છે.

ઘાસના અમુકતમુક પૂળાની પથારી પરે લાગલગાટ બે વરસ ફક્ત ગરમાટી લેવાનો પ્રયાસ કરનાર, એક ટપ વર્ષના બુઝર્ગે અંધારી કોટડી છેવડે છોડી છે. કહેવાય છે કે તેમના દીકરા દૂધાભાઈ મકવાણાએ પિતાને એ કોટડીના ખૂણે હડસેલી મૂક્યા હતા; ત્યારે માંદા બાપને સહારે કમળાબહેન નામે દીકરી આવી ચડી, એમ 'એન.ડી.ટીવી'ના પત્રકાર રોહિત ભાણ, ગુજરાતના પંચમહાલ જિલ્લાના જાણીતા શહેર ગોધરાથી, ૬ ઓગસ્ટ ૨૦૦૭ના રોજ સમાચાર પ્રસારિત કરે છે. પિતાને અંગે નહીંવત કપડાં હતાં અને ખાવાને અન્ન પણ નહોતું.

જે દેશમાં દીકરા મેળવવા ધરમકરમ, જપતપ, ભૂવાભરાજ, શ્રેષ્ઠ ને માનતા સારુ, આરોઓવારો ઢૂંઢાતો હોય; ભૂણાહત્યાનો અત્યાચાર સતત થતો રહ્યો હોય, ત્યાં દીકરા દીપડા નીવડે તેની જ નવાઈ લાગે, ખરું ને ? ... પરંતુ તેને ઠેકાણે દીકરી વડીલોના કોઠા ઠારે, તેની હવે ઝાઝેરી નવાઈ કોઈને ય લાગવી નહીં જોઈએ. કહે છે કે આ દાખલામાં, દીકરી પોતાને ગામ, કલોલ બાપને લઈ ગયેલી.

આ સમાચાર બાબત, કેટલાંક નુકતેચીન મંતવ્યો આવ્યાં છે :

વિદ્વાન લેખક વિશ્લેષક પ્રવીણ ન. શેઠ, આ સમાચાર અંગે, લખતા હતા : આપણી પેઢીને શુભકામનાઓ જ વાંછવાની છે. પાછોતરી ઉંમરે, યુવાનીમાં સંચવાઈ મૂડીને વાપરી શકાય તેવો જોગ કરવાનો વખત છે. આપણા સમાજે અને શાસને આ ક્ષેત્રે યોગ્ય પગલાં ભરવાં જોઈએ. જાણીતા ચિંતક અને આગેવાન શ્રેષ્ઠી રતિલાલ ચંદરયા લખતા હતા : મારી બંને આંખોમાંથી દડદડ આંસુ વહ્યાં કરતા રહ્યાં.

કર્મશીલ લેખક મનસુખ શાહ કહે : આપણી સંસ્કૃતિમાં દીકરીની જગ્યાએ દીકરાની આશા રખાતી હોય તે આપણું દુર્ભાગ્ય છે. હકીકતમાં, મોટે ભાગે, દીકરીઓ માવતરને સાંચવતી જોવા મળી છે. વડીલોએ પોતાની સંપત્તિ સંતાનોને આગોતરી સુપરત કરવી જ નહીં

અને વસિયતનામામાં તે વિશે ચોખવટ કરવી. એક વખત સોપણી ધાય પછી કોણ હું ને કોણ તું ?! એકલે હાથે માવતરની ભરપેટ કાળજી લેતાં રેખાબહેન પટેલ કહેતા હતા : વાંચતાં બહુ જ વિસ્ફુલ્લ બની ગઈ. લોકો આવું કેમ કરતા હશે ?

જાણીતા સમાજશાસ્ત્રી રોહિત બારોટે કહ્યું : ગુજરાતમાં અને ગુજરાતીઓમાં, અહીં પણ, વડીલ માવતર પ્રત્યે આવું વલણ જોવા મળે છે. તંદુરસ્ત જીવન અને સમજદારીઓનો પ્રસાર સર્વત્ર ધાય તેમ આશા રાખીએ. અમેરિકાનિવાસી વાર્તાકાર પ્રવીણ સી. પટેલ 'શશી' જણાવતા હતા : આવું અહીં પણ બનતું રહ્યું છે. વેસ્ટ ચેસ્ટરનો દાખલો તો તાજે છપ્પે ચડ્યો છે. ... અને આમ નરસિંહ મહેતા જ સાંભરે છે :

ઘડપણ કોણે મોકલ્યું ? જાણ્યું જોબન રહે સૌ કાળ

ઘડપણ કોણે મોકલ્યું ?

ઉમરા તો ડુંગરા થયા રે પાદર થયા પરદેશ;
ગોળી તો ગંગા થઈ રે, અંગે ઊજળા થયા છે કેશ. ... ઘડપણ.
નહોતું જોઈતું ને શીદ આવિયું રે ? નહોતી જોઈ તારી વાટ;
ઘરમાંથી હળવાં થયાં રે, એની ખૂણે ઢળાવો ખાટ. ... ઘડપણ.
નાનપણે ભાવે લાડવા રે, ઘડપણે ભાવે સેવ;
રોજ ને રોજ જોઈએ રાબડી રે, એવી બની રે ઘડપણની એ ટેવ. ... ઘડપણ.
પ્રાતઃકાળે પ્રાણ માહરા રે, અન્ન વિના અકળાય;
ઘરનાં કહે મરતો નથી રે, તને બેસી રહેતાં શું ધાય ? ... ઘડપણ.
દીકરા તો જૂજવા થયા રે, વહુઓ દે છે ગાળ;
દીકરીઓને જમાઈ લઈ ગયા રે, હવે ઘડપણના શા રે હાલ ? ... ઘડપણ.
નવ નાડે જૂજવી પડી ને, આવી પહોંચ્યો કાળ;
બેરાં છીકરાં ફટ ફટ કરે રે, નાનાં બાળક દે છે ગાળ. ... ઘડપણ.
અંતકાળે વળી આવિયા રે, દીકરા પધાર્યાં દાર:
પાંસળીએથી વાંસળી રે, પછી છોડીને આપી બાર. ... ઘડપણ.
એવું સાંભળી પ્રભુ ભજે રે, સાંભળજે જગવાસ.
પર ઉપકાર કીધો પામશો રે, ગુણ ગાય નરસીંચો દાસ. ... ઘડપણ.

Mahendra

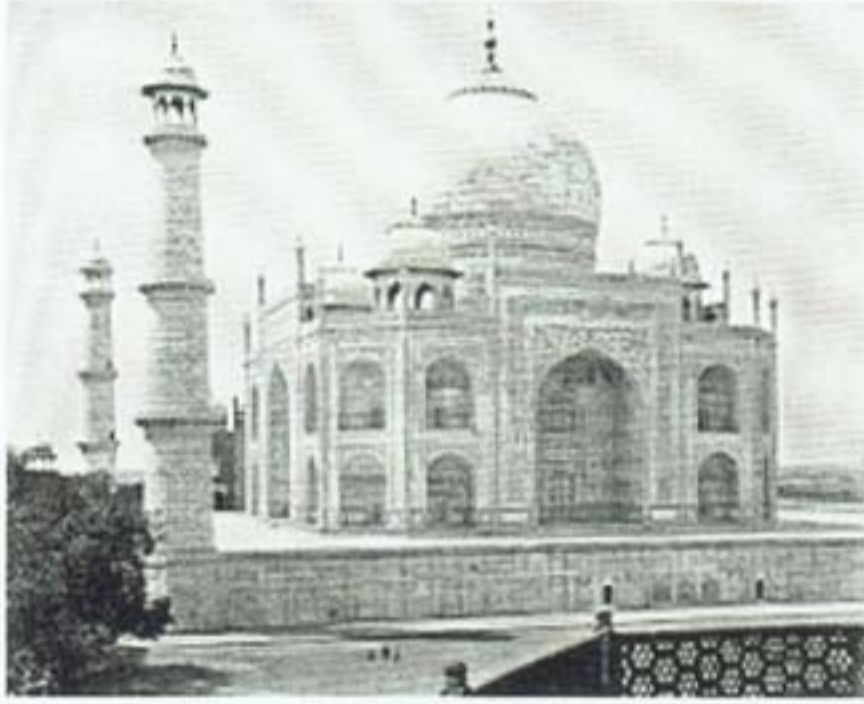
પપ્પાજીને જ્યાં ફાવે છે ... તેમણે રાખવા નથી । ... અને જે રાખવા તૈયાર છે, ત્યાં એમને રહેવું નથી ... ।
કોઈક તો રસ્તો કાઢવો પડશે ને ? - હાઉ અબાઉટ ધીસ ? - ચિઠ્ઠી ઉપાડવાનું રાખીએ ॥

તાજમહલ દુનિયાની સાતમી અજાયબી છે જ એને વોટની જરૂર નથી

૦ મંગુભાઈ આર. પટેલ

મોગલકાળમાં શાહજહાંનો યુગ સ્થાપત્યકળાનો સુવર્ણયુગ હતો. તેમાં તાજમહલ દુનિયાની સાતમી અજાયબી ગણાય છે.

એવું કાંઈ પણ મનુષ્ય પ્રાણી હશે ખરું કે જે યમુના નદીની શોભા અને તેના તીરપ્રદેશમાં વસેલા આગરા નગરના સૌંદર્યને સાક્ષાત્ પોતાના નેત્રોથી નિહાળીને એક વાર આશ્ચર્યચકિત અને મોહમુગ્ધ ન બની જાય? કારણ કે કોઈ સ્થળમાંની કેવળ એક જ ઉત્તમ વસ્તુ આપણને મહા આશ્ચર્યમાં નાંખી દે છે. તો મુગલ શહેનશાહની એ રાજધાનીમાં તો આશ્ચર્યકારક વસ્તુઓનો વિશાળ ભંડાર જ ભરેલો હતો.

સન ૧૮૬૦માં સેમ્યુઅલ બૉર્ને લીધી ઐતિહાસિક છબિ

આગરા નગરને મુગલોની તાતર છાવણીની આબેહૂબ પ્રતિમા જ કહી શકાય. મોટા ખુલ્લા પટાંગણની સામે મધ્ય ભાગમાં સર્વેના જોવામાં આવી શકે તેવા પ્રકારની બાદશાહની બેઠક, તેની પાછળ દીવાન-એ-ખાસ અને તેની પાછળ જનાનખાનું અને હમ્મામખાનું ઇત્યાદિ ભાગો આવેલા હતા. સિકંદર લોદીએ આગરામાં કોઈ કોઈ વાર આવીને વસવાનો પ્રયાસ કર્યો તે વેળાએ અત્યારનું આગરા નગર તે બિયાના પ્રાંતમાંનું એક નાનકડું ગામડું હતું. દિલ્હી નગર કાંઈક અસ્વચ્છ ભાસવાથી આગરામાં યમુનાના પૂર્વ તીરપ્રદેશમાં શહેનશાહ અકબરે પ્રથમ પોતાનો નિવાસ કર્યો. વળી આગરા સમસ્ત સામ્રાજ્યમાં કેન્દ્રમાં આવેલું હોવાથી ચારે તરફ દેખરેખ રાખવા માટે દિલ્હી કરતાં એ સ્થળ વધારે સારું હતું. આગરામાં પૂર્વ, ઉત્તર અને દક્ષિણ એવી રીતે ત્રણ દિશાઓમાં ત્રણ માર્ગો જતા હતા. યમુનાના પશ્ચિમ તીરપ્રાંતમાંની ભૂમિ ખુલ્લી અને વધારે સગવડ ભરેલી જણાતાં અકબરે ત્યાં નવી ઈમારતો ચણાવી અને ત્યાંનો લાલ પથ્થરનો કિલ્લો ઇ.સ. ૧૫૬૬માં બંધાવ્યો. આગરાનું પ્રથમ નામ અકબરાબાદ હતું. જહાંગીરને આગરાની ઉખ્જતા અસહ્ય લાગવાથી તે પોતાનો ઘણો ખરો સમય લાહોર અને કાશ્મીરમાં જ ગાળતો. શાહજહાંને આગરાને ત્યાગીને દિલ્હીની નવીન રચના કરી. તો પણ આગરામાં તાજમહલ બંધાવીને આગરાના નામને તેણે યાવર ચંદ્ર દિવાકરો અજરામર કરી દીધું. જે તાજ માટે આજે આપણે દુનિયાની અજાયબી ગણવા મેદાને પડ્યા છીએ. ઔરંગઝેબનું આયુષ્ય બહુધા લશ્કરી છાવણીઓમાં અને રણભૂમિમાં વીતેલું હોવાથી તેણે રાજધાનીની એટલી બધી આવશ્યકતા જણાઈ નહોતી. મંડેસ્લોએ (ઇ.સ. ૧૬૩૮) આગરાનું ઉત્કૃષ્ટ વર્ણન આપેલું છે: 'તે સમયમાં નગરમાં પ્રવાસીઓ માટે એંસી ધર્મશાળાઓ - મુસાફરખાનાં અથવા સરાઓ - હતી અને તે સઘળી ત્રણ ત્રણ મજલાની હતી. બાદશાહની સંપત્તિ અપાર હોવાથી તેના રક્ષણ માટે સખ્ત ચોકી પહેરો રાખવામાં આવતો હતો. એ સંપત્તિ ઓછામાં ઓછી ત્રણ કરોડ પાઉન્ડ એટલે સાડા ચાર અબજ રૂપિયાની હોવી જોઈએ.' એવો મંડેસ્લોનો અભિપ્રાય છે. તે સમયમાં આગરાની લોકસંખ્યા છ લાખની હતી.

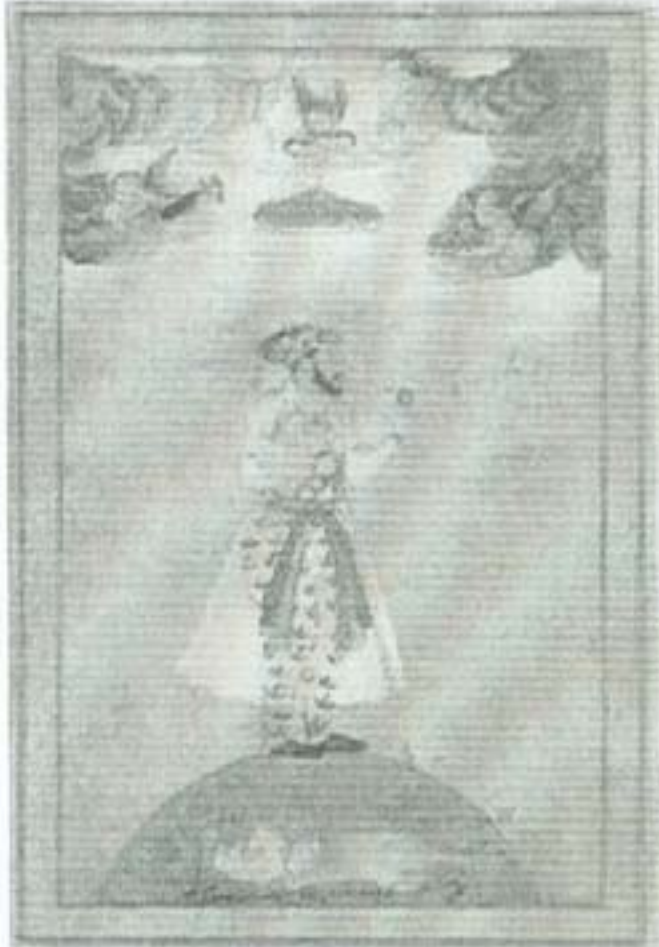
જે તાજમહલ નામક અદ્વિતીય અને અલૌકિક ઈમારતના યોગે આગરા નગરની આટલી બધી ખ્યાતિ થયેલી છે, તે તાજમહલનો કેટલોક ઇતિહાસ તો અહીં આપવો જ જોઈએ.

ઇ.સ. ૧૬૦૭માં શાહજહાં જે વેળાએ પંદર વર્ષની વયનો હતો તે વેળાએ જહાંગીરે અર્જમન્દબાનૂ સાથે તેનું સગપણ કર્યું અને ત્યાર પછી પાંચ વર્ષે એટલે કે ઇ.સ. ૧૬૧૨માં તેમનું લગ્ન કરવામાં આવ્યું. શાહી જનાનખાનામાં એ અર્જમન્દબાનૂને સર્વ જનો મુમ્તાઝમહલ બેગમનાં નામથી ઓળખતાં હતાં. એ બેગમ પોતાના ખાવિંદ કરતાં ચૌદ માસ જેટલી વયમાં નાની હતી. એ બેગમ પોતાના પતિને ઓગણીસ વર્ષ સુધી સંસાર સુખનો ઉપભોગ કરાવીને અને તેટલા કાળમાં ચૌદ બાળકોને જન્મ આપીને અંતે બરાનપુરમાં ઇ.સ. ૧૮૩૧ના જૂન માસની ૭મી ને મંગળવારે પ્રસૂતિની વેદનાથી આ અસાર મર્ત્યલોકને સદાને માટે ત્યાગી ગઈ. તેણે એ પીઠ લગભગ બે દિવસ સુધી ભોગવી હતી. તેના મરણથી શાહજહાંન એટલો બધો શોકગસ્ત થઈ ગયો કે આઠ દિવસ સુધી તો તેણે કાંઈ કામ ન કર્યું અને દરબારમાં પણ ન આવ્યો. તે વારંવાર એમ જ બોલ્યા કરતો હતો કે, 'જો મારા મસ્તક પર આ રાજ્યનો ભાર ન હોત તો હું જરૂર ફકીર થઈ જાત !' પોતાના એ વચનને સિદ્ધ કરી બતાવવા માટે તેણે રંગીન વસ્ત્રો, અલંકારો અને અત્તર આદિ વિલાસના પદાર્થોનો સર્વથા ત્યાગ કરી દીધો. રાજ્યરોહણના વાર્ષિકોત્સવ સમયે અને બીજા સમારંભ પ્રસંગે વાઘ આદિ વગાડવાની બંધી કરી દીધી. તેની દાઢી એકદમ સફેદ દેખાવા લાગી. પોતાની બેગમની કબ્ર પાસે જઈને 'મને આ સલ્તનતની અગત્ય નથી અને જીવની પણ પરવા નથી. માત્ર એક તારી જ જરૂર છે !' એમ કહીને તે જોર જોર રડતો બેસી રહેતો. કોઈ વાર જો જનાનખાનામાં જતો, તો ત્યાં મુમ્તાઝમહલને ન જોવાથી તરત પોક મૂકતો પાછો ફરતો હતો. તેની બીજી બે બેગમો હતી - એક મુજફ્ફર હસયનની દુખ્તર અને બીજી શાહનવાઝ ખાનની દીકરી. એમાંની પ્રથમનું લગ્ન શાહજહાંન સાથે મુમ્તાઝના લગ્નથી બે વર્ષ પહેલાં અને બીજીનું લગ્ન તેનાથી પાંચ વર્ષ પછી થયું હતું. પરંતુ એ લગ્નો કેવળ રાજકીય હેતુથી જ કરવામાં આવ્યા હતાં અને તેથી તેમાં પ્રેમનો વિશેષ અંશ ન હોય એ સ્વાભાવિક હતું. મુમ્તાઝમહલ વિશેના પ્રેમથી શાહજહાંનનું સમસ્ત અંતઃકરણ ભરાઈ ગયું હતું. એટલે તે અંતઃકરણમાં બીજી બેગમના પ્રેમને વસવા માટેનું સ્થાન નહોતું. અર્થાત્ તે પ્રવાસમાં નીકળતો, તો પણ મુમ્તાઝ તે તેની સાથે હોવાની જ. તેને તે પોતા પાસેથી એક ક્ષણ માત્ર પણ દૂર કરતો નહોતો.

મુદાબક્ષ પુસ્તક સંગ્રહમાં 'ફાસિમઅલી આફીદીનું આત્મચરિત્ર' (ઇ.સ. ૧૭૭૧-૧૮૨૭) નામક પુસ્તકમાં એ વિશેનું એવું વર્ણન છે કે, જ્યારે અંતિમ બાલિક ગર્ભમાં હતી તે વેળાએ મુમ્તાઝમહલે તેના રડવાનો ધ્વનિ સાંભળ્યો. એ સાંભળીને તેને એમ ભાસ્યું કે, 'હવે આ બીમારીના બિછાનામાંથી હું જીવતી ઉઠવાની નથી.' અને તેથી બાદશાહને બોલાવીને તેણે એ વાત વ્યથિત અંતઃકરણથી જણાવી. તેણે કહ્યું કે, 'જ્યારે પણ ગર્ભમાંનાં બાળકનું રડવું માતાના સાંભળવામાં આવે છે, ત્યારે તે માતા વધારે દિવસ જીવી શકતી નથી, એવી લોકોક્તિ છે; એટલે મારું મરણ હવે પાસે આવી લાગ્યું છે. મારા હાથે કાંઈ અપરાધ થયો હોય તો તેની ક્ષમા આપશો. આજ સુધી સર્વ સુખ દુઃખમાં હું આપની હિસ્સેદાર હતી; પણ હવે આપની સંગતિને ત્યાગીને મારે એકલીએ જ મુલકે અદમ સુધીની સફર કરવાની છે. આ છેલ્લી ઘડીએ મારે આપની પાસેથી ફક્ત બે ચીજો માગવાની છે અને તે આપ અવશ્ય આપશો જ, એવી મને દઢ આશા છે.' બાદશાહે તે ચીજો આપવાની હા પાડવાથી તે આગળ વધીને બોલવા લાગી કે 'પરવદિગારે આપને બહુ સંતાન આપ્યા છે અને તે આપના નામને જાળવી રાખવા માટે પૂરતાં છે. અર્થાત્ ઔરમાન સંબંધથી ઘરમાં યતા કલહને અટકાવવા માટે આપે ફરી શાદી ન કરવી એ એક; અને બીજી પ્રાર્થના એ કે, આપણી પરસ્પર પ્રીતિનું સદાને માટે સ્મારક રહે એવી મારી કબ્ર બંધાવજો કે જેવી આજ સુધીમાં દુનિયામાં બંધાયેલી ન હોય અને આઈન્દા પણ કોઈનાથી બાંધી કે બંધાવી

ન શકાય.' એ પછી અલ્પ કાળમાં જ તે પ્રસૂતા થઈ અને અને પ્રસૂતિની પીડામાં જ આ દુનિયાને છોડી ગઈ. એ સમયે જે દુહિતાનો જન્મ થયો. તેનું નામ ગૌહરઆરા રાખવામાં આવ્યું. આ વાર્તા તો એક લોકોક્તિ છે. એટલે એમાં તથ્યાંશ કેટલો છે, એ કહી શકાય તેમ નથી. માત્ર તે સમયમાં આ વાર્તા આગરામાં સર્વના મુખમાં રમી રહી હતી. અબદુલ હુસયન લાહોરીકૃત 'બાદશાહનામા' તેમ જ ખાફીખાનના પુસ્તકમાં એ વિશેનો એક અક્ષર પણ નથી. 'બાદશાહનામા'માં એ વિશે નીચેની હકીકત મળી આવે છે:

'મુમ્તાજમહલના મનમાંથી જ્યારે પોતાના જીવનની આશા સર્વથા જતી રહી, ત્યારે જહાનઆરાને મોકલીને બાદશાહને પાસે બોલ્યો. તે અત્યંત લાગણીથી તરત દોડી આવ્યો. બેગમે સંતાનોની સંભાળ રાખવા માટે બાદશાહને પ્રાર્થના કરી અને ત્યાર પછી પોતાના પ્રાણ પરવરદિગારને હવાલે કરી દીધા. ત્યાર પછીના ડિસેમ્બર માસની પહેલી તારીખે તેની લાશને આગરા લઈ જવામાં આવી. શાહજહાદો શુજા એ લાશની સાથે હતો અને તે તારીખ ૨૮મી ડિસેમ્બરને દિવસે પોતાની જન્મદાત્રીના શબને લઈ આગરામાં આવી પહોંચ્યો.

સ્મિથસોનિયન ઇન્સ્ટિટ્યૂટમાં સંઘરાયેલું પૃથ્વીના ગોળા પર ઊભેલા શાહજહાનું ચિત્ર

'આગરાની દક્ષિણે એક જગ્યા જોઈને રાજા માનસિંહના પૌત્ર અંબરાધિપતિ રાજા જયસિંહ પાસેથી તે જગ્યા બાદશાહે ખરીદી લીધી અને ત્યાર પછી નિપુણ શિલ્પશાસ્ત્રીઓ પાસેથી તેણે એક સુંદર ઈમારતના નકશા મંગાવ્યા. એમાંનો એક નકશો પસંદ કરીને તે પ્રમાણેનો તેણે લાકડાનો નમૂનો તૈયાર કરાવ્યો. તે નમૂના પ્રમાણે ઈ.સ. ૧૬૩૧ના આરંભમાં ઈમારત બાંધવાનો આરંભ થયો અને તે ઈ.સ. ૧૬૪૩ના જાન્યુઆરી મહિનામાં પૂરી થઈ. મકરામતખાન અને અબ્દુલકરીમ એ બે પુરુષો તે ઈમારતનાં કામ પર દેખરેખ રાખતા હતા. એ ઈમારત બાંધતાં રૂપિયા પચાસ લાખનો ખર્ચ થયો. આફીદી કહે છે કે, એ ખર્ચ ૮ કરોડ ૧૭ લાખનો થયો હતો અને નીચેના ગૃહસ્થો જુદાં જુદાં કામોની દેખરેખ રાખતા હતા.

'કંદહારનો અમાનતખાન શીરાજી, આગરાનો ઈસા ગવંડી, દિલ્હીનો પીરો સુતાર, બન્નુહાર, જાતમલ્લ અને જોરાવર એ ત્રણ દિલ્હીના પાષાણકળામિશ્રી; અને રામલાલ કાશ્મીરી બાગબાન. એ જ ગંધમાં એકંદર વીસ ઉત્તમોત્તમ જાતિના પાષાણોનાં નામો આપેલાં છે. અને તે સર્વ જાતિના પાષાણોનો ઉપયોગ એ ઈમારતમાં કરવામાં આવ્યો છે. ઈ.સ. ૧૬૪૩ના જાન્યુઆરી માસની ૨૮મી તારીખે મુમ્તાજમહલના

મરણના બારમા વાર્ષિક દિવસે બાદશાહ તાજમહલમાં ગયો અને એક લાખની પેદાશના ત્રીસ ગામો તાજમહલના ખર્ચ માટે અને આસપાસની સરાઓ, દુકાનો, બાગ અને તેમાં રહેનારા ફકીરોના ખર્ચ માટે દાન તરીકે આપી દીધા.'

એ તાજમહલ નામક ઈમારત પોતાના અપ્રતિમ સૌંદર્યના પ્રતાપે જગતમાંની સર્વ ઈમારતોમાં પ્રથમ મેળવી શકી છે. એ ઈમારતનું શબ્દથી વર્ણન કરવું એ એક તો અશક્ય જ છે. અને બીજું એ ઈમારતના વર્ણનમાં અત્યાર સુધી અનેક ઉત્તમોત્તમ ગંધકારોએ પોતાની લેખિનીને યથેચ્છ ચલાવી છે.

મુમ્તાજમહલ બેગમ

એ ઈમારત આગરા નગરથી દોઢ ગાઉ ઉપર યમુના નદીના પશ્ચિમ તીરપ્રાંતમાં ઉભેલી છે. એને બાંધવાનાં કામ માટે વીસ હજાર માણસો રોકાયેલાં હતાં. હિંદુસ્તાનમાં તે વેળાએ શિલ્પશાસ્ત્ર કેવી ઉન્નત સ્થિતિમાં હતું; એની એ ઈમારત ઘણી જ સારી સાક્ષી આપે છે. એ ઈમારતના એકંદર સ્વરૂપમાં સ્ત્રીત્વની છટા પ્રત્યક્ષ દેખાઈ આવે છે. એવો કેટલાક માર્મિક શિલ્પજ્ઞોનો અભિપ્રાય છે. એ તાજમહલનું બાંધકામ શાહજહાને વેઠિયા મજૂરોને હાથે કરાવ્યું હતું. એવો બાદશાહ પર એક આરોપ મૂકાયેલો છે, પણ તે સત્ય હોય એમ દેખાતું નથી. કારણ કે, જે જગ્યાએ એ ઈમારત છે, તે જગ્યા પ્રથમ રાજા જયસિંહની હોવાથી તે બાદશાહને મક્ત આપી દેવાને તૈયાર હતો; પરંતુ પોતાની પ્રિયતમા બેગમના પવિત્ર સ્મારકનાં કાર્યમાં કોઈનો પણ ઉપકાર ન લેવાનો બાદશાહે નિશ્ચય કરેલો હોવાથી જયસિંહને પૂરેપૂરી કિંમત આપીને તે જગ્યા વેચાતી લીધી હતી. આવી ઉદારતા દર્શાવનારો બાદશાહ ગરીબ લોકોની મજૂરીના દામ ના આપે, એ માની શકાય જ નહીં. વળી, તાજમહલ બંધાવતા જે પચાસ લાખ રૂપિયાનો ખર્ચ થયેલો તે સમયની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે ઓછી નહોતી તેમ જ બાદશાહની શક્તિથી ઉપરાંતનો પણ નહોતો. તાજમહલના સૌંદર્યની એટલાથી જ કલ્પના કરી શકાશે કે, સંગીતમાંના સપ્ત સ્વરોના ઉત્કૃષ્ટ મિશ્રણ પ્રમાણે શિલ્પકળાના પ્રત્યેક ઉપાંગનું એમાં મિશ્રણ કરાયેલું છે. તાજમહલના અવતાર સાથે તે કાળના શિલ્પકળા કૌશલ્યનો અવધિ થયો છે. એમ કહેવામાં લેશ માત્ર પણ અતિશયોક્તિનો સંભવ નથી.

તે સમયની બીજી આશ્ચર્યકારક વસ્તુ તે મયૂરાસન - મયૂરસિંહાસન - તખ્તે તાઉસ હતું. શાહજહાનના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે જો બાદશાહી ખજાનામાં રત્નો લોકોના જોવામાં ન આવે, તો પછી તેમનો ઉપયોગ શો? આવા વિચારથી સર્વ રત્નો તેણે પોતા સમક્ષ મગાવીને તેમાંથી ૮૬ લાખની કીમતના સારાં સારાં રત્નો ચૂંટી કાઢ્યાં અને એક લાખ તોલા સોનું - કીમત ૧૪ લાખ રૂપિયા - ખરીદીને કસબી સોનીઓને કામે બેસાડ્યા અને બેબાદલખાનની દેખરેખ તળે એક નવીન

આ લેખ આજે ૧૫મી ઓગસ્ટે લખી એક અનોખી વ્યક્તિનો પરિચય કરાવવા માંગું છું. અમે, અમેરિકામાં ન્યુજર્સીમાં રહીએ છીએ. અમારા ગામમાં અઠવાડિયામાં બે વખતે ગાર્બેજ(કચરા)નું કલેક્શન થાય છે. આપણે આગલી રાતે ઘરમાંથી બધી કચરા ટોપલીઓ ઘર બહાર રાખેલા મોટા કેનમાં ખાલી કરી અને તે કેન ફુટપાથ ઉપર મુકી દેવાના. મ્યુનિસિપાલિટીની ટ્રક આપણા ઘર પાસે આવે, અંદરથી માણસ ઉતરે અને ફુટપાથ પર મુકેલા કેન લઈ ટ્રકમાં ખાલી કરી દે.

અમારા ઘર પાસે બુધવારે અને શનિવારે આ ટ્રક આવે છે. અમે આગલી રાતે અમારો કચરો મુકી દઈએ. બીજે દિવસે ટ્રક બપોરે સુધીમાં આવે. સામાન્ય રીતે આ ટ્રકમાં બે જણ હોય છે. અને આમાં નવાણું ટકા આફ્રિકન અમેરિકન-કાળા- અમેરિકનો જ કામ કરતાં હોય છે. કામ ખૂબ શ્રમ અને મહેનત માંગી લે છે. સામાન્ય રીતે, દશવીસ કીલો કચરા ભરેલા કેન હોય છે. તે આખા ગામના કેન ઊંચકવા એ કાંઈ જેવા તેવાથી ન બને. ગાર્બેજ કલેક્ટર ખૂબ મજબૂત અને ખડતલ હોવા જોઈએ. આ ધંધામાં આપણા લોકોની તો કલ્પના કરવી પણ મુશ્કેલ છે. અને બીજું કે અમેરિકામાં કમ્પ્યુટર પર આંગળીઓ વાપરીને વધારે પૈસા કેમ ન કમાવા ? આ લોકો એ શિયાળાની ઝરિ ડિગી ઠંડી હોય કે ઉનાળાનો તાપ હોય તેમણે કાયમ ખુલ્લામાં કામ કરવું પડે.

અમે અમારા આ ઘરમાં પચીસ વરસથી રહીએ છીએ. અમારું ઘર અમારી સ્ટ્રીટમાં છેક છેલ્લું આવ્યું છે. એટલે આ ગાર્બેજ ટ્રક અમારા ઘર પાસેથી યુ ટર્ન મારે છે. અમે જ્યારે નવા નવા રહેવા આવ્યાં ત્યારે બપોરે મારી પત્ની હંસા, એકલી ઘેર હતી. અને તે અમારા બારણામાંથી ઊભી ઊભી બે છોકરાઓને કામ કરતાં જોતી હતી. તેને તેમની દયા

મૂ્યારસન તૈયાર કરાવ્યું. એ તખ્તને બનાવવાનું કામ સાત વર્ષ સુધી ચાલુ હતું. એ તખ્તની લંબાઈ સવા ત્રણ વાર, પહોળાઈ અઢી વાર અને ઊંચાઈ પાંચ વાર હતી. એ સિંહાસનમાં ઉપર્યુક્ત સર્વ રત્નો જડી દેવામાં આવ્યા હતાં. એના બાર ખૂણા અને તેટલા જ ધાંભલા હતા. અને ઉપર એક નાનકડું ઝાડ બનાવીને પ્રત્યેક ધાંભલાની ટોચ પર બબ્બે મોર બેસાડેલા હતા. એથી જ એનું નામ 'મયૂરાસન' પડી ગયું. એટલે કે, એ આસનને મયૂર પર ગોઠવેલું નહોતું. ઉપર ચઢવા માટે ત્રણ રત્નખચિત પગથિયાં હતાં અને અગિયાર બાજુઓ કઠેડા વડે બંધ કરી દેવામાં આવી હતી. બારમી બાજુ પ્રવેશ માટેની હોવાથી ખુલ્લી હતી. એની અંદરની બાજુએ કોઈ ક્ષરસી કવિની વીસ કવિતાઓ (છંદ) કોતરાયેલી હતી. એ સિંહાસનમાં ખપેલાં સાહિત્યોની કીમત એક કરોડ રૂપિયાની થઈ હતી અને કારીગરોને જે મજૂરી આપવામાં આવી હોય તે તો જૂદી જ. ઈ.સ. ૧૬૩૬ના માર્ચ માસની ૧૨મી તારીખે બાદશાહ શાહજહાને એ મયૂરાસન પર પ્રથમ વાર આરોહણ કર્યું હતું.

મુગલ બાદશાહોની તે સમયની સંપત્તિની કલ્પના એટલાથી જ કરી શકાશે કે ઈ.સ. ૧૬૪૮માં સલ્તનતની વસૂલાત લગભગ ૨૯ કરોડની હોઈને તેમાંથી લગભગ ત્રણ કરોડનો બાદશાહના ખાનગી ખર્ચમાં જ વ્યય થઈ જતો હતો. શાહજહાને પ્રથમનાં વીસ વર્ષમાં સાડા નવ કરોડ રૂપિયા તો દાન, ધર્મ અને બક્ષીસો તરીકે જ ખર્ચી નાખ્યા હતા. એ અવધિમાં અઢી કરોડ રૂપિયા ઈમારતોમાં ખર્ચાયા. બાદશાહના જવાહિરખાનામાં પાંચ કરોડની કીમતનો માલ હતો અને લગભગ બે કરોડનું જવાહિર શાહજહાદાઓ અને બીજા પાસે હતું. ઉપર્યુક્ત પાંચ કરોડના દાગીનામાંથી બે કરોડના અલંકાર તો નિત્ય બાદશાહના અંગ પર પહેરવા માટેના હતા. શાહજહાનની મંત્ર જપવાની બે તસ્બીહ - માળાઓ હતી. તેમની જ કીમત વીસ લાખ રૂપિયા હતી. આ સંપત્તિ આજના યુગમાં કદાચિત અલ્પ જણાશે. પણ તે સમયનો વિચાર કરતાં એની મહત્તા બહુ જ મોટી હતી. અત્યારે બજારમાં એક રૂપિયાના બદલામાં ઓછામાં ઓછી દશ ગણી વધારે વસ્તુ મળી શકતી હતી.

(સદબાવ : આ ત્રણેય ચિત્રો વિકિપીડિયાની ઈન્ટરનેટ સાર્ટ પરથી સૌજન્યભરે અર્પીલીયા છે.)

[Manthan Twins, opp. Aalay & Tanmay Flats, Bodakdev, AHMEDABAD - 380 054, India]

આવી. અને ઠંડા પાણી માટે પૂછ્યું. પેલા લોકોએ હોશે હોશે પાણી પીધું. બીજા અઠવાડિયે તેણે એ લોકોને ઓરે-જ જયુસ પીવડાવ્યો. પેલા છોકરાઓએ પાંચ મિનિટનો આરામ કરી જયુસ પીધો. હંસાના શબ્દોમાં કહીએ તો 'એ બિચારા ખૂબ ધાકી ગયા હતા. અને જયુસ પીતાંમાં જ એમને એનર્જી મળી અને ફેશ થઈ ગયા. અને થે-કયુ થે-કયુ કહેવા લાગ્યા.' પછી તો હંસાએ એ ઉનાળામાં દર બુધવારે અને શનિવારે ગાર્બેજવાળાઓને કાંઈક ઠંડુ પીવડાવવા માંડ્યું. ખાસ કરીને કોકા કોલાનાં કેન આપતી. પછી અમે શનિવારે ઘેર ન હોઈએ તો તે કોકા કોલાનાં બે કેન અમારા બારણામાં મુકતી જાય. હવે ગાર્બેજવાળા ટેવાઈ ગયા હતા. તે ત્યાંથી કોકાકોલાનાં કેન લઈ લે. સામાન્ય રીતે આ નોકરી હાઈસ્કૂલમાં ભણતા જુવાન છોકરાઓ કરતા હોય છે. અને કામ એટલું અઘરું હોય છે ને કે કાયમ આ કામ કરવામાં કોઈના બાવડાંમાં એટલું જોર નથી. એટલે જ્યારે કોઈ કામ છોડીને જાય ત્યારે નવાને આ 'ઈન્ડિયન લેડી'ની વાત કરતો જાય. એટલે આજ સુધીમાં કોઈએ નામ પૂછ્યું નથી. પરંતુ બધાં છોકરાઓ "ઈન્ડિયન લેડી"નાં નામથી ઓળખતા. આનો એક ક્ષયદો તે થયો કે મારા હાર્ટ ઓપરેશન દરમિયાન એ લોકો અમારા પાર્ડમાંથી કચરો લઈ ગયા હતા. કેટલી ય વાર અમારા ફેંકી દેવાનાં ફર્નિચર કે ભારે વસ્તુઓ પણ ઘરમાંથી લઈ ગયાં છે. આ કોકો કોલાનો શિરસ્તો આજે પચીસ વરસથી ચાલે છે. હંસા ઘરમાં ન હોય તો ગાર્બેજની ટ્રક આવતાં હું કે અમારી દીકરીઓ પણ જયુસ કે કોકાકોલા આપવા દોડી જઈએ છીએ. હું મજાક કરતો કે તરસ્યા પરબમાં જાય છે જ્યારે હંસા જનીની પરબ તરસ્યા પાસે જાય છે.

થોડા વખત પહેલાં મારી પત્ની, હંસાએ ન્યુ જર્સીના ઈન્કમ ટેક્સ વિભાગમાં કલાર્કની નોકરી લીધી. તેનો આફ્રિકન અમેરિકન બોસ પહેલે જ દિવસે તેની પાસે આવ્યો ને બોલ્યો, 'લેડી, તને ઓળખાણ પડી?' હંસાએ ના પાડી. પેલાએ કહ્યું, 'તું એ જ ઈન્ડિયન લેડી છે ને જે બધાં ગાર્બેજવાળાઓને સોડા પીવડાવે છે?' હંસાએ હા પાડી. એનો બોસ બીજા બેને લઈ આવ્યો અને કહે કે 'ધિસીઝ ઘેટ ઈન્ડિયન લેડી આઈ વોઝ ટૉકિંગ એબાઉટ.' પછી તે હંસા માટે કોફી બનાવીને લાવ્યો.

આટલી જ વાત નથી. હંસા અમારા એરિયામાં કોઈ મૉલમાં જાય તો કોઈક આફ્રિકન અમેરિકન જરૂર મળી જાય છે જે આ ઈન્ડિયન લેડીને થેંકયુ કહી જાય છે. હવે ફક્ત માનવતાથી પ્રેરાઈને ચાલુ થયેલું આ કામ દેશ ભકિતમાં ફેરવાઈ ગયું. થોડાક અમેરિકનોને ભારતીય કલ્ચરનો પરિચય તો થયો ! હંસાનું નામ કોઈએ પૂછ્યું નથી પણ ઈન્ડિયન લોકો સારા હોય છે એવી છાપ તો ઊભી થઈ જ. ભારતીય અંબેસીની ચિંતા કર્યાં સિવાય આપણે બધાંએ એમ્બેસડર બની જવું જોઈએ. ગાર્બેજવાળાઓને કોકા કોલા પીવડાવી જોજો. એ લોકો હંમેશાં ધાકેલા હોય છે. તમે આપેલું પીણું પી જશે. અમે આજ સુધીમાં કોઈ મંદિરમાં તકતી મુકાય એવું દાન કર્યું નથી કે નથી કોઈ મહારાજની આરતી ઉતારી. પરંતુ આ સેવા પ્રભુ સેવાથી કમ નથી. ગાંધીજીના શબ્દોમાં કહીએ તો 'જેનટલ વૃં યુ કેન શેઈક ધ વર્લ્ડ. -હળવાશથી આખી દુનિયા હલાવી શકાય.'

[4 Pleasant Drive, YARDVILLE, NJ 08620, U.S.A]
e.mail : harnish5@yahoo.com

કવિ સમ્મેલન

શનિવાર, ૧ સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૭નો દિવસ. વિલ્સન ચિન લાયબેરીનો [2-12 Grange Road, London NW10 2ST] પરિસર. ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી તથા બેન્ટ લાયબેરી સેવાઓનું સંયુક્ત યજમાનપદ. સમય ઠીક સાંજે ૫.૦૦ થી રાતે ૮.૦૦.

આ દિવસે વિવિધ આમંત્રીત કવિઓનો એક જાહેર દરબાર ભરાશે અને જગદીશ દવે તેનું સંચાલન કરશે. આ અવસરે જણીતા કવિ જવાહર બક્ષી અતિથિ કવિ છે અને 'ગૂજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ'ના નિયામક અને જણીતા સાહિત્યકાર ધીરુભાઈ ઠાકર મુખ્ય મહેમાનપદે છે. દરેકને આમંત્રણ છે.

છેલ્લા થોડા વખતથી બધે ગાંધીગીરીની હવા ફેલાઈ ગઈ છે તેની એક લહરી હવે ૧૦૨ વર્ષ જૂની અમદાવાદની ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને પણ સ્પર્શી ગઈ છે. હવે પછીનાં બે વર્ષ માટે અગ્રણી કર્મઠ, ગાંધીવાદી અને સર્જક નારાયણભાઈ દેસાઈ પરિષદના પ્રમુખ તરીકે વિના વિરોધ ચૂંટાઈ આવ્યા છે એવી જાહેરાત તાજેતરમાં જ કરવામાં આવી. છેક ૧૯૩૬માં ગાંધીજી પોતે આ પરિષદના પ્રમુખ બન્યા હતા અને તે પછી પણ કાકાસાહેબ કાલેલકર (૧૯૫૯) અને મનુભાઈ પંચોળી 'દર્શક' (૧૯૮૧) જેવા ગાંધીવાદી અને સર્જકો પણ પરિષદના પ્રમુખ બન્યા હતા. હવે આ યાદીમાં નારાયણભાઈનું નામ ઉમેરાય છે. ગાંધીજીના પૂતળાને પણ જ્યાં નગરની બહાર મૂકવામાં આવ્યું છે એવા ગાંધીનગરમાં ડિસેમ્બરમાં ભરાનારા સંમેલનમાં તેઓ પરિષદનું પ્રમુખપદ સંભાળશે.

અગાઉ નારાયણભાઈ માટે 'સર્જક' વિશેષણ વાપર્યું તે સરતચૂકથી નથી વાપર્યું. ભીતરમાં સમૃદ્ધ સર્જકતા ભંડારેલી ન હોય તો 'અગ્નિકુંડમાં ઊગેલું ગુલાબ' જેવું જીવનકથાનું પુસ્તક લખી જ ન શકાય. આજ સુધીમાં ગુજરાતીમાં લખાયેલાં બે-પાંચ ઉત્તમ

જીવનચરિત્રોમાં એ પુસ્તકનું સ્થાન છે. પિતા મહાદેવભાઈ દેસાઈની જીવનકથા લખ્યા પછી નારાયણભાઈએ ગાંધીજીનું વિશાળ કદનું જીવનચરિત્ર આપ્યું. પહેલા પુસ્તકમાં એમની સર્જકતા સોળે કળાએ ખીલી છે તો બીજામાં એમની સંશોધનશીલતા ખીલી ઊઠી છે. દિલ્હીની સાહિત્ય અકાદમીએ અને ભારતીય જ્ઞાનપીઠે અનુક્રમે બન્ને પુસ્તકોને પુરસ્કારથી નવાજ્યાં છે. આ બન્ને પુસ્તકોમાં જે શીતળ તેજસ્વિતા રહેલી છે તે નારાયણભાઈના વ્યક્તિત્વનો જ એક અંશ હશે એની ખાતરી વાંચનારને થયા વગર ન રહે.

૧૯૨૪ના ડિસેમ્બરની ૨૪મીએ વલસાડ ખાતે જન્મેલા નારાયણભાઈએ ગાંધીજી સાથે દસ વર્ષ કામ કર્યું અને એમના આશ્રમોમાં વીસ કરતાં વધુ વર્ષ ગાળ્યાં. તેમણે ગુજરાતી, હિંદી અને અંગ્રેજીમાં ૫૦ કરતાં વધુ પુસ્તકો લખ્યાં છે. તેમનાં ગુજરાતી પુસ્તકોમાં મા ધરતીને ખોળે, સંત સેવતાં સુકૃત વાધે, સોનાર બાંગલા, રવિચ્છવિ, મને કેમ વીસરે રે, જાગરણ ગીતો, શાંતિયજ્ઞ, અહિંસક પ્રતિકાર વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

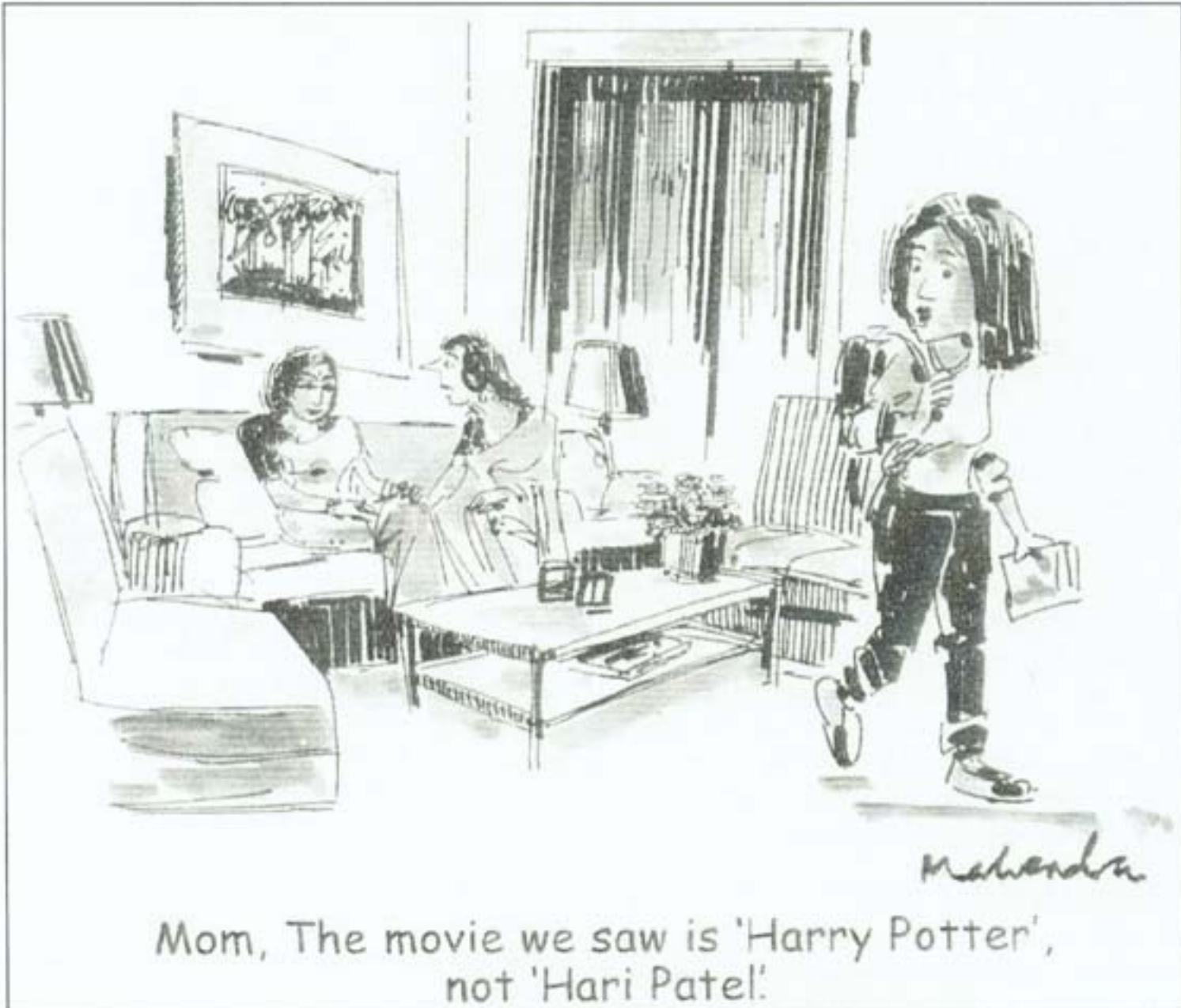
છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી ગુજરાતમાં અને ગુજરાત બહાર અનેક ઠેકાણે તેઓ જે

નારાયણ દેસાઈ

'ગાંધીકથા' કહે છે તે દ્વારા તેઓ એક ઉત્તમ પરફોર્મર અને કમ્યુનિકેટર તરીકે આગળ આવ્યા છે. યુવાનો પણ મોટી સંખ્યામાં તેમની ગાંધીકથા તરફ આકર્ષાયા છે એ તેમનું એક ખાસ જમા પાસું છે. ૨૦૦૩ના ઓક્ટોબરની બીજી તારીખે મુંબઈમાં ગાંધીચરિત્ર 'મારું જીવન એ જ મારી વાણી'નું વિમોચન થયું તે દિવસ માટે 'વર્ડનેટ'ને આપેલી ખાસ મુલાકાતમાં નારાયણભાઈએ કહેલું: "મેં આ પુસ્તક લખ્યું નથી, મારાથી લખાઈ ગયું છે."

તેવી જ રીતે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું પ્રમુખપદ પણ તેમણે મેળવ્યું નથી, સહજતાથી એ એમને મળી ગયું છે. દરિયાપારના કેટલાક દોસ્તોએ પ્રમુખપદ માટે નારાયણભાઈનું નામ સૂચવ્યું ત્યારે ઘડીક મનમાં થયેલું: આ તો શેખચલ્લીના સપના

Mahendra

Mom, The movie we saw is 'Harry Potter', not 'Hari Patel'.

ગુજરાતીમાં હેરી પોટર ક્યાંથી જન્મે ?

○ બહાદુરસિંહ ઝાલા

આખી દુનિયામાં ચોપડીઓ સાથે એક યા બીજી રીતે સંકળાયેલાઓને માથે છેલ્લા કેટલાક વખતથી જે ઝબૂબી રહ્યું હતું તે હેરી પોટર નામનું વાવાઝોડું છેવટે પસાર થઈ ગયું છે. પરિણામ? પુસ્તક પ્રગટ થયું તે પછી માત્ર ૨૪ કલાકમાં અમેરિકામાં તેની ૮.૩ મિલિયન (એક મિલિયન એટલે દસ લાખ) નકલો ખપી ગઈ, બ્રિટનમાં ૨.૬ મિલિયન નકલો ખપી ગઈ અને આખી દુનિયાનો આંકડો? પહેલા ૨૪ કલાકમાં ૭૨.૧ મિલિયન.

હા, લોકપ્રિયતાની આભડ્ડોટ પાળનારાઓ ખભા પર લટકાવેલા થેલામાં પડેલી કોઈ અત્યાધુનિક પુસ્તકની નકલને પંપાળતાં પંપાળતાં કહેશે: એવી લોકપ્રિયતા મળે એ કાંઈ કૃતિની ઉત્તમતાનો પુરાવો નથી. ખાતરી ન થતી હોય તો પૂછી જુઓ અમારા કાફકા ને કામૂને. તો વળી સર્વમ્ ઈદમ્ શક્ષિકમ્માં માનનારા કેટલાક કહેશે: ભાઈ, આ તો પરપોટો છે, પરપોટો. કાલ સવારે ફૂટી જશે. કેટલાક ચબરાક વાંકદેખાઓ કહેશે: ભાઈ, આ તો બધી પબ્લિસિટીની ને માર્કેટિંગની બોલબાલા છે. બાકી આ હેરી પોટર કરતાં વધુ સારી ચોપડીઓ શું નથી લખાતી?

જેવી વાત છે. એક તો ૮૩ વર્ષની ઉમ્મર. અનેક રચનાત્મક પ્રવૃત્તિઓમાં રચ્યાપચ્યા. વેડફી આશ્રમની જવાબદારી ઉપરાંત હવે તો અમદાવાદની ગુજરાત વિદ્યાપીઠના કુલપતિની જવાબદારી પણ ખરી. આ બધા વચ્ચે પરિપદપ્રમુખ બનવાની નારાયણભાઈ કાંઈ હા ભણે? તો બીજી બાજુ પરિપદની છેલ્લા થોડા દાયકાની મથરાવટી જોતાં એવો વિચાર પણ આવેલો કે આવી એક નિરામય, નિર્ગંધ, તરવરતી, તેજસ્વી વ્યક્તિ સ્વીકાર્ય ક્યાંથી બનશે? વળી પરિપદપ્રમુખની ચૂંટણી માટેની બંધારણીય જોગવાઈ જ એવી છે કે અમુક લોકો જેને ધારે તેને બેસાડી દઈ શકે. પણ આ વખતે નારાયણભાઈનો ઝર્ક હોર્સ સીધો વિનમાં પહોંચી ગયો. નામ અને કામ એવું મોટું કે એમની સામે મેદાને પડવાનું ભાગ્યે જ કોઈ સાહસ કરે. પણ એના કરતાંય મોટી વાત એ કે નારાયણભાઈએ આ પદ સ્વીકારવાની હા પાડી.

શતાબ્દી પછીનાં પહેલાં બે વર્ષ પરિપદ માટે બહુ શુકનિયાળ નથી નીવડ્યાં. મુંબઈ અધિવેશનમાં જ પરિપદની કાર્યપદ્ધતિ અને નીતિરીતિ અંગે ઉગ્ર ચર્ચા-ટીકા થયેલી. અનેક યોજનાઓ લઈને પ્રમુખપદે આવેલા બકુલ ત્રિપાઠી તેમાંની બે-ચારને પણ અમલમાં મૂકે તે પહેલાં તેમનું અગ્યાનક અવસાન થયું. ગયા વર્ષના જ્ઞાનસત્રના સ્થળ અંગે બિનસાહિત્યિક કારણોસર પણ કડવાશથી મુક્ત નહીં એવો વિવાદ થયો. એ વખતે કુમારપાળ દેસાઈ પરિપદના લેમ-ડક પ્રેસિડન્ટ બન્યા.

હાજી મહમ્મદ અલારખિયાના 'વીસમી સદી' માસિકમાં તારાપોર ફોટોગ્રાફરની જાહેરખબર નિયમિત રીતે આવતી. "જી, જરા હસતું મોઢું રાખજો, બાકીનું બધું અમે સંભાળી લેશું." સંભવ છે કે પરિપદના સૂત્રધારો મનમાં અત્યારે આ વાક્ય મમળાવતા હોય. કદાચ નારાયણભાઈને મભમ રીતે એવું સૂચન પણ કર્યું હોય. સાહિત્યના રાજકારણમાં નારાયણભાઈને ભલે રસ ન હોય. પણ બીજી બાજુ સાચા કર્મઠ ગાંધીવાદીઓ બીજા કોઈના રબરસ્ટેમ્પ બની રહેવા માટે જાણીતા નથી. એટલે નારાયણભાઈ પણ રબરસ્ટેમ્પ પ્રમુખ નહીં બને એમ ઈચ્છીએ. એમના જેવા જાણતલ જણને પ્રમુખસ્થાને મેળવી શકી તે માટે પરિપદને અભિનંદન..

(સદ્ભાવ :

'વર્ડનેટ', "મુંબઈ સમાચાર", ૯ ઓગસ્ટ ૨૦૦૭)

સાહેબો, તમારી આ બધી વાત સો ટકા સાચી, પણ લાખો-કરોડો લોકો એવું માનતા નથી એનું શું? પબ્લિસિટી ને માર્કેટિંગથી લાખો-કરોડો લોકોને એક વાર મૂરખ બનાવી શકાય, બે વાર બનાવી શકાય, પણ સાત વખત? અને દરેક નવા પુસ્તકનું વેચાણ આગલા હેરી પોટર કરતાં વધ્યું છે, એકેયવાર ઘટ્યું નથી.

અંગ્રેજી પુસ્તકોની દુનિયા અને ગુજરાતી પુસ્તકોના રજવાડાની સરખામણી કોઈ રીતે ન થઈ શકે એ સાચું. કોઈ ગુજરાતી પુસ્તકની કરોડો નકલ રાતોરાત વેચાઈ જવાની તો શક્યતા જ નથી. પણ પુસ્તક પ્રગટ થતાંવેંત તેની બે-પાંચ લાખ કે છેવટે પચ્ચીસ-પચાસ હજાર નકલ વેચાઈ જાય એવું પણ કેમ ભાગ્યે જ બને છે? પહેલી વાત તો એ કે જણનારીમાં જ જોર ન હોય તો સુચાણી બિચારી શું કરે? હજારો-લાખો લોકોને પોતાની પાછળ ઘેલા કરવાનો કીમિયો જ હજી આપણા લેખકને આવડ્યો નથી. લેખક લોકો માટે છે એમ જાણવાને બદલે હજી આપણે લેખકલોકો લેખક માટે છે એમ જ માને છે. એક જમાનામાં આપણે ત્યાં પણ કનૈયાલાલ મુનશી કે રમણલાલ દેસાઈ કે પન્નાલાલ પટેલ સાહિત્યિકતા પૂરેપૂરી જાળવીને ભલે મર્યાદિત પ્રમાણમાં, પણ લોકપ્રિય બની શક્યા હતા. ચન્દ્રકાંત બધી તો હજી ગઈ કાલનો જ દાખલો છે. પણ આજે આવા બીજા કેટલા લેખકો આપણી પાસે છે?

બીજી વાત એ કે હેરી પોટરની લાખો નકલ વેચી આખી દુનિયામાં પથરાયેલી ચોપડીની દુકાનોએ, ચેન સ્ટોરોએ, મેગામોલોએ, પણ જો ઈંગ્લેન્ડ અને અમેરિકાના આ પુસ્તકના બે પ્રકાશકોને ત્યાંથી જ આ પુસ્તક ખરીદવું પડતું હોત તો? ગુજરાતીમાં પુસ્તકની દુકાનો - બુકશોપ્સ - છે જ નહીં. જે પ્રકાશક છે તે વિકેતા છે ને જે વિકેતા છે તે પ્રકાશક પણ છે. ગામેગામ અને શહેરોના વિસ્તારોમાં પથરાયેલું ચોપડીની દુકાનોનું નેટવર્ક જ નથી આપણી પાસે. અને દરેક પ્રકાશક - વિકેતાને પહેલો રસ પોતાનાં પુસ્તકો વેચવામાં જ છે. બીજાનાં પુસ્તકો એ ન છૂટકે જ - ઘરાક હકઝાહી હોય તો - વેચે છે. વળી તેને બીજા બધા ખર્ચા - સંસ્થાઓમાં ટેબલ નીચેથી કવર સરકાવવાના સુધ્યાં - પોસાય છે, પણ પુસ્તકની જાહેરખબર કરવાનો ખર્ચ પોસાતો નથી. એ માટે પૈસા ખર્ચવાની વાત આવે ત્યારે 'અમે તો ભાઈ, ભાષા-સાહિત્યનો ભેખ લઈને બેઠા છીએ, છાપાંવાળા મફત નહીં તો ઓછા ભાવે કેમ ન છાપે?' એવો કકળાટ કરી મૂકે છે. તમે નવી મોટર લેવા ગયા ત્યારે કાર-ડીલર પાસે ભાષા-સાહિત્યને નામે ડિસ્કાઉન્ટ માગેલું? તમે નવો ફ્લેટ ખરીદ્યો ત્યારે બિલ્ડરે તમને ઓછા ભાવમાં ફ્લેટ વેચેલો? અને નવી મોટર કે નવો ફ્લેટ લીધો એ તો પુસ્તકોના પ્રતાપે જ ને?

પરિણામે જે પુસ્તકોમાં કૌવત હોય તે પણ બીજી ભાષાની સરખામણીમાં ઘણાં પાછળ રહી જાય છે. હેરી પોટર પરથી વાત નીકળી છે એટલે બાળસાહિત્યનો જ દાખલો લઈએ. બકોર પટેલ કે મિયાં ફુસકી જેવામાં બાળવાચકોમાં પ્રિય થવાની અપાર શક્યતા છે. પણ એનો લાભ આપણા પ્રકાશકોએ લીધો? બકોર પટેલ કે મિયાં ફુસકીનાં ટી-શર્ટ ક્યાંય જોયાં? અરે, નોટબુકનાં પૂઠાં પર આ પાત્રોના ચિત્રો છપાવવાનું સૂઝ્યું? હા, આપબળે કે બાપબળે પાંચ-દસ વરસમાં જેની હજારો નકલ વેચાઈ જાય એવા થોડાં પુસ્તકો આપણે ત્યાં જરૂર છે. પણ એ આટલાં વેચાય છે તે પ્રકાશક-વિકેતાને કારણે નહીં, જાહેરખબરને કારણે નહીં, માર્કેટિંગને કારણે નહીં. આ બધાનો સાથ ન હોવા છતાં એ વેચાય છે.

એટલે શું એમ માનવું કે આપણા પ્રકાશક - વિકેતાને પુસ્તકો વેચવામાં રસ નથી? હા અને ના. ખાસ કરીને ગુજરાતમાં તો ઘણોખરો રસ સરકારી અને સંસ્થાકીય ખરીદીમાં જ છે. કેન્દ્ર સરકારની, રાજ્ય

ચમાર ચામડા સામે જુએ, વિદ્વાન વિદ્યા સામે જુએ છે. ચમાર પણ વિદ્વાન હોઈ શકે. વિદ્વાન પણ ચમાર થઈ શકે, જો જોવાની દિશા બદલે તો.

ઘણાં વખત પહેલાંની વાત છે. રૂપા પરણીને સાસરે આવી, ત્યારે તેની ઉંમર

સરકારની, નગરપાલિકાની, પંચાયતની યુનિવર્સિટી અને કોલેજોની ગ્રાન્ટને પ્રતાપે દર વરસે બે-ત્રણ મહિના જે લેવાલી નીકળે તેનો બને તેટલો મોટો હિસ્સો મળે એ માટે દરેકના પ્રયત્ન હોય છે. એમાં વળી કોંક દુબાયેલા-દુબાયેલા અદાલતનો આશરો લે છે. અમદાવાદના એક અગ્રણી પ્રકાશકે કહેલું કે અમદાવાદની પુસ્તકોની કોઈ દુકાનનું કાઉન્ટર સેલ રોજના પાંચસો રૂપિયાથી વધુ નથી હોતું. મુંબઈમાં ભલે પ્રકાશક-વિકેતાઓ સંખ્યામાં ઓછા છે, પણ કાઉન્ટર સેલ રોજનું દરેક દુકાને બે-પાંચ હજારનું સહેલાઈથી થતું હોય છે. મુંબઈમાં ગુજરાતી પુસ્તકોની સંસ્થાકીય ખરીદી લગભગ સૂકાઈ ગઈ છે તેથી પણ કાઉન્ટર સેલ પર વધુ ધ્યાન અપાતું હશે. એનઆરઆઈની ખરીદી પણ વધુ. પણ પોતાને માટે કે પોતાનાં કુટુંબીજનો માટે પુસ્તકો ખરીદનારા મુંબઈમાં જોવા મળશે - ગુજરાતી પુસ્તકોની દુકાનોમાં પણ.

છાપાં કે સામયિકોમાં પ્રગટ થતાં અવલોકન, પરિચય કે જાહેરખબરની પુસ્તકના વેચાણ પર અસર નથી જ થતી એમ તો કોઈ નહીં કહે, છતાં અવલોકન માટે પુસ્તકો મોકલતાં પણ કેટલાક પ્રકાશકો અચકાપ છે. તો ક્યારેક વળી વાંકું પાડે છે: અમે મોકલીએ એ બધાં પુસ્તકોનાં અવલોકન ક્યાં છપાય છે? અવલોકન માટે (મુંબઈ સમાચાર સહિત) કેટલાંક છાપાંમાં પુસ્તકની બે નકલ મોકલવાની હોય છે, તેનાથી થોડા વખત પહેલાં આપણા એક લેખકને હાથકારો થઈ ગયેલો અને આવા 'હડહડતા અન્યાય' સામે આક્રોશ ઠાલવતા પત્રો તેમણે ઘણાં છાપાં-સામયિકોમાં છપાવેલાં. તો વળી આપણે ત્યાં એવા લેખકો પણ છે કે જે અવલોકનકારને ફોન પર બેધડક કહી શકે છે: "મારા પુસ્તકનું અવલોકન છપાય ત્યારે મને નકલ મોકલજો ને! તમે જે છાપામાં લખો છો તે તો મારે ઘરે આવતું નથી!"

હવે તમે જ કહો, ગુજરાતીમાં હેરી પોટર ક્યાંથી જન્મે?

(સફભાવ : 'વર્ડનેટ', "મુંબઈ સમાચાર", ૨ ઓગસ્ટ ૨૦૦૭)

ફક્ત ૧૪ વર્ષની હતી. રૂપા હતી ચાલાક અને હોશિયાર. પણ જરા જુવાનીની ઝડપ સાથે એને કોઈ વખત કાંઈ કરવાની તમન્ના હતી. આ તમન્ના સાથે રૂપાએ પોતાનું જીવન પોતાના પતિ જાદવ સાથે શરૂ કર્યું. કોઈ પણ કામ તરત જ કરી આપવાની તેની તમન્ના હતી. રૂપાનું રૂપ અને હોશિયારીથી રૂપાએ ઘરમાં સૌના દિલ જીતી લીધાં હતાં. કાર્યની સફળતા રૂપાના બાવડામાં હતી. કોઈ પણ કામ કરવામાં તેને માટે તો રમત વાત હતી. પણ કોઈને કાંઈ કહેવું હોય તો રૂપા સત્યને સાથ આપવાનું ભૂલતી નહીં. રૂપા પાસે રૂડો નામનો એક જવાન બળદ ય હતો. રૂપાના અને જાદવના લગ્ન વખતે રૂપાનાં બાપુએ બન્નેને આપેલો.

ખેતીમાં રૂડો બહુ જ પાવધરો હતો. રૂડો જ્યારે ખેતરમાં હળ ખેંચતો ત્યારે રૂપા તેના વખાણ કરતાં ઘાકતી ન હતી. રૂડો મારો ખરો જબરો છે. એમ બોલી રૂડાને નીરણ નાખતી. પાણી પાઈને તેની પીઠ ઉપર વહાલથી હાથ ફેરવતી, જો કોઈ દિવસ રૂડો રૂઠે તો રૂપા તેને સ્નેહથી મનાવતી, અને કામ કરાવતી, રૂડો પણ જાનવર હોવા છતાં પણ રૂપાની લાગણી સમજી શકતો અને માથું ધુણાવતો કામે લાગી જતો. રૂપાને રૂડા વગર ન ચાલે રૂપાને મન રૂડો તેના બાળક જેવો હતો અને મિત્ર ગણો કે પછી ભાઈ કે પછી બાપ ગણો આ બધું જ રૂપાને મન રૂડો જ હતો. રૂપા પોતાના દિલની બધી જ વાત રૂડાને કહેતી. રૂડો પોતાનું ડોકું ધુણાવતો અને હળ ખેંચતો.

પતિ જાદવ જ્યારે ખેતરે જાય તે પહેલાં રૂપા રૂડાને તૈયાર કરતી. રૂડાને બરાબર ઘાસ નાખતી, પાણી પાતી પછી જ જાદવ સાથે રૂડાને જવા દેતી. કોઈ વખત તો તે રૂડાને વાર તહેવારે લાપસી રાંધી ખવડાવતી અથવા વધેલો રોટલો પણ આપતી. રૂડો પણ ખૂબ જ મહેનત કરતો. રૂપા અને જાદવને ખેતીમાં ઘણી મદદ મળતી. કમાણી પણ સારી થતી.

સમય વિતતો ગયો. રૂપાને બાળક ન હતું. તેથી બધું ધ્યાન રૂડાને મળતું. ધીમે ધીમે રૂડામાં ઘડપણની નિશાની દેખાવા લાગી. તેના પગ અને બીજા અંગો થોડી ઘણી માવજત માગી રહ્યાં હતાં. રૂડાને કાંઈ પણ જોઈએ તો રૂપા મન મૂકીને બધું જ આપતી. પણ ઘડપણને લઈને રૂડો પણ ખેતીમાં ઢીલો પડ્યો હતો. અને દિલ દગડાઈ કરતો થઈ ગયો. એક દિવસે રૂપા પોતાના પતિ જાદવને મન કઠણ રાખીને કહે કે હવે તો આપણે રૂડાને વેંચી નાખવો પડશે. અને નવો બળદ ખેતી માટે લેવો પડશે. આ શબ્દો બોલતો જ રૂપાની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. પણ રૂડાને કસાઈ વાડે ન મોકલતાં. રૂડો થોડું ઘણું કામ કરી શકે તેમ છે. પણ હવે હળ ચલાવામાં આપણા રૂડામાં શક્તિ બહુ નથી. છતાં આપણે રહ્યા ખેડું માણસ એટલે ખેડ કરવી પડશે, તેના વિના ન ચાલે. નવો જુવાન

બળદ તો લાવવો પડશે. આ વિચાર ઉપર રૂપા તથા જાદવ સંમત થયાં. બીજો બળદ લેવાનો વિચાર મક્કમ કર્યો. હવે બજારમાં વેંચવા માટે જાદવ તથા રૂપા તૈયાર થયાં. પણ રૂપા તો રૂડા બળદને સરસ રીતે નવડાવીને ચોખ્ખો કરી પછી ખવડાવીને બજારમાં વેંચવા માટે જાદવને આપે છે. રૂપા તો આજે ભાંગી પડી હતી. જાદવને પણ આજે રૂડાને બજારમાં લઈ જતા આંખમાં આંસુ આવે છે.

આખી જિંદગી આ રૂડા સાથે મારો સુખ દુઃખની વાતો કરતો મારો ખેતરમાં તેણે સંગાથ આપેલ. જાદવ દિલ ખોલીને રૂડા સાથે વાતો કરતો. રૂડો પણ માથું ધુણાવીને સાથ આપતો હતો અને હોંકારો આપતો. જાદવને આવો સાથ છોડવો કેમ ગમે?

છતાં આજે જેમ દીકરીને વળાવતા માબાપનાં મન સૂનાં થાય તેમ રૂપાનાં અને જાદવનાં મન સૂનાં થઈ ગયા હતાં. બજારમાં સારી કિંમત મળે સમજી, રૂપાએ અને જાદવે બળદ રૂડાને વેંચવા માટે તૈયારી બતાવી દિલ ઉપર પથ્થર રાખી ને રૂડાને વિદાય આપી.

રૂડો વેંચાઈ ગયો. નવો માલિક વિદ્વાન હતો. તેનું નામ વિનય હતું. વિનયે રૂપાને તથા જાદવને બળદની કિંમતના પૈસા આપી રૂડાને ખરીદી લીધો. જતાં જતાં રૂપાએ વિનયને કહ્યું, જો જો મારો રૂડો છે ઘણો જ ભોળો કામ બધું જ કરશે, જરા સાંચવીને અને ધીરજથી કામ લેજો. હવે રૂડાની ઉંમર થઈ છે છતાં રૂડો નવરો નહીં બેસે આમ કંઈ કંઈ શિખામણ રૂપાએ આપી. રૂડાને આંસુ ભરેલ આંખે વિદાય આપી.

આજે દિલમાં ભારે દુઃખના ભાર વહી રહ્યા હતા. કોઈ પણ કામમાં મન લાગતું ન હતું. પાણી રૂપા વિનય પાસે દોડીને ગઈ. જો જો વિનયભાઈ, કોઈ દિવસ નિરણ નાખવાના પૈસા ન હોય તો કહેજો મને ભાઈ. હું નિરણ નાખી જઈશ. આવું કોઈ કાંઈ મનમાં થતું હતું. રૂડો તો હવે વિનયનો બની ચૂક્યો હતો. પોતાના નવા માલિક સાથે ચાલી નીકળ્યો હતો. વિનય સ્વભાવનો સરળ હતો અને પણ લાગણી વાળો હતો. તેને મન રૂડો તો એક મિત્ર જેવો સંગ હતો. વિનય પોતે એકલો રહેતો હતો તેથી બળદ પાછળ તેને પુષ્કળ સમય હતો. તે તો રૂડાનું ધ્યાન રાખવામાં ખૂબ જ મહેનત કરતો અને રૂડો સ્વભાવનો સારો હતો તેથી વિનય પોતાના દિલની વાતો કરી આનંદથી દિવસો પસાર કરતો હતો. વિનય આમ તો કાંઈ ખાસ બળદનો ઉપયોગ કરતો ન હતો. પણ એક બે ફેરી માલની કરવા માટે પોતે બળદને ગાડા સાથે જોડી ધીમે ધીમે કામ કરતો અને પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો હતો.

તેથી ઘણો સમય રૂડો નવરો બેઠો રહેતો ને ઘાસા ચારો ખાધા કરતો તેથી રૂડાનું

વજન પણ વધવા લાગ્યું અને શાંતિમય જીવનથી તેનાં ઘડપણમાં શાંતિ લાગતાં રૂડા માટેલો બની ગયો હતો. જીવનમાં જાણે આનંદ ન માણી રહ્યો હોય તેમ રૂડા હવે તે મજાનો લાગતો હતો.

એક દિવસ રૂડાએ રૂડાને બળદગાડી બે ચતા જોયો. તે તે દોડી. વિનય પાસે આવી અને રૂડી પડી, કેમ જાણે પોતાનો પિયરનો ભાઈ મળ્યો હોય. પછી રૂડા બોલી, 'મારા ભાઈ, તું તો મજામાં છે ને?' રૂડાએ રૂડાની પીઠ ઉપર હાથ ફેરવવા માંડ્યો. મનમાં રૂડા રાજી થઈ ગઈ. વિનયને રૂડા કહે, 'ભાઈ, તમે મારા રૂડાનું ખૂબ જ ધ્યાન રાખેલ છે. હવે તો મારાં ફેદયમાં ઘણો જ આનંદ થયો છે. મારો રૂડો હેમ જેમ છે, અને સુખી છે. ચાલો ભાઈ આ મારા નિરજાના પૈસા છે તે મારે રૂડા માટે આજે આપું છું. મારા રૂડાને ઘર સારું મળ્યું તેથી મને ઘણો જ આનંદ થયો છે. પણ હવે પછી હું રૂડાને કોઈ વખત મળતી રહીશ.' આમ કહી રૂડાએ રૂડાના વાસાં ઉપર વ્હાલ ભર્યો હાથ ફેરવ્યો અને ચાલી ગઈ જાણે બન્ને એક બીજા માટે જ ન જ-મયાં હોય, તેમ રૂડાએ પણ ડોક હલાવી રૂડાને વિદાય આપી.

થોડા મહિના વિતી ગયા. રૂડા જરા બિમાર પડ્યો. વિનયએ રૂડાની ચાકરી કરવા માંડી. છતાં રૂડા આ બિમારીમાંથી ન ઊઠ્યો. અન્તે રામ શરણ પામી ગયો. રૂડાનાં શરીરનો નિકાલ કરવાનો સમય આવ્યો. વિનયે ચમારને વાત કહી તો ચમાર કહે મારે માટે આ ઘણું મોટું કામ છે, પણ વિનયે ચમારનાં હાથમાં પૈસા મૂકી કહ્યું, 'ભાઈ, આ રૂડાના શરીરનો નિકાલ તો કરવો જ પડશે. પણ એક કામ કરજો કે રૂડાના ચામડામાંથી બે જોડ મોજડી કે જૂતા બનાવડવજો. જે પૈસા થાય તે કહેજો.' ચમારના હાથમાં પૈસા આવતાં જ તેનું મન પીગળી ગયું. અને તરત જ રૂડાની કાયાનો નિકાલ કરવાની વ્યવસ્થા થવા લાગી.

વિનયનાં મનમાં એક સારા મિત્ર ગુમાવ્યા જેટલો દુઃખનો ભાર હતો. છતાં રૂડાને હવે તે વિદાય આપી પોતે ઘરમાં ગયો. ઘરની અને ફળિયાની શૂન્યતા ખાવા લાગી. દરેક સ્થાનેથી અને ખૂણેથી આજે ખાલી શબ્દ બોલી ઉઠ્યા કે હવે આ બધું જ ખાલી લાગે છે.

દુઃખનું ઓસડ દહાડા. તેમ વિનય પણ હવે ધીમે ધીમે રૂડાને પણ ભૂલવા લાગ્યો અને બીજા બળદની ખરીદી માટે બજારમાં ગયો. ત્યાં તે રૂડા વિનયને બજારમાં મળી. વિનય સાથે આજે બળદ રૂડા ન હતો વિનયને એકલો જોઈ રૂડા દોડતી વિનય પાસે આવી અને બોલી, 'ભાઈ, મારો રૂડો તો હેમ જેમ છે ને?' વિનયે માથું ધુણાવી આકાશ તરફ આંગળી ચિંધી. આકાશમાંથી વિજળી રૂડા ઉપર ન પડી હોય તેમ રૂડા જમીન ઉપર ઢગલો થઈને પડી ગઈ અને બોલી, મારો રૂડો રામ શરણ થઈ ગયો. હવે તો મારો રૂડો બિચારો મજૂરીમાંથી છૂટ્યો અને વિનયને પૂછવા લાગી

કે તેના છેલ્લા દિવસો કેવી રીતે ગયા. રૂડા કેવી રીતે ગૂજરી ગયો? શું થયું હતું રૂડાને? જાણે પોતાનું અંગત માણસ ન ગુજરી ગયું હોય તેમ તેની સ્નેહ ભરી વાતો સાંભળી વિનય પણ પીગળી ગયો. તેણે કહ્યું કે બે 'ન રૂડા, તારો રૂડો જ્યારે બિમાર પડ્યો ત્યારે મને થયું કે તને બોલાવું પણ રૂડાને એકલો મુકાય તેમ ન હતું તેથી તને ખબર ન પહોંચાડી શક્યો. પણ ચમાર પાસે મેં બે જોડી મોજડી રૂડાના ચામડામાંથી બનાવડવી વાત કરી હતી. તે ચમાર જ્યારે લાવશે ત્યારે હું તને એક જોડ આપીશ. મારી પાસે હું એક જોડ રાખીશ.

જૂતાં! મારા રૂડાનાં ચામડાનાં? સાંભળી રૂડા તો ધુસકે ધુસકે રૂડી પડી. શું વાત કરું. આ મારો રૂડો મર્યો નથી. તે તેની નિશાની મૂકી ગયો. જ્યારે ચમારે મોચી પાસેથી બે જોડી મોજડી લઈ ને વિનયને આપી. ત્યારે એક જોડ મોજડી રૂડાને વિનયે આપી. રૂડા તો જાણે ખૂબ જ ખુશ થઈ ગઈ અને કહેવા લાગી કે મારો રૂડો તો મારી પાસે જ છે. દૂર નથી રૂડાએ મોજડી પોતા પાસે રાખી.

હવે રૂડાનાં મનમાં પરિવર્તન આવી ગયું. તેને દરેક બળદમાં પોતાનો રૂડો દેખાવા લાગ્યો. દરેક જીવ માટે રૂડાએ કરુણાનો ભાવ રાખવા લાગી. દરેક બળદને તે પોતાનો રૂડો સમજી પ્યાર કરવા લાગી. ફેદયમાં દયા, કરુણા અને પ્યારનો જન્મ થયો. રૂડાના કાલિલ આઘાતને રૂડાનાં મનને અને ફેદયને ફેરવી નાખ્યું. રૂડાને મન તો દરેક જાનવર ભૂખ્યાં કે ઘાકેલાં આવે તો જાણે ફેદયમાં રૂડા આવી જાય. રૂડા તો આંગણે આવેલ ભૂખ્યાં જાનવરને ખાવા માટે કાંઈ ખાવાનું આપે. તો કોઈ દિવસ બિમાર જાનવરની સેવા કરતી. આવી રીતે રૂડા પોતાના દિવસો વિતાવવા લાગી.

રૂડાને કે જાદવને કોઈ પણ વસતાર ન હતો. પણ થોડા વખતમાં જાદવ રૂડાને છેડી પરમાત્મા પાસે પહોંચી ગયો. થોડી બિમારી બાદ. રૂડા હવે એકલી રહેવા લાગી. ઘરમાં કોઈ ન હોવાથી રૂડાએ પોતાનાં ઘરકામ બાદ જે સમય બાકી રહેતો તે સમય મૂગાં જાનવરની સેવા અને માવજત કરવા પાછળ ગાળવા લાગી. રૂડાએ ખેતર પણ વેંચી નાંખ્યું. જે પૈસા ખેતર વેંચ્યાં પછી મળ્યા તેમાંથી તે પોતાનું જીવન સરસ રીતે વિતાવવા લાગી. એક દિવસ તે પોતાના પૈસામાંથી દવા કે ઘાસચારાના પૈસા મૂગાં જાનવર માટે વાપરવા લાગી.

ધાન તથા ધન બેઠાં બેઠાં ખાતાં તો ખૂટવા લાગ્યું. હવે રૂડાનાં ઘરમાં પણ ધન અને ધાનની ખોટ જણાવવા લાગી, અને જેમ જેમ દિવસો વિતવા લાગ્યાં તેમ તેમ રૂડાએ પોતાની જરૂરિયાતો ઓછી કરવા લાગી. શું તેણે પોતાનું જીવન કરી નાંખ્યું હતું. જે રૂડાનો જુવાનીનો ધનગનાટ હતો તે આજે ક્યાં ગયો? હંમેશાં તે સરસ કપડાં પહેરી ઓઢી ફરતી તે જ રૂડા આજે બધું જ ત્યાગી રહી છે. જે જોઈએ તે રાખવું નહીં તો મૂગાં જાનવર માટે આપી દેવું.

રૂડાને મન તો રૂડા દરેક જાનવરમાં જીવતો હતો. જાનવરની સેવામાં તે ગુંથાઈ જતી. હવે તે રૂડાએ ગામનાં અને આડોશીપાડોશીનાં જાનવરોનું ધ્યાન રાખવાનું શરૂ કર્યું. આવી રીતે પોતાનું ઘડપણ વિતાવવા લાગી. એક વખત કોઈ બીજાં ગામથી ખેડૂતો આવતા તો રૂડા તેઓનાં પાળેલાં જાનવરનું ધ્યાન રાખતી કે સંભાળ રાખતી, નવડાવતી, ખવડાવી અને બીજે દિવસે રૂડા આ ઢોરોને તેના માલિક ની પાસે મૂકી આવતી. હવે તો ગામ આખું રૂડાને બા નામે ઓળખવા લાગ્યું પોતાને તો એક પણ બાળક ન હતું પણ દરેકને પોતાના પ્યારથી ભિંજવી નાંખ્યાં હતાં. બધાં જ ઢોર પણ રૂડાનાં પ્યારને સમજતાં હોય તેમ આ ઢોર પણ રૂડા સાથે રહેતાં. રૂડાનાં શરીર ઉપર હવે ઉંમરે પોતાની નિશાની બતાવવાની શરૂ ક્યારની કરી દીધી હતી. છતાં જો કોઈ રૂડાબાને કહે કે અમારાં ઢોરનું ધ્યાન રાખશો તો રૂડાબા પોતાનાં શરીરનાં હાલ જોયા વગર જ આ પાળેલાં જાનવરનું ધ્યાન રાખતી હતી.

એક દિવસ એવો ઊગ્યો કે રૂડાના નસીબે કાંઈ જોર કર્યું. રૂડાબાને કંઈક મદદ મળી. રૂડાબાનાં ગામમાં એક ખેડૂત આવ્યો પોતાના બળદ લઈને. રૂડાબા પાસે આ ખેડૂત પોતાના બે બળદોની દેખભાળ રાખવા મૂકી ગયો. ખેડૂત હતો સમજૂ અને જવાન. ત્તેણે રૂડાબાને જોયાં.

... ત્યારે તેનું મન પીગળી ગયું. આ તો બા ખરાં છે! નથી ઘરમાં ખાવાં ધાન. નથી શરીરમાં કાંઈ તાકાત. પણ આગણે આવ્યાં પછી પાછું જવું પણ મુશ્કેલ હતું. આ તો પોતાની આબરૂની અને રૂડાબાની આબરૂનો સવાલ હતો!

રૂડાબા, આ મારા બે બળદને તમારે આંગણે મૂકી જઈ છું. પણ કાલે કે પરમ દિવસે લઈ જઈશ. રૂડાબાની પણ આજે જરા તબિયત પણ નરમ હતી છતાં પણ કદાપિ વિશ્વાસનો ભંગ ન કરનાર રૂડાબા ઘરના દરવાજા સુધી આવી ને કહે, 'બેટા તું જરા પણ ચિંતા ન કરતો. તારા બળદો મારી પાસે હેમ જેમ છે. તને મનમાં થાય ત્યારે લઈ જજે.

રૂડાબાએ તો પાણી ગરમ કરવા મૂક્યું. બન્ને બળદને નવડાવી થોડું નિરજા હતું તે નાખ્યું. બન્ને બળદને ખીલે બાંધી. ગામમાં કોઈ પાસેથી ઉધાર પૈસાથી થોડી લાપસી. ગોળ અને ઘી લઈ આવી. લાપસી રાંધી તેણે બળદને પીરસવા માટે તૈયારી કરી રહી હતી. ત્યાં તો પેલા ખેડૂતભાઈ ત્યાં બળદને લેવા માટે આવ્યા. તે ભાઈ રૂડાબાને જોઈ ખૂબ ખુશ થયા. મારા બળદની બા તમે તો તમારા દીકરા કરતાં પણ સારી સેવા કરી.

રૂડાબા કહે આ તો બધા જ મારા રૂડાના ભાઈ કે દીકરા છે. તે તો મૂગાં જાનવર કાંઈ બોલીને ઓછું માગે છે? તે તો તારી આંખમાં આંખ પરોવી વાત કરશે. આ તારા બળદ તો સરસ જાતના છે. આખો દિવસ મારો

કયા ગયો તે પણ મને ખબર ન રહી. આ બળદ પણ મારા ઠંડકમાં એવા તો બેસી ગયા કે મારો રૂડો બળદ મને યાદ આવી ગયો. બળદને નવઝવીને નિરણ નાખ્યું ત્યાં તો તું આવી ગયો. લે થોડી લાપસી રાંધી છે. તે ભાઈ ખાતો જા. અને વધશે તે બળદને ખવડાવજે.

ખેડૂતભાઈએ લાપસી ચાખી, જાણે આ જનમમાં પણ તેણે પહેલી વખત આવી લાપસી ખાધી. તેમાં જે મીઠાશ અને સ્વાદ હતો તે તો અવર્ણીય હતો. પણ રૂપાબાએ આ લાપસી ન ખાધી. આ જાણી ખેડૂતને ઘણું દુઃખ થયું. બા તમે તો ચાખો. બા બોલ્યા, દીકરા વધે તે લાપસી તું તારા બળદને આપજે. મેં તો તેના માટે કરી છે. બા મનમાં સમજતાં હતાં કે જો હું લાપસી ખાઈશ તો બળદ માટે બહુ બાકી રહેશે નહીં. અને ઘરમાં હવે વધારે લાપસી નથી.

પાછું ગામમાં માંગવા જવું પડશે. આ વિચાર રૂપાબાએ ન કહ્યો. પણ જવાન ખેડૂત સમજી હતો. તે તો કાંઈ પણ બોલ્યા વગર પોતાને પીરસેલ લાપસી ખાઈને જે બાકીની વધેલ લાપસી પોતાના બળદને આપી, પછી બાને રામ રામ કરી બળદને લઈ ઘર તરફ જતાં પહેલાં રૂપાબાની પાસે આવ્યો. બાને કહે, 'બા, તમને ખોટું ન લાગે તો એક વાત કહું.'

બાને થયું કે આ ભાઈને કાંઈ જોઈતું હશે. તેથી બા ખેડૂતને ઘરમાં લઈ ગયા. અને કહે, 'બેટા આ મારું નાનું સરખું ખોડિયું છે. તેમાંથી તને જે જોઈએ તે લઈ લે. આ ઘરમાં કંઈ બહુ વધ્યું નથી. મારા દહાડા પણ આવી ચૂક્યા છે.'

ખેડૂતની નજર ઘરમાં પડી અને તેની આંખમાં આસું આવી ગયાં. પછી તે બોલ્યો, 'તમે પણ ખરાં છો ! તમારે હજી પણ જિંદગીમાં કાંઈ આપવું છે. કોઈ દિવસ આ તમારા રૂડા દીકરાને તો આપવા દો.' ખેડૂતે પોતાનું નામ રૂડો છે. તેમ કહ્યું ન કહ્યું અને રૂપાબા તો ત્યાં જ ઢગલો થઈને બેસી ગયાં. પછી બોલ્યાં :

'રૂડો તું. મારા દીકરા, મારે ઘરે પાછો આવ્યો ! મારી ખબર લેવા !' આજે મારો રૂડો બળદ ન હતો પણ એક ખેડૂત હતો. તરત જ બાએ પોતે પોતાનાં દીકરાને મળ્યા જેટલો આનંદ વ્યક્ત કર્યો. જાણે સાચે જ આજે દીકરો ઘરે આવ્યો છે. રૂપાબાએ ખબર અંતર પૂછ્યાં. પછી બોલ્યાં, મારા બળદનું નામ પણ રૂડો હતું. હવે તે આ દુનિયામાં નથી. પણ તેનાં ચામડાંમાંથી બનાવેલ આ એક જોડ મોજડી મારી પાસે વરસોથી સાચવીને રાખી છે. તે તો મારા દિલનો ટુકડો હતો. કોઈ દિવસ હું તેની પાસે બેસી મારું દિલ ખોલું છું અને કોઈ દિવસ દિલ ભરીને વાતો કરું છું. મેં તો આ મોજડીને કદી પણ પગ અડાળ્યા નથી. પણ હાથ ફેરવીને વ્હાલ કર્યું છે. કદી મારા ઠંડક સાથે ચાંપીને બે આંસુ પાડ્યાં છે. હવે તો મારું આ દુનિયામાં કોણ છે ! પણ આ મારો રૂડો તો હજી પણ મને સાથ આપી રહ્યો છે. તે મને ઘરમનાં કામ કરાવે છે.

રૂડા ખેડૂતની આંખમાં આસું આવી ગયાં. પોતાની મા યાદ આવી ગઈ. પછી બોલ્યો, 'બા, મારી માની યાદ પણ મને આજે આવે છે. મારી મા આજે ઘણાં વરસો પહેલાં આ દુનિયા છોડી ને ચાલી ગઈ છે અને પરમેશ્વરને પ્યારી બની ગઈ, પિતા પણ થોડાં વરસ પહેલાં દેવલોક પામ્યા હતા. મારી પત્ની મારા બે બાળકો અને હું એક મોટા ઘરમાં રહીએ છીએ. પણ દાદીમાની ખોટ મારા બાળકોને બહુ લાગે છે. રૂપાબા, તમે મારા ભેગા ચાલો અને મારી માની ખોટ અને દાદીમાની જગ્યા પૂરી પાડો તો અમારે માટે ઘર ઘણું જ આનંદ ભર્યું લાગશે. તમારા બાકીનાં જીવનમાં અને અમે તમારું ઘડપણ સંભાળીશું.'

રૂપાબા બોલી ઊઠ્યાં, દીકરા, વાત સાવ સાચી છે પણ આજે પારકાને પોતાના કરવાં સહેલાં નથી. ત્યારે રૂડા ખેડૂતથી ન રહેવાયું. તેણે તરત જ જવાબ આપ્યો :

'આ તમારા રૂડા બળદની મોજડી તો તમે સાંચવીને રાખી છે ! શું તે સાચે જ તમારો દીકરો હતો કે પછી પારકો હતો ? ત્યારે રૂપાબા બોલ્યાં, 'જોજે મારા રૂડાને તું પારકો ન કહેતો. તે તો મારા ઠંડકનો ટુકડો હતો. હવે તો બિચારો મોજડી થઈ એક ખૂણામાં પડ્યો રહે છે. સાંભળી

ખેડૂત બોલ્યો, 'બા, જેમ તમને રૂડો વ્હાલો છે અને પારકો નથી. તેમ અમને પણ તમે પારકાં નથી. અમારી મા છો. રૂપાબા મનમાં સમજી ગયાં કે આ તો મારો દીકરો રૂડો જ આવી વાતો કરે. રૂપાબાએ પોતાની સાથે રૂડાની મોજડી લઈ થોડી જોઈતી ચીજવસ્તુ લઈ ઘરમાંથી બહાર નીકળી ગયાં.

ઘર વાસી દીધું. રૂડા ખેડૂત સાથે પોતાની નવી જિંદગી શરૂ કરવા નીકળી પડ્યાં. હવે તો રૂપાબાને દીકરો, વહુ અને બે મજાના નાના પૌત્રો મળ્યાં. સૌ હવે એકબીજાના સ્નેહમાં તરબોળ થઈ ગયાં. સુખી જીવન વિતાવી રહ્યા છે. છતાં એક ખૂણામાં 'બા ખરા છે' તેની યાદી આપતી મોજડી નવી નકોર પડી છે. આ રૂપાને વિનય પાસેથી મળેલ યાદ ગંગા જેવી હતી દરેક જાનવરને પોતાનો રૂડો ગણી પ્યારથી સંભાળ રાખતી સેવા કરતી હતી. ... બા ખરા હતાં.

પોતાનાં જીવનના અંત સુધી પોતાની નજરમાં એક ચામડાની મોજડીમાં જોવાની દિશા બદલી પણ રૂડો બળદ નહીં પણ દીકરો જોયો. પોતાનું નામ બા ખરા છે. તે નામ રૂડા ખેડૂતે હવે પોતાના કુળનું નામ રાખ્યું: બાખડા.

'બા ખરા'માંથી થયા બાખડા.

તે કુટુંબની ખરી પહેચાન હતી. રૂપાએ કદી પણ ભજન કે કીર્તન જીવનમાં કર્યાં ન હતાં, પણ તેણે જીવન જીવવાનો બોધ એક નાની સરખી વસ્તુએ આપ્યો કે મૂગાં નવરમાં પણ હૃદય છે. તે મારો દીકરો હોય કે ઈશ્વર હોય. એ ચામડામાંથી તેને સાચો માર્ગ મળી ગયો. આ તો જીવન જીવાની ખરી કળા હતી.

[5 Hails Park, EDINBURGH, EH13 0NG, Scotland, U.K.]

e.mail : manjulaparekh@hotmail.com

એ તાનશ્રી

આપણું વાચન એ જ
આપણા જીવનનું ખરું પ્રતિબિંબ છે

○ વલ્લભ નાંઠા

ગત ૭મી જુલાઈએ બેન્ટ ટાઉનહોલમાં, ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીએ, બેન્ટ લાયબ્રેરીઝ સેવાના સહયોગમાં, યોજેલ 'પુસ્તકમેળો' - સ્થાનિક ગુજરાતી લેખકોનાં પુસ્તકોનું એક જાહેર પ્રદર્શન યોજાઈ ગયું, જેમાં વીસેક સ્થાનિક લેખકોનાં પુસ્તકો પ્રદર્શિત કરવામાં આવ્યાં હતાં. એકંદરે આ આયોજન સફળ રહ્યું હતું એમ કહી શકાય. પ્રદર્શનમાં નામી અનામી અનેક સર્જકોની હાજરી પણ ધ્યાનાકાર્ષક રહી હતી. અમૃત દેસાઈ, કુસુમ પોપટ, ઘનશ્યામ પટેલ, જગદીશ દવે, દોલત મહેતા, નિરંજના દેસાઈ, નીતિન મહેતા, બળવંત જાની, રજનીકાંત જે. મહેતા, રમણભાઈ પટેલ, રમેશ પટેલ 'પ્રેમોર્મિ', રામુ મટવાડકર, વલ્લભ નાંઠા, વિપુલ કલ્યાણી વગેરે સાહિત્યકારોની ઉપસ્થિતિ આગળ તરી આવાતી હતી. દિવંગત અરવિંદ જોશીનો, ઉષાબહેન જોશી સમેત, શેષ પરિવાર હાજર હતો. જ્યારે પરિસ્થિતવસાત્ ગઢવાભાઈ પટેલ, પોપટલાલ પંચાલ અને વિનય કવિ શા સર્જકો હાજર રહી શક્યા નહોતા પણ આ સર્જકોનાં પુસ્તકો યુક્ત પુસ્તક-મેળામાં સામે થયેલાં જોવા મળ્યાં.

આ પ્રકારનું આયોજન ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી પ્રથમ પહેલી વાર જ યોજી રહી હતી અને કદાચ બ્રિટનભરમાં આવો 'પુસ્તક મેળો' પહેલી જ વાર યોજાઈ રહ્યો હતો, એમ લખું તો પણ અતિશયોક્તિ નહીં ગણાય. અકાદમીનું આ એક જમાપાસુ જ ગણવું રહ્યું. અને સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટીના ગુજરાતી સાહિત્ય વિભાગના નિયામક બળવંત જાનીએ પણ પુસ્તક નુમાઈશનું ઉદ્ઘાટન કરતી વખતે આ વાત પોતાના પ્રસંગાનુસારી આશીર્વાચનોમાં એકત્રિત થયેલાં પચાસેક જેટલાં સાહિત્યસર્જકો અને સાહિત્યરાસિકોને સંબોધતી વેળા સ્પષ્ટપણે જણાવી હતી.

સંચાલનનો દોર સંભાળતા ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીના મહામંત્રી વિપુલ કલ્યાણીએ નિખાલાસભાવે જણાવ્યું હતું કે, 'આજે જે કંઈ સારું કામ થયું છે તેનો યશ તમારે જાણે જાય છે. અને મર્યાદાઓ દેખાય છે તેના દોષની ટોપી મને પહેરાવજો.'

વ્યક્તિ હોય કે પછી સંસ્થા હોય, ભૂલોમાંથી તે ઘણું બધું શીખે છે. ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીએ લેખકો અને સાહિત્યરસિકોને પરસ્પર મળવાની અને એમના પ્રકાશનોને મનભેર નિહાળવાની તક પૂરી પાડી એ શું ઓછી પ્રાપ્તિ ગણાય? એક કવિ, એક નિબંધકાર અને એક વાર્તાકારે બધાને વાચકમ દ્વારા પોતાની સર્જનસૃષ્ટિમાં વિહરતા કર્યા તેને શું નાનીસૂની ઉપલબ્ધિ લેખવી? વાર્તાવતુળ, ઓટલો, વાદસંવાદ, પરિસંવાદોની બેઠકો, સાહિત્યોત્કર્ષક હરીફાઈઓ, અને આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરીય ભાષા સાહિત્યની પરિષદો અને જ્ઞાનસત્રો યોજવા પાછળ અકાદમીનું એક જ ધ્યેય રહ્યું છે અને તે એ છે કે જેને કંઈક લખવું છે એને લખતો કરવો. ને જે લખે છે તેનું સર્જન મુખ્યપ્રવાહમાં વહી શકે એટલું બળકું બને એ માટે પ્રોત્સાહન આપવું; પાંચેક વર્ષથી નિયમિતપણે ચાલતી વાર્તાવતુળની બેઠકોએ આવું કામ ઉપાડ્યું છે. પરિણામે કેટલાક નવા લેખકોનો ફલ પણ તૈયાર થયો છે.

મારે અહીં એ કહેવું છે કે આપણે સર્જકો પુસ્તકમેળામાં ગયાં પણ આપણામાંથી ટેબલ પર ગોઠવેલાં અન્ય સર્જકોનાં પુસ્તકોની સમીપ, ભલે ખરીદવા નહીં પણ અમથા જોવા ખાતરે ય કેટલાં ગયાં હતાં? શું તમને પુસ્તકોનો ડર લાગે છે? પણ ના, પુસ્તકોથી જરા પણ ડરવા જેવું નથી. પણ પુસ્તકો સાથે દોસ્તી કરવા જેવી છે. કારણકે દરેક પુસ્તક એ સાહિત્ય, કલા, વિજ્ઞાન વગેરેની મોઘા મૂલી ખાણ છે. દરેક પુસ્તક તેના લેખકના જ્ઞાન અને અનુભવનું દોહન છે. આખી પ્રજાનો સામુદાયિક વિકાસ, તેની સર્વદેશિય ઉન્નતિ પુસ્તકના વ્યાસંગથી જ શક્ય બને. લોર્ડ મૉકોલેએ ક્યાંક નોંધ્યું છે કે ગાડી ઘોડા કે મોજશોખને બદલે પુસ્તકોના સહચારમાં હું એકાંત ગાળવાનું વધુ પસંદ કરું. વાર્તાના વ્યંગ્યાર્થમાંથી, કાવ્યના ધ્વનિમાંથી, નાટકના રસમાંથી કે તત્ત્વજ્ઞાનના ઊંડાણમાંથી જીવનને ભવ્ય અને ઉચ્ચગામી બનાવાનારાં તત્ત્વો મળી રહેતાં હોય છે.

એક નવી જ ભાતના કાર્યક્રમનું આયોજન કરી બ્રિટનનાં વાંચકરસિક સભ્યસમુદાયને ઘર દિવડા જેવા તેના સ્થાનિક લેખકોનાં પુસ્તકો સુધી પહોંચાડવાનો અકાદમીનો આ પ્રયાસ પ્રશસ્ય ગણાશે.

[324 Hale Lane, Acton, LONDON W3 6TH, U.K.]

— ગુફતગૂ

ખુદને બુલંદ કરવાના ઊભરા

○ "ઓપિનિયન" વિશે ઓપીનિયન આપવાની વાતે જરા કીડીઓ ચઢવા જેવું લાગે, પણ ધર્મના રસ્તે દોડતાં સત્તાકારણના ઝનૂની પ્યાદાઓ મિથે લોર્ડ મેઘનાદ દેસાઈએ ચર્ચેલા સાંપ્રત સ્થિતિનાં લેખાં-જોખાં ભીતર ઝંકોરે છે. અમે છીએ આ ભારતીય આપવાસી, ભાઈ! ને ભારતીયતાના રંગસૂત્રી તો રંગે રંગાવા ઉશ્કેરે, ઉશ્કેરે ને ઉશ્કેરે જ! 'બિનસાંપ્રદાયિકતા' એટલી મોટી અનુભૂતિ છે કે ઈશ્વર પાસેથી ચોરેલો અગ્નિ એને આભડી શકશે ખરો, મી લોર્ડ?!

ને ઝીણું જોતાં વર્તમાન વિટંબણાઓને ક્યાંક ને ક્યાંક વણી લેતા ત્રિપાર્શ્વ કાર્યે દેખાતાં આલેખનો જેવી લેખમાળાઓ આંખમાં ઉતરતી આવે એમ ખુદને બુલંદ કરવાના ઊભરા આવે છે ભીતર. લંડન કૉલિંગ? બે વાતે મન મોકળું મૂકીએ. પ્રકાશ ન. શાહ - ભાઈ, 'દાદુ' વાત મૂકી. આપણે વ્યક્તિની વ્યક્તિતાનો આદર મૂકી સગાઈઓ શોધી ફુલાતા ફરીએ એ વાતનો અવતરણ અંશ. ને સંશોધનાત્મક-સઘન અભ્યાસલેખ સાદશ મહેનત માટે ગુફતગૂ કરતાં કહીએ તો અભિનંદન ને આભાર!

હવે વાત તમારી હાકલની - તો જેવું આવડે એવું તરજૂમણ સાદર!

'પત્રકારે એ ક્યારે ય ન ભૂલવું કે એ છે ફક્ત જોનાર નહીં કે રમનાર. એવું બને કે રમત મેદાનના વર્તુળ પરની તમામ બેઠકોમાં સૌથી ઉત્તમ બેઠક આપણને મળી હોય પણ આપણે છીએ જોનાર ને હંમેશાં રહેવાનાં જોનારાં, જોનારાં ને જોનારાં.

હું જાગું છું મારા કેટલાક સહકાર્યકરોને બહુ જ મોહિની છે આ.

પણ એક વાર જોનાર (પત્રકાર) જો રમનાર (રાજકારણી) બને તો જાહેરજીવનના વચેટિયાઓ વળી નવો દડો નવો દાવના પાઠમાં આવી જવાના. (એટલું જ) ને એને વળી પત્રકારત્વ સાથે શું લેવા દેવા?

બાકી, કુશળતા ઈચ્છું છું.

- અનિલ વ્યાસ

[2, Hill Court, 953 Harrow Road, WEMBLEY, Middlesex HA0 2RZ, U.K.]

"ઓપિનિયન" લોહી પણ ઉકાળ્યું છે

○ "ઓપિનિયન", જ્યારે જ્યારે વાંચ્યું છે ત્યારે ત્યારે વિચારસંદનો ઉભરાયા છે. કોઈને કોઈ આર્ટિકલોએ લોહી ઉકાળ્યું છે. ઘણી વાર વિચાર આવે કે આ લેખ વિષે મારો અભિપ્રાય લખી દઉં. કોઈને જમે કે ન જમે પણ મારું મન ખાલી કરું દઉં. ... છેવટે આજે મોકો મળ્યો છે.

જુલાઈના અંકમાં પોપટલાલ જરીવાળાને અપાયેલી જુદી જુદી અંજલિઓ ધ્યાન ખેંચે તેવી છે. ઘનશ્યામભાઈ પટેલનો સરદાર પર ખૂબ ઝીણવટ ભર્યો લેખ ગમ્યો. મેઘનાદ દેસાઈની આતંકવાદની છણાવટ ગમી. પ્રકાશ ન. શાહના સુનિતા વિલિયમ્સ વિષેના વિચારો સાથે મારા વિચારો મળતા આવે છે. કેટલા ગુજરાતીઓને એ ખબર છે કે ૧૯૮૧ના ઈરાક સાથેના અમેરિકાના ગલ્ફ યુધ્ધમાં તે હેલિકોપ્ટર પાયલોટ હતી?

જૂનનો અંક રમણીકલાલ ભટ્ટને નામ. રમણીકલાલ 'એતાનશ્રી'માંથી કૂદકો મારીને સીધા પહેલા પાન પર આવ્યા. એ ગમ્યું. નિર્મિશ ઠાકરે આદિલ સાહેબની ગઝલ પર લખ્યું છે. હું પણ કાંઈક એમ માનું છું. પરંતુ મારા હિસાબે મોટાભાગની ગઝલો જોતાં એવું લાગે કે ગઝલકારોમાં હોડ લાગી હોય કે કોને દુઃખ વધુ પડ્યું છે. અને કોણ સૌથી વધારે પોતાને છોકરી પટાવતા નથી આવડી, એમ ગૌરવપૂર્વક ગઝલમાં કહી શકે. મને તો એમ પણ લાગે છે કે કોઈકને કોઈ છોકરી સામે ચાલીને પ્રેમ કરતી હોય તો ય ગઝલ લખવાનો મુડ જામે એટલે કોઈ બહાને પરાણે પ્રેમ ભગ્ન થતા હશે જેથી કલાપીના જેવી નિરાશાજનક ગઝલ લખવામાં ફવટ રહે.

મે મહિનાનો અંક વિપુલ કલ્યાણીને અર્પણ. છેલ્લા છ મહિનાથી નોંધ્યું છે કે વિપુલ કલ્યાણીના એકે એક લેખની ફક્ત પત્રકારિત્વ ક્ષેત્રમાં જ નહીં પરંતુ સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં પણ નોંધ લેવી પડશે. ભાષા અને વિષયનું વૈવિધ્ય અને ઉચ્ચતા વિવેચકો પણ વખાણશે. એમના તંત્રીલેખોના પુસ્તકનો સમય પાકી ગયો છે.

રમણીકલાલ ભટ્ટના પુસ્તકને ગૌતમ પટેલની મ્હોર લાગે એથી એ પુસ્તક વસાવે જ છૂટકો. ભટ્ટસાહેબને અભિનંદન. - વર્ષા પાઠકનો શાકાહારીના ઝનૂનનો લેખ વાંચ્યો. મને કોઈ પૂછે છે કે બામણ થઈને ચિકન ખાઓ છો? તો જણાવું છું કે મારા ડૉક્ટરે મને મીટ ખાવાનું કહ્યું છે જેથી હું એનેમિક ન બનું. એટલે ચર્ચા ત્યાં જ અટકે છે. મારા ડૉક્ટરે રોજ વાઈન પીવાનું કહ્યું છે. એટલે દાડબંધીના હિમાયતીઓ પણ 'મને એક ઘુંટડો લેવા દે.' બોલતા થઈ જાય છે.

"ઓપિનિયન"ને ખરેખર ઓપ આપતું હોય અથવા તો એમ કહીએ કે એની વિશેષતા હોય તો તે 'એતાનશ્રી' વિભાગ છે. તેમાં પોતાના વિચારો પ્રગટ કરતા બધાં લેખકોને અભિનંદન. અને તેમના વિચારોને સે-સર નહીં કરતા સંપાદકને સલામ. આ જુગલબંધી તમને ક્યાં જોવા મળશે? સાહિત્યમાં આ લોકશાહીના પ્રયોગની ગુજરાતી સાહિત્યે અચૂક નોંધ લેવી જોઈએ. કિકેટના મેદાનમાં ગાંગુલી અને

તેદુલકર ફટકાબાજી કરે એમ 'એતાનશ્રી'માં દીપકભાઈ અને રમણીકલાલ સાથે જ શોભે છે. હવે તો ટેવ પડી ગઈ છે કે "ઓપિનિયન"માં એ શોધવાની કે આ વખતે શેની ચર્ચા હશે. ફેબ્રુઆરીના અંકમાં અમૃત દેસાઈના વિચારો સુંદર હતા. દરેક અંકના વિચારવંત પત્રોની નોંધ લેવા બેસીએ તો બીજા લાંબો પત્ર ધાય. જે કોઈને વાંચવાનો સમય નથી. એવું જ કાંઈક "ઓપિનિયન"ની વાર્તાઓ અને કાવ્યો માટે પણ કહીએ એટલું ઓછું છે. એ વિષે છ મહિના પછી.

- હરનિશ જાની

[4 Pleasant Drive, YARDVILLE, NJ 08620, U.S.A]
e.mail : harnish5@yahoo.com

સ્મરણો ચડયો

○ દર વખતની જેમ, જૂન અંક પણ વાંચવો ગમ્યો છે. સર ગંગા રામ વિશેનો લેખ વાંચીને વિશેષ આનંદ થયો. કે-ન્યા ઈન્ડિયન હાઈ સ્કૂલના ગુજરાતી સાહિત્ય મંડળ બાબતનો ફોટો જોઈને અનેક સંભારણાં મનમાં ફરી વળ્યાં. પી.સી. પટેલ પણ ખાસ સ્મરણો ચડયા. એવું એક નામ તે પન્નાકર ભવે. મારા એક વેળાના મિત્રનું હાલમાં અવસાન થયું અને તેણે ય તે દિવસોમાં યુવાવસ્થામાં ઠીક ઠીક ફાળો આપ્યો જ હતો.

જુલાઈ અંકમાં પન્નાકરને અપાયેલી મારી અંજલિને ગુજરાતીમાં ઉતારી તેથી સવિશેષ આનંદ થયો છે. આ પણ રસપ્રદ અંક થયો છે.

- પ્યારઅલી રતનશી

e.mail : ucrhpmr@ucl.ac.uk

તપ હવે ફળવું જોઈએ !

○ ગોવિંદભાઈ જે. પટેલ તેમ જ ચંદુભાઈ મટાણીની દિલોજની દોસ્તીનું કેટલું સરસ તમે શબ્દચિત્ર આપ્યું છે ! ગઈકાલની મંજૂષામાંથી તમે ફોટો મેળવી લાવ્યા. લખાણ વિના કહી જ ન શકાત કે હામોનિયમે બેઠા ચંદુભાઈ મટાણી છે. 'શ્રુતિ'ની કેવી સરસ દેણગી એમણે આપણને ધરી છે.

તમે આ લેખમાળા કરો છો તેનાથી ગુજરાતી સમાજ તમને જરૂર વધાવશે. ગુજરાતી ડાયસ્પોરા માટેનું તમારું તપ હવે ફળવું જ જોઈએ !

જુલાઈ અંકમાં બ્રિટનમાંની ભારતીય વસાહત બાબતનો લૉર્ડ મેઘનાદ દેસાઈનો લેખ લાભકારી નિવડ્યો છે. સમજી વિચારીને હાથ ધરાયેલી બ્રિટનની બહુસાંસ્કૃતિક નીતિરીતિની તેમણે સરાહના કરી છે.

આ અંકમાં શ્રુતિ વડેરા અંગેનો લેખ અગત્યનો છે. બ્રિટનમાં ગુજરાતી ડાયસ્પોરાની જે દેણગી છે તેનો ચિતાર આવા લેખોમાંથી સુપેરે સાંપડે છે. બ્રિટનના રાજકીય તખ્તા પરે ય હવે ગુજરાતી ડાયસ્પોરાનું આ સક્રિય યોગદાન છે. દિવંગત પોપટલાલ જરીવાળાએ બ્રિટનના ગુજરાતી સમાજ માટે ખૂબ કામ કર્યું છે. આ અંકમાં વલ્લભ નાંઠા, સુષમા સંઘવી તેમ જ લાલજી ભંડેરીના લેખો વાટે સરસ ઋણસ્વીકાર થયો છે. વળી, હરનિશ જાનીનો લેખ પણ રોચક છે.

- પ્રવીણ ન. શેઠ

e.mail : pravisheth@hotmail.com

વ્યક્તિત્વનો નિર્દેશ

○ જુલાઈ અંકમાં મેઘનાદ દેસાઈનો અગ્રિમ લેખ અત્યંત વિચારવંત અને મનનીય છે. આપણા વસાહતી જનજીવનનો પડઘો પાડે છે. પોપટલાલ જરીવાળા વિષયક લેખો વ્યક્તિના વ્યાપ્ત વ્યક્તિત્વ પર વ્યક્તિના વ્યક્તિત્વનો નિર્દેશ કરે છે.

વિનોદ મહેતાના "આઊટલૂક"માંથી લેવાયેલા અવતરણનો મેં આમ અનુવાદ કર્યો છે :

'પત્રકારે ક્યારે ય એ ન ભૂલવું જોઈએ કે તે માત્ર દર્શક જ છે; ખેલાડી નહીં. મેદાનના સમિયાણામાં બેસવાની ઉત્તમ જગ્યા ભલે મળી હોય છતાં ય આપણે હરહંમેશ માટે દર્શક જ બની રહીએ છીએ. ઉ-માદથી ઘેરાયેલા મારા કેટલાક સાથીમિત્રોને ઓળખું છું. એક સમયના તેઓ દર્શક (પત્રકાર) હોવા છતાં આજે ખેલાડીઓ (રાજકીય) બની ગયા છે. પ્રસાર માધ્યમ એક અનોખી દાઝ રમત છે; જ્યાં પત્રકારત્વને કરવા પાત્ર કશું ય હોતું નથી.'

- ઉપેન્દ્ર ગોર

[24 Fernbank Avenue, Sudbury Hill, WEMBLEY, Middlesex HA0 2TR, U.K.]

લંડનમાં ચાર ધામ !

○ લંડનમાં ચાર ધામ ! - એમ કહું તો તમને નવાઈ લાગે ય ખરી. વેમ્બલીમાં 'સાહિત્ય સંગીત કલા નિકેતન' સંસ્થા દ્વારા ૧૪ જૂને ચાર ગુજરાતી પુસ્તકોનાં વિમોચનનો એક કાર્યક્રમ હતો. એ અવસરમાં મારા એક વિદ્યાગુરુ પોપટલાલ પંચાલના વાર્તાસંગ્રહ 'શ્રી ૧૦૮ અને બીજી વાર્તાઓ'નો ય સમાવેશ હતો.

સાહિત્યજગતમાં પંચાલસાહેબે મહાસાગરના સૂક્ષ્મ જળબિંદુ સમા મને આ સંગ્રહ અર્પણ કર્યો છે. એ ઓછું હોય તેમ તેનું લોકાર્પણ મારે હાથ તેમણે કરાવેલું. પંચાલસાહેબની મહાનતાની આ એક ઉદારતા છે. કહેવાય છે : 'ગુરુ દેવો ભવઃ'. મારા ગુરુના આ વાર્તાસંગ્રહનું વિમોચન કર્યાનું પુણ્ય મળ્યું. મારે મને આ પુણ્ય ચારધામની યાત્રા સમાન છે. એટલે જ મારું સત્ય : લંડનમાં ચાર ધામ !

- સુધાકર હ. ભટ્ટ

[157-34, 23rd Avenue, WHITESTONE, NY 11357 U.S.A.]

○ દિલ્હીમાં પણ સર ગંગારામ હાંસ્પિટલ છે. તેની વાત જાણી હતી. પણ ગંગારામ વિશે વધારે જાણતો નહીં. તમે તે વિગતો આપી. પોતાના વડીલો ભારતમાં કામ કરતા હતા તે વિશે બ્રિટિશરો સંશોધનકામ કરાવતા હોય તેવા દાખલાઓ મળી આવે છે.

આવું આપણું ભલા, ન થઈ શકે ? કેટકેટલા હિંદીઓએ પરદેશવાસ કર્યો ને કેટલું એમણે આપ્યું છે ! તે દરેક અંગે સંશોધનકામ કરી કરાવીને આપવા જેવું છે. દાખલા રૂપે જીવરાજ મહેતા. તાતાની શિષ્યવૃત્તિએ એ ઈંગલેન્ડ ભણ્યા અને કેટલું બધું એમણે દેશને આપ્યું છે. તમારા જેવા માણસોએ આવા આવાઓ માટે ય લખવું જોઈએ.

હિમાંશુ મુનિ

e.mail : himanshu_muni@hotmail.com

ગુલામીની પ્રથા ને અંગ્રેજોની રાજવટ

○ મારા મોટાભાઈ, ચંદ્રકાન્ત કાપડિયા કહેતા હતા કે જંગબારની ગુલામીની પ્રથા બાબતની એક વાત અમારા વડવાઓ પાસેથી તેમણે સાંભળેલી. અંગ્રીબારના સુલતાન પર વિલાયતની સરકારે આ પ્રથા નાબૂદ કરવા દબાણ લાવેલું. એમાં તે સફળ બન્યા નહીં. કેમ કે કચ્છી ભાટિયાઓ, લોહણાઓ તેમ જ ખોજાઓ પાસેથી વેપાર સામે સુલતાનને કરની બેઠી આવક હતી. આથી અંગ્રેજોએ કચ્છના રાણા પર દબાણ મૂક્યું કે પોતાની રૈયતને આ ગુલામીનો વેપાર બંધ કરવા આદેશ આપવો જોઈએ. રાણા સામે વિકલ્પ હતો જ નહીં. આથી તેણે ફરમાન કાઢ્યું : કચ્છી વેપારીઓ જે ગુલામીના વેપારમાંથી છૂટા નહીં ધાય તો રાજ્ય એવા વેપારીઓનાં કુટુંબીજનોને કેદખાનામાં ધકેલી દેશે. વળી, કચ્છમાંની તેમની માલમિલકત રાજ્ય જપ્ત કરી લેશે. પછી, આ કચ્છી વેપારીઓ માટે બીજા કોઈ ચારો હતો જ નહીં.

રિચર્ડ બરટનના સરસ પુસ્તક 'અંગ્રીબાર'માં ભાટિયાઓના ગુલામ માટેના વેપારના ઉલ્લેખ છે. આ ચોપડી ૧૮૭૨માં પ્રગટ થઈ હતી. જયરામ શિવજી જેવા કેટલાક ભાટિયા વેપારીઓ વળી ચામડાનો ય ધંધો કરતા હતા. એ દિવસોમાં હિન્દુ ધર્મના એક અગ્રેસર

ઝાંઝીબારની મુલાકાતે આવેલા. તેમણે આ જાણ્યું. રિચર્ડ બરટનના લખાણ મુજબ જયરામ શિવજીને ત્યારે દંડ કરાયેલો. ત્યાર પછી ગાયના ચામડાનો વેપાર કરવાનું આ વેપારીઓએ છોડ્યું હતું.

પ્રથમ પત્રકાર ચત્રભૂજ ભટ્ટ

પૂર્વ આફ્રિકામાં પત્રકારત્વનો પાયો નાખનાર પ્રજાપ્રિય માણસ હતા ચત્રભૂજ જગજીવન ભટ્ટ. તેમણે પ્રજાનો પ્રેમ પ્રાપ્ત કરેલો. સરકારની ખફગી વહીરેલી. જૂના જંગબારના ઈતિહાસનું આ એક જ્વલંત પત્રકાર છે. મોટાભાઈ, ચન્દ્રકાન્તભાઈ પાસેથી જૂની સામગ્રી ફંફોસતાં ફંફોસતાં આવું માલૂમ પડ્યું છે.

આ પત્રિકાનું લખાણ તો જુઓ : 'ઘોળી ભરાવદાર મૂછ, કચ્છી પાઘડી, અંગરખું અને ખેશધારી સ્વ. શ્રી ચત્રભૂજ જગજીવન ભટ્ટ પૂર્વ આફ્રિકાના પ્રથમ પત્રકાર હતા. તેઓ સત્યવક્તા અને સાચા હિંદી હતા. એમની કલમ અન્યાય સામે જજુમતી એટલી જ હિંદીના સ્વમાન માટે સતેજ રહેતી હતી. શિક્ષક તરીકે જીવનની શરૂઆત કર્યા બાદ કચ્છમાં બનેલ અમુક અન્યાયી બનાવે એમનું દિલ કંપાવ્યું હતું અને ૧૮૮૮માં એમણે મુંબઈના પત્રકારત્વમાં ઝંપલાવ્યું હતું. કડક લખાણ, ઉચ્ચ વિચારો અને અન્યાય પર ઘણાના જબ્બર પ્રહાર કરવાની એમની શૈલીએ કચ્છના મહારાવને બહુ ગુસ્સે કરેલ તેથી ત્રણેક વરસ એમને ત્યાં નજરકેદ રહેવું પડ્યું હતું.

'સંજોગોવસાત ભટ્ટજી જંગબાર આવી ચડ્યા અને "હિંદી" નામનું પત્ર શરૂ કર્યું. એમની કસદાર, કટાક્ષમય અને સત્ય-પ્રિય કલમે જંગબારની હિન્દી પ્રજાની ખૂબ જ સેવા કરી હતી.....'

પાછળથી તેમને જંગબારમાંથી તરીપાર કરવામાં આવેલા. એ દિવસોમાં હિંદી પ્રજાએ, કહેવાય છે, તેમને બે લાખ રૂપિયાની ચેલી અર્પણ કરી હતી. અને પછી તેમને માનભેર વિદાય આપેલી. દરિયા કાંઠેથી તે તરીપાર યાવ તે પહેલાં, એક બગીમાં બેસાડીને તેમનું ફૂલેકું ય કાઢવામાં આવ્યું હતું. આ બગીમાં ઘોઝ જૂતવામાં આવ્યા નહોતા, માણસો ખુદ જૂતાયા હતા.

- ભદ્રા વડગામા

[72A Long Lane, ICKENHAM, Middlesex UB10 8SY, U.K.]

(અનુસંધાન છેલ્લા પાન પરેથી)

સ્વસ્થ થતાં બોલ્યા. 'આ કહાણી ભુંસાઈ જાય તે પહેલાં તમે લખીને એ છાપશો તો એ કહાણી અમર થઈ જશે. આથી હું તમને ખુશીથી એ કહાણી કહીશ.'

•••

'મારી ઉંમર એ વખતે ફક્ત દસથી બાર વર્ષની હતી.' મઝે કાસમે એની કહાણી શરૂ કરી. 'મારા પિતા કેનિયાની પૂર્વ સરહદ પાસે સોમાલિયાના બાસો વિસ્તારના તુસીલી ઈલાકાના મુખી હતા. એ તુસીલીના મુખી બન્યા તે પહેલાં અમે દરિયા કિનારા પાસે રહેતાં હતાં. પણ પછી અમે દરિયા કિનારાથી દૂર દૂર જંગલોમાં ચાલ્યાં ગયેલાં. કારણ કે અમેરિકનો, અંગ્રેજો, પોર્ચુગીઝો, એશિયનો અને આરબો અમારા માણસોને પકડી દૂર દેશાવરના તવંગરોનાં ખેતરોમાં ને ઘરમાં કામ કરાવવા વેચી દેતા.

'અમારાં યુવાનો, સ્ત્રીઓ અને બાળકોને બધાંને પકડી લેવામાં આવતાં. પણ કોઈ વાર અમને પકડવા આવનાર એ શેતાનોને અમે પણ ઝડપી લેતા. એકલા પાડીને અમે પકડી લાવતા અને મિજબાની કરતા. મને બરાબર યાદ છે એ દિવસ અમે એક આરબને પકડ્યો હતો. તેથી મિજબાની ગોઠવી હતી. આરબો અને ફિરંગીઓના ત્રાસથી બચવા અમે જંગલ અને આકાશના દેવ 'હંબો જંબો'ની આરાધના કરતા. ખુશાલીના દિવસ દેવને સારો એવો બલિ ધરાવવામાં આવતો.

'અમારા યુવાનો શિકારમાં કેટલાંય હરણાં, બકરાં ને પક્ષીઓ દેવને ધરવા માટે લાવ્યા હતા. પેલા આરબને પણ સાથે બાંધી આણ્યો હતો.

'અમે બધાં દારૂ અને આનંદના ઘેનમાં મિજબાની માણી રહ્યાં હતાં. એ વખતે મુહમ્મદ બીન તકીની સરદારી નીચે ગુલામો પકડનારી એક ટુકડી લપાતી છુપાતી જંગલ વટાવી અમારી મિજબાની ચાલતી હતી એ તરફ આવી ચડી.

'મુહમ્મદ બીન તકી સુલતાનનો ગુલામો પકડનારો નોકર હતો. ધીરે ધીરે તેની આવડત, હોશિયારી, બહાદુરી અને શૂરવીરતાથી એ સુલતાનના વજીરપદે પહોંચ્યો હતો. સુલતાન એની સલાહ માનતો. પૂર્વ આફ્રિકાના કિનારે ગુલામો મેળવવાની મુશ્કેલી પડતી ત્યારે એ પોતે ગુલામો પકડવા આફ્રિકાના જંગલો ખૂંદી વળતો. વિકરાળ ફૂરતાથી તે માણસોને પકડતો.

'તેમાંથી જો કોઈ ગુલામ નાસી જવાની કોશિશ કરતો તો એ બેભાન થાય ત્યાં સુધી એને ઢોરમાર મારવામાં આવતો. જો ગુલામ તરીકે વેચાયા પછી ફરીથી એ નાસવા પ્રયત્ન કરે કે એના માલિક સામે યાવ તો એવા ગુલામને જીવતો ચણી લેવામાં આવતો. જો કોઈ ગુલામ ચોરી કરવા પ્રયત્ન કરતો તો એના હાથ કાપી નાખવામાં આવતા.

'તે દિવસે મુહમ્મદના માણસો છુપાઈને ઝાડીની ઘટા પાછળ ઊભા રહ્યા હતા. અમારા વાસના લોકો આનંદથી ગાતા હતા. કેટલાંક યુગલો ગેલમાં આવી ગાતાં ગાતાં નાચતાં હતાં. મારા પિતા અને મારી માતા એમની ખાસ બેઠક પર બેઠાં હતાં. બધાંના આનંદનો પાર નહોતો. એ ભોળાં, અબૂધ, અર્ધજંગલી મનુષ્યોને ક્યાં ખબર હતી કે બે ઘડી પછી તેઓના હાથપગમાં મણ મણની સાંકળો પડવાની છે. તેઓને ગુલામ બનાવી દેવામાં આવશે અથવા સ્વધામ પહોંચી ગયા હશે.

'ગાવાના અને નગારાં વગાડવાના અવાજની આડે એક યુવાને વૃક્ષોમાં થતો સરસરાટ સાંભળ્યો. તેણે તરત મારા બાબા યાને મુખીને વાત કરી. મુખીએ બધાને ભાલા લઈ સજ્જ થવા આદેશ આપ્યો.

'એટલામાં તો જાણે ભૂતાવળ જાગી હોય તેમ ચારેય બાજુથી ઘસી આવી આરબો અને આફ્રિકની અમારા પર તૂટી પડ્યા.

'મુખીએ આગળ વધતા ટોળાને જોયું. તરત જ તેની આંખોમાં ખુન્નસ ઊભરાયું. તેણે ટોળાના સરદાર તરફ ભાલો ફેંક્યો.

'ટોળાના સરદાર હમીદની છાતીમાં એ ભાલો ઘૂસી ગયો. મુહમ્મદ બીન તકીએ હમીદને નીચે ગબડી પડતાં જોયો. એણે એનો ભાલો મુખી ઉપર ફેંક્યો. મુખી બાજુમાં ખસી ગયા. પરંતુ પાછળથી મુહમ્મદની છરી મુખીના બરડામાં ઘૂસી ગઈ. બીજી ક્ષણે તો મુખી નિષ્પ્રાણ થઈ નીચે ઢળી પડ્યા. નીચે પડતા મુખીને જોઈ મારી મા દોડી આવી. અને આકંઠ કરવા લાગી. જે જે માણસો સામા થયા તે બધાને કાપી નાખવામાં આવ્યા. જે શરણે થયા તેમને પગે બેડીઓ પહેરાવવામાં આવી. બધાં ઘરડાં, યુવાન, બાળકો અને સ્ત્રીઓને પશુઓની જેમ હાંકતાં હાંકતાં મુહમ્મદના માણસો ચાલ્યા.

'જે બાળકો ચાલી ન શકે એમને તેની માતા પાસેથી છીનવી લઈ પાછળ રસ્તામાં એકલા રડતા મૂકી દેવામાં આવ્યાં. વૃદ્ધ અને બીમાર માણસોને ઢોંગ કરતા હશે તેવી શંકા લાવી અત્યંત મારવામાં આવ્યા. જ્યારે ખાતરી થઈ કે તેઓ ખરેખર બીમાર છે, ત્યારે આવા બીમાર માણસોને પ્રભુને આશરે છોડી દેવામાં આવ્યાં.

'એક દિવસ અમે બધાં ઝાંઝીબારના કિનારે આવી પહોંચ્યાં. મુહમ્મદ મને અને મારી માને ઝાંઝીબારની ગુલામો વેચવાની બજારમાં વેચવા માટે ઊભા કરી દીધાં. મારી માતાને જોઈને હું નાનો દસ-અગિયાર વરસનો હોવા છતાં મારું કાળજું કપાઈ જતું હતું. અમે ઊભાં હતાં ત્યાં જ બાજુમાં અમારા જેવા બીજાં ગુલામો પણ ઊભાં હતાં. એક સ્ત્રી, તેની દીકરી ને એનો દીકરો એ ત્રણેને વેચવાનાં હતાં. જ્યારે હરાજી શરૂ થઈ ત્યારે પેલી છોકરીને તરત એક વૃદ્ધ આરબે ઘરનું કામ કરવા ખરીદી લીધી.

પેલી છોકરી તેની માતાને વળગી હતી, ને તેની માએ પણ હૃદય ચીરતું કલ્યાંત કરતાં એ બાળકીને હૃદય સરસી ચાપી રાખી હતી.

'અચાનક પેલા છોકરાએ એની બહેનને ખેંચતા પેલા આરબના હાથે બચકું ભર્યું. આરબે છોકરાના મોં પર એના મજબૂત હાથનો પંજો લગાવ્યો. છોકરાના મોંમાંના ત્રણ દાંત નીકળી પડ્યા. છોકરાના મોંમાંથી લોહીની ધાર વહેવા લાગી હતી. પરંતુ આવું દૃશ્ય ત્યાં નિત્યનું હોઈ સામાન્ય ગણાતું. એ દૃશ્યથી કોઈને દયા આવતી નહીં.

'પેલી છોકરીને તો જાણે શરીરમાંથી હૃદય ખેંચી કાઢવામાં આવે તેમ માના હૈયા ઉપરથી ખેંચી લઈ જવામાં આવી. પેલા છોકરાએ તોફાન કર્યું હોવાથી એના પૈસા ઓછા ઊપજે તેમ હતા. એથી મુહમ્મદ ગુસ્સે થઈ તેને લાતો મારતો હતો. તેની મા વચ્ચે પડી એના પુત્રને બચાવવા લાતો ખાતી હતી. છેવટે મુહમ્મદે માતા તથા પુત્રને બે જુદા જુદા માણસોને વેચી દીધાં.

'તે દિવસે ન વેચાયેલાં અમને સૌને એક બીજા પડાવ ઉપર લઈ જવામાં આવ્યાં. મને અને મારી માને જુદાં રાખવામાં આવ્યાં. મુખીને હાથે હમીદની હત્યા થઈ એ પછી તેની ટોળકીની સરદારી મુહમ્મદે રાશીદ નામના એક જુવાનને સોંપી હતી. મારી માતાને જોતાં જ એ તેની પર મોહી પડ્યો.

'મુહમ્મદ મારી માને વેચી દેવા માગતો હતો પણ રાશીદ કોઈને કોઈ બહાનું કાઢીને તે ટાળતો. રોજ મારી મા પાસે માયાળુ વાતો કરતો. બધાંથી છનાં અમને સારું ખાવાનું લાવી ખવડાવતો. બહુ જ તમીજથી પેશ આવતો અને મીઠા મીઠા શબ્દોથી મારી માને પરજાવા સમજાવતો.

'એક દિવસ અચાનક મુહમ્મદે મારી માને બારોબાર વેચી દીધી તો રાશીદે તેને ખરીદનાર પાસે બમણો ભાવ આપીને પાછી માગી લીધી. તેની આજીજી અને ભલમનસાઈથી પીગળીને મારી માએ કહ્યું કે વહેલો મોઝો મુહમ્મદ મારા દીકરાને પણ વેચી દેશે. તેને પણ ખરીદે અને અમને જુદાં ન કરે તો તે તેને રાજીખુશીથી પરજાશે. તો રાશીદે મને પણ ખરીદી લીધો.

'મારી માએ તેની સાથે લગ્ન કર્યાં. હું તથા મારી માતા મુસ્લિમ બન્યાં. મારી માનું નામ કીકૂઝા હતું તે તેણે ન બદલ્યું. મારું નામ બદલીને કાસમ રખાયું. તે દિવસથી મારી માતાનો તમામ રોષ ચાલી ગયો. તેણે ખંતથી રાશીદનું ઘર સાચવ્યું. રાશીદે મારી માથે પણ પિતા સરખો વહેવાર રાખ્યો.

અને...

•••

અરે? મઝે કાસમ ચૂપ થઈ ગયા!

'પછી?' મેં પૂછ્યું.

'હું ગુલામ હતો. મારી મા ગુલામ હતી. મારા બાપનું ખૂન કરનાર અમારા માલિક હતા. અને મારો નવો બાપ ભલે અમને ગુલામ તરીકે ન રાખે પણ તે મુહમ્મદ બીન તકીની ટોળીનો સરદાર હતો અને તેના માથે અમારી જેવાં બીજાં પકડાયેલાઓને બાંધવા, મારવા, અને વેચવાની જવાબદારી હતી.

એકાદ મહિના પછી નવા ગુલામોનો કાફલો અમારા પડાવ ઉપર આવ્યો. તેમાં માબાપ વગરની જાયુગા નામની એક દસ વરસની છોકરી હતી. તેના બાપા રાશીદના માણસોની છૂરીનો ભોગ બન્યા હતા. અને બીમાર માતા રસ્તામાં મરી ગઈ હતી. રાશીદની ફૂરતા અને લુચ્ચાઈની દંતકથાઓ બોલાતી અને તેના નામથી ગુલામો થરથરવા લાગતા.

'જેમ મારી માતાને જોઈ ને રાશીદ તેના પર મોહી પડ્યો હતો તેવી જ રીતે જાયુગાને જોઈને મારી આંખો અંજાઈ ગઈ હતી.

'બધાં ગુલામોને એક મોટા ચોકમાં બાંધી રાખવામાં આવ્યા હતાં. તે ચોક વાવ જેવો ઊંડો હતો અને ગુલામો કુદરતી હાજત કરે તે બધાં મળમૂત્રના ગંદવાડમાં જ તેમને ઊભવું બેસવું કે સૂવું પડતું.

'હું મારા ખાવાનામાંથી થોડુંક ખાવાનું સંતાડીને જાયુગા માટે લઈ આવતો. એક દિવસ હરાજના દિવસની આગલી રાતે મુહમ્મદે રાશીદને જણાવ્યું કે 'જાયુગાને એક પોચુંગીઝ સોદાગરે ખરીદી લીધી છે. આવતી કાલે તે તેને લઈ જશે. તેની તૈયારી કરી રાખવી.

'જૂંપડના એક ખૂણામાં હું ઊભો હતો. મેં આ વાત સાંભળી લીધી હતી. પોચુંગીઝ સોદાગર બીજે દિવસે પૈસા આપી જાયુગાને લઈ જવાનો હતો. મોડી રાત મુખી રડતો રડતો હું સૂઈ ગયો.

'તે રાતે બહુ જ મોડેથી રાશીદ દારૂ પી લયડિયાં ખાતો ઘેર આવ્યો. રાશીદ મારી માને કહેવા લાગ્યો: 'પ્યારી કીકૂઝા! તે મને જન્નત બતાવી દીધું છે!' પછી રાશીદે તેના પટારામાંથી હાથ નાખીને એક ખંજર બહાર કાઢ્યું. પછી ત્રાડ પાડીને તેણે મને બોલાવ્યો, 'એ ય કાસમ!'

'હું ધૂજતો ધૂજતો બારણા પાછળ સંતાઈ ઊભો. મારી માની આંખો ફાટી ગઈ.

'કેમ શું કર્યું છે કાસમે, શું કામ છે તેનું અરધી રાતે?' મારી માએ રાશીદના પગ પકડીને પૂછ્યું.

'તેને બાજુએ ફેંકીને રાશીદે બારણા પાછળથી મને પકડી ઓરડાની વચ્ચેવચ્ચે ઊભો રાખ્યો.

'કાસમ!'

'મેં રડમસ અવાજે કહ્યું 'જી અબ્બા!'

'રાશીદે કહ્યું, 'મેં' તને જાયુગાની સાથે બેઠેલો જોયો હતો. મારા ઘરનું ખાવાનું ચોરીને તું ગુલામડીને આપે છે?' કહેતાં રાશીદે ખંજર સાથે રમત કરવા માંડી. મારામાં કે મારી માતામાં કશો ય અવાજ કરવાના હોશ નહોતા.

'એકાએક રાશીદે મારી માતા પાસે જઈ તેને આલિંગન આપ્યું. ... કેટલીયે વાર સુધી તેને વળગી રહ્યો. પછી મારા માથે હાથ ફેરવીને તેણે મને કહ્યું 'લે! આ ખંજર!'

•••

ફરી મઝે કાસમ ચૂપ થઈ ગયા. પણ આ વખતે કાંઈ પૂછવાના હોશ મારામાં નહોતા. ... થોડી ક્ષણો પછી મઝે ફરી બોલ્યા.

'રાશીદે મારા હાથમાં ખંજર પકડાવી મને એક દીવાલ પાસે ઊભો રાખ્યો. તેણે મારી માને કહ્યું કે કાસમને જાયુગા ગમે છે. તે કાલે વેચાઈ જાય તે પહેલાં તું અને જમાલ તેને ભગાડીને લઈ જાઓ.'

'અમારા પડાવની પાછળ ઝાડી હતી અને તેની પાર લલિંગનાં ખેતર હતાં. રાશીદે ત્યાંથી ભાગીને ઝાંઝીબારના બીજા કિનારે અંગેનું એક કંથીડૂલ હતું તેમાં અમારે છુપાવાની વ્યવસ્થા કરી હોવાનું જણાવ્યું.

'એ ચિકકાર દારૂ પીને આવ્યો હતો. તેણે નશામાં પણ એકદમ મીઠા અવાજે મારી માતાના ગાલે હાથ મૂકતાં અમને આ બધું સમજાવ્યું.

'હું ને મારી મા બંનેનાં માથાં અચંબાથી ફટકાં હતાં. 'પણ આ ખંજર લઈને આને અહીં કેમ ઊભો રાખ્યો છે?' મારી માએ પૂછ્યું. તો રાશીદે કહ્યું કે તે મને જન્નત બતાવ્યું છે. તું તારા દીકરાને પ્યાર કરે છે અને તારો દીકરો જાયુગા સાથે ઈશક કરી બેઠો છે. તને મળીને મને ઈશકની કીમત સમજાઈ છે, અને તે મને જન્નત બતાવી દીધું છે. હવે મારી કોઈ તમન્ના બાકી નથી.'

•••

મઝે કાસમે એક મોટો નિસાસો ખાધો. પછી આંખમાં પાણી લાવીને બોલ્યા :

'રાશીદે કહ્યું કે જાયુગાને લઈને તમે નાસી ગયા છો તે મુહમ્મદ જાણશે એટલે તે મને તરવારથી વાઢી નાખશે. તેના કરતા કાસમના હાથે મરવું બહેતર છે ! એમ બોલીને હજી વાક્ય પૂરું થાય તે પહેલાં તો તે ધસમસતો મારી તરફ આવ્યો અને મેં પકડેલા ખંજરમાં ભટકાવ્યો. મને કાંઈ સુધ આવે તે પહેલાં ખંજર તેના પેટમાં ખૂંચી ગયેલું અને તે જમીન ઉપર પડી ચૂકેલો.

'તરત જ મારી માએ રાશીદના કમીઝમાંથી ગુલામોની સાંકળની ચાવી કાઢી. અમે સંતાતાં સંતાતાં ગુલામોના ચોક પાસે ગયાં. બધાં સૂતાં હતાં તેમાંથી જાયુગાને મેં ધીમેથી જગાડી. તેના ગળાની સાંકળ ખોલી છૂટી કરી, અને અમે ત્રણે જીવ લઈને નાસ્તાં.

રાશીદે કહ્યું હતું તે પ્રમાણે લવિંગનાં ખેતરોમાં સંતાતાં સંતાતાં ચાલ્યાં ગયાં. એમ કહેતાં મઝે કાસમની આંખોમાં આંસુ આવી ગયાં. એ દશ્ય એની નજર સામે ખડું ના થયું હોય તેમ અનેક કરુણ ભાવો આવ્યો અને મેં પકડેલા ખંજરમાં ભટકાવ્યો. મને કાંઈ સુધ આવે તે પહેલાં ખંજર તેના પેટમાં ખૂંચી ગયેલું અને તે જમીન ઉપર પડી ચૂકેલો.

'તરત જ એના કરચલી પડેલા ચહેરા ઉપર આવ્યા અને ગયા.

'રાશીદના કહ્યા પ્રમાણે અમે કિનારે કિનારે આખી રાત ચાલ્યાં. સવાર પડી પણ અમને કેથીડૂલ ન મળ્યું. તે કેવું હોય તેની પણ અમને ખબર નહોતી. પરોઢ થતાં કિનારા ઉપર કેટલાક પીધેલા અંગેજ ખલાસીઓ પસાર થતા દેખાયા. તેમણે હસીને અમને રોક્યા. એ ખલાસીઓમાં એક વૃદ્ધ ખલાસી હતા. એનું નામ રોબર્ટ ફિલ્ડ હતું. અમારી વાત જાણી અમને ત્રણેને રોબર્ટ ફિલ્ડ સલામત જગ્યાએ લઈ આવ્યા. અમને નવડાવી, ખવડાવી, સુવડાવી અમારી તમામ સંભાળ લીધી.

'રોબર્ટ સાહેબ અને તેના સાથીઓની મદદથી અમને એમના શિપ ઉપર રહેવાનું મળ્યું, અને એમાં કામ પણ મળ્યું.

'રોબર્ટ સાહેબના કાને વાત આવી કે મુહમ્મદ બીન તકી પોતાને રહેવા માટે નવું ઘર બંધાવે છે. આવતી કાલે સવારે તેના ઘરના ચણતરમાં જીવતા ચણી લેવા દસ મજબૂત જુવાન ગુલામોને પસંદ કર્યા છે. બીજા દિવસે વહેલી સવારમાં રોબર્ટ સાહેબ બજારમાં પહોંચી ગયા હતા. ત્યાં પહોંચ્યા પછી રોબર્ટ સાહેબે જોયું કે, એ દસમાંથી ચાર ગુલામો ઘેટાની જેમ વિના આનાકાનીએ ચણાઈ જવા તૈયાર થયા છે, જ્યારે છ જણાએ એ રિવાજ સામે બળવો કર્યો. જજીરોમાં જકડાયેલા એ નિઃસહાય મનુષ્યો બીજું તો શું કરી શકે ? તુરત જ મોહમ્મદ બીન તકીએ ગુલામોના ઉપરીને એ ગુલામો બેભાન થાય ત્યાં સુધી ફટકા મારવાનો હુકમ છોડ્યો.

'છ ગુલામો જ્યાં સુધી બેભાન ના થયા ત્યાં સુધી એમને મારવામાં આવ્યા. રોબર્ટ ફિલ્ડ એક મકાનમાં છુપાઈને ગુલામો પર થતા આ અત્યાચાર જોઈ રહ્યા હતા. ગુલામોનાં શરીર લોહીલુહાણ થઈ ગયાં. એમની વેદનાનો પાર નહોતો. આટલેથી જાણે પૂરું ના થતું હોય તેમ એમના લોહી નીતરતાં શરીર ઉપર દરિયાનું પાણી છાંટવામાં આવ્યું. જ્યારે આ ગુલામોને માર મારવામાં આવતો હતો ત્યારે કેટલાક ગુલામોના માલિકો ખુશ થતા, 'લગાવ, વધારે લગાવ.' કહેતા આનંદિત બની જોતા હતા.

'ગુલામો પર થતો આ ક્રૂર અત્યાચાર જોઈ રોબર્ટ ફિલ્ડનું અંતર કકળી ઉઠ્યું. ઝાંઝીબારમાં ગુલામો વેચવાનો - ખરીદવાનો ધંધો ફૂલીફૂલી રહ્યો હતો તેની રોબર્ટ સાહેબને ખબર હતી. મેં પણ મુહમ્મદ બીન તકીને હાથે થયેલા મારા પિતાના ખૂનની, મારી માતા પર થયેલા અત્યાચારની અને મારી કથની રોબર્ટ સાહેબને કહેલી ત્યારે એમનું ખૂન તપી ગયેલું. આમે ય રોબર્ટ સાહેબને ગુલામોનો વેપાર અંતરમાં અત્યંત ખૂંચતો હતો. હજારો આફ્રિકનીને પશુઓની માફક પકડી જગતનાં બજારોમાં વેચી દેવા લઈ જતા વહાણને જોતાં ત્યારે એનો આત્મા પુણ્યપ્રકોપથી સળગી ઊઠતો. એમના કિશ્ચિયન સંસ્કારથી રંગાયેલું

જજુ દયાળુ અને અહિંસક ચિત્ત આ અમાનુષી પ્રથા સામે કિટકાર વરસાવતું.

'એ રાતે રોબર્ટ સાહેબને જરા પણ ઊંઘ ન આવી. એની આંખ સામે પેલા ગુલામો પર ગુજારવામાં આવતા ત્રાસનાં દશ્યો તેમને અસ્વસ્થ બનાવી રહ્યાં હતાં. અહીં અટલો બધો અત્યાચાર પ્રવર્તે છે ! આ જુલ્મગારોનો કોણ નાશ કરશે? આ ગુલામોની મુકિત માટે મારે કાંઈક કરી છૂટવું જોઈએ.

'રોબર્ટ ફિલ્ડે એ જ ક્ષણે પ્રતિજ્ઞા લીધી કે જીવનભર એ ગુલામો છોડાવવાનું કામ કરશે. એની પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે એણે ઘણા ગુલામો છોડાવવાનું કામ કર્યું. એ આદર્શ પાછળ તેણે એનાં તન-મન-ધનનો સ્વેચ્છાએ ભોગ આપ્યો. એ ઘણી વખત લડ્યા. ઘણી વખત તેણે પોતાના જાનને જોખમમાં નાખી અનેક ગુલામોને છોડાવ્યા. મોટો થતાં હું પણ રોબર્ટ ફિલ્ડની ટોળીમાં સામેલ થઈ ગયો.

'વર્ષો પછી વર્ષો વીતવા લાગ્યાં. હું અને જાયુગા પરણ્યાં. મારી માતાનું અવસાન થયું.

'રોબર્ટ ફિલ્ડની આગેવાનીમાં ગુલામોને પકડવાનો ધંધો કરતી અનેક ટુકડીઓ પર અમે છાપા મારી અમે તેનો નાશ કર્યો. એવી એક ઝપાઝપીમાં અમે મુહમ્મદ બીન તકી અને તેની ટોળકીના આદમીઓને પણ ઘેરી લીધેલા. મુહમ્મદ બીન તકીના માણસોની કતલ કરીને ફક્ત એકલા મુહમ્મદ બીન તકીને બાંધીને અમે શિપ ઉપર લઈ આવ્યા. તેની પાસે જઈને હું ઊભો. મેં તેને પૂછ્યું.

'રાશીદનું ખૂન કોણે કર્યું હતું તને ખબર છે ?'

'ના.'

'તેનું ખૂન મેં કર્યું છે. તેં મને ઓળખ્યો?'

તેની આંખમાં મને પીછાણ્યાની ચમક આવી.

'રાશીદને તેં માર્યો?' તેણે અજાયબીથી પૂછ્યું. તેની પાસે આવીને રાશીદનું ખંજર બતાવીને મેં તેને કહ્યું કે આ ખંજરથી તે મૂઓ !'

મુહમ્મદ બીન તકી કાંટલા ઝોળે કાસમ સામે તાકી રહ્યો. એને રુવે રુવે ફફડટ વ્યાપેલો, ગળાની નસ પર ભોંકાતી ખંજરની આરની વેદના કરતાં મૃત્યુનો ઓધાર એવો ઘેરી વળેલો કે એણે ચીસ પાડી 'મને રીબાવ નહીં, મારી નાંખ, મારી નાંખ.'

કાસમે ઊંઝો શ્વાસ લઈ ખંજર ખુપાવવા જોર કર્યું ને એની નજર ફફડતા હોઠે, ઘરઘરતી જાયુગા પર પડી. વર્ષો પૂર્વેથી લોહિયાળ ગુલામી જીવતી હોય એમ !

'ગુલામો ખરીદનાર રાક્ષસ તને ખબર છે કેમ ?

'મુહમ્મદ બીન તકી હજી યે ધૂજતો હતો. ને જાગુચાની કાસમ પર ખડાયેલી નજર વચ્ચે પથરાયેલી પાતળી આંસુની પરતની પેલી પાર જોતાં એ બબડ્યો: 'હું આનો ય ગુલામ છું? જાગુચાનો ગુલામ !'

ને એણે પીઠ ફેરવી લીધી.

●●●

લક્ષ્મીદાસભાઈએ આખા રસ્તે કાંઈ કહ્યું નહીં. ઘરે આવીને જમ્યા પછી તેમણે મને પૂછ્યું, 'ગુલામીથી પણ મોટી ગુલામી શેની હોય, ખબર છે દિલીપકુમાર !'

મેં સામે પૂછ્યું.

'ગુલામીથી યે મોટી ગુલામી શેની ?'

'ઈશકની ગુલામી !'

[324 Horn Lane, Acton, LONDON W3 6TH, U.K.

ઈશકની ગુલામી

○ વલ્લભ નાંઠા

પાંચમી જૂન સન ૧૯૯૮ના રોજ હોલસેલ દવાના ધીકતા ધંધામાંથી એકાએક ઊભો થઈને એક ખાસ પ્રયોજને હું ઝાંઝીબાર આવી ઊભો હતો. ઝાંઝીબાર નગર ત્રેપન માઈલ લાંબા અને ચોવીસ માઈલ પહોળા એક ટાપુ ઉપર કોઈ મહાકાય લીલા દૈત્યની જેમ સોડ તાણીને સૂતું છે. તેના બંદર પર પગ મૂકતાં જ મારા આત્મા ઉપર કોઈ તરવારથી જનોઈવાઢ ઘા કરતું હોય તેવી કારમી કંપારી અનુભવાતી હતી.

આજે ૫ જૂન ૧૯૯૮ના રોજ ઝાંઝીબારના બંદરે પગ મૂકતા મને જાણે ત્યાંથી વહાણોમાં ખડકાઈને દરિયાપાર વહેતી થયેલી અભાગી રૂહોનું સૂતક લાગતું હોય તેવો ભાસ થતો હતો. અહીં આ સ્થળે, કદાચ આ પગથિયાં પાસે, કદાચ આ રેતીની સાક્ષીએ શી ખબર કેટલાં લાખો જીવતાં માણસોની કકળેલી આંતરડીની હાય હવામાં વરાળની જેમ ઊભી થઈ હશે!

જ્યારથી મ્વાંઝાની શાળામાં ઝાંઝીબારનો ઈતિહાસ ભણેલો ત્યારથી મારા સંવેદનશીલ આત્માને જાણે તે હાય ભીના શેવાળની જેમ મારા આખા શરીરે ચોટેલી હતી. વર્ષોથી મને ઝંખના હતી અહીં બેસીને તે ગુલામોની એક દાસ્તાન લખવાની. મોટી થઈ ગૃહસ્થી માંડીને વેપાર માંડી બેઠેલો અને એ ઝંખના થોડો સમય જાણે લુપ્ત થઈ ગયેલી.

સન ૧૯૭૩માં, ગુલામી નાબૂદ થયાને સો વર્ષ થયાં ત્યારથી મનમાં ભય પેસવા માંડેલો : મને બીક હતી કે હોલસેલ દવાના ધંધામાં ગરક થઈને કદાચ એકાએક જો પ્રાણ છોડી દઈશ તો ભૂત બનીને ઝાંઝીબારના ત્રેપને ત્રેપન માઈલ ઉપર સુસવાટા કરતો વલખતો રહીશ. એટલે આજે ઝાંઝીબારના દરિયાકિનારા પાસે મિઝિંગાની રોડ પર આવેલા એક વિશાળ મકાનમાં બીજા માળે બે ઓરડાઓ ભાડે રાખી શાળાના વખતની ઈનામમાં મળેલી પાર્કર પેન અને લીસા ગુલાબી કાગળવાળું રાઈટિંગ પેડ લઈ હું કથા લખવા બેઠો છું. કથાનું નામ રાખું છું. 'સન ૧૯૯૮માં -'.

મીઝિંગાની રોડના એ મકાનમાં ઉપરના માળમાં કોઈ રહેતું નહોતું. નીચેના માળમાં મકાનમાલિક લક્ષ્મીદાસભાઈ અને તેમનાં પત્ની સુલોચનાબહેન એમના પુત્ર સાથે રહેતાં હતાં. મારા જમવા કરવાની સગવડ લક્ષ્મીદાસભાઈને ત્યાં ગોઠવાઈ હતી.

મારા એક ઓરડાની બારીમાંથી દેખાતો સાગર અને તેની ઉપર હાલક ડોલક થતાં દરિયાઈ વાહનો અચાનક ઝાંઝાવાની જેમ ઝરઝરવા લાગ્યાં મારી આંખ સામે. મને થયું અરે ! આમાંથી કોઈ, મક્કમ પગલે બહાર નીકળશે ને મારી પાસે આવીને આખી કથા લખાવશે. ... મને કહેશે લખ ... !

પણ કલાકો સુધી બેઠો રહ્યો તોપણ માત્ર શીર્ષક જ લખી શકેલો. લક્ષ્મીદાસભાઈએ કહ્યું 'હાલો, જરાક ચકર મારી આવીએ. જરાક ગામ જોશો તો કાંઈક વિચાર આવશે.'

અને સવારે દસ વાગે ચા પી હું લક્ષ્મીદાસભાઈ સાથે ઝાંઝીબાર શહેર જોવા નીકળ્યો. ઝાંઝીબારની આરબ અને હિન્દી બજારમાં મોટરકાર જઈ શકે નહીં એટલે અમે પગે બજાર જોવા નીકળ્યા હતા. સુલતાનના મહેલથી મેઈન સ્ટ્રીટ ઉપરથી નાઝી મોજા રોડ પર આવેલા રિક્કિયેશન ગાઉ-૩ ઉપર ફરી પાછા વળતાં વિક્ટોરિયા ગાર્ડ-સમાં બેઠા.

સાંજે લક્ષ્મીદાસભાઈ ઝાંઝીબારનું 'ઓલ્ડ સ્ટોન ટાઉન' જોવા લઈ ગયા. અહીં 'બેત અલ અજાયબ' - સુલતાન બારઘશનો મહેલ જોયો. બ્રિટિશ મનવારોએ આ મહેલ પર ૧૮૭૩માં અંધાધૂંધ તોપમારો ચલાવ્યો હતો અને સુલતાનને ગુલામોનો વેપાર બંધ કરવા ફરજ પાડી હતી. ત્યાંથી ઘર તરફ પાછા ફરતાં કીક રોડ પર આવેલું અંગ્લિકન કૅથીડ્રલ જોઈ લીધું. આ કેથીડ્રલ ૧૮૭૭માં બંધાયું હતું અને પૂર્વ આફ્રિકામાં બાંધવામાં આવેલું આ સૌથી પહેલું અંગ્લિકન કૅથીડ્રલ હતું. અહીં એક સમયે ગુલામોને વેચવાનું ધમધોકાર બજાર ચાલતું હતું. ભગવાન ઈશુના આ દેવળમાં માનવતા ખાતર, ગુલામોને વેચવાની પ્રથા સામે ઝૂંપી જે વીરકેસરી જુવાનોએ આત્મબલિદાન દીધાં હતાં તેઓનાં સ્મારક એમની શહાદાતની દાસ્તાન મૂક પણે જાણે કહી રહ્યા ન હોય એવો ભાસ થતો હતો. આ ઉપરાંત સંગ્રાણી પોઈન્ટ ઉપર આવેલી ઈંગ્લિશ ક્લબ, ટીપુ ટીબનું મકાન, અલ - હાડીથ તથા કેટલીક મસ્જિદો પણ જોઈ.

બીજા દિવસે શિમોની રોડ પરના મ્યુઝિયમ ઉપર આવીને ઊભો. અહીં ખડકેલી ઓમાની સુલતાનોના શાસનકાળની વિગતો, બ્રિટિશ કલોનિયલ સમયની તવારીખ, જૂના નકશા, સિકકા, સુલતાનોનાં તૈલચિત્રો, ગુલામોનાં ચિત્રો વગેરે માહિતીના આ ભરપૂર ખજાનાની નોંધ હું સાથે લાવેલી મારી ડાયરીમાં ટપકાવી રહ્યો હતો.

અહીં માનવી જેવા માનવીને પશુની જેમ પકડીને, સાંકળે બાંધીને રીતસર વેચવાનો ધંધો ચાલતો હતો. ગુલામોના વેપારમાં હિન્દ સરકારે ૧૮૪૩માં તેમ જ ૧૮૬૦માં એમ બબ્બે વખત ગુલામીની વિરુદ્ધ કાયદા પસાર કરીને તેનું ઉલ્લંઘન કરનારને કડક શિક્ષા કરવાની જોગવાઈ કર્યા છતાં પણ કેટલાક કચ્છીઓ અને ભાટિયાઓએ ગુલામોનો વેપાર ચાલુ રાખ્યો હતો. જયરામ શિવજી, અલિદીના વિસરામ, નાસર વીરજી અને સૌભાગ્યચંદ દેવશી જેવા હિંદુ, જૈન અને મુસ્લિમ વેપારીઓ હોશે હોશે ગુલામોની લે-વેચ કરતા. તો બીજી તરફ, આ અમાનુષી વેપાર બંધ કરાવવાની લડતમાં યુરોપિયનો, કેટલાક આરબો, થોડાક હિંદીઓ

અને આફ્રિકનો પણ જોડાયા હતા. વીરમજી, સેમ્યુઅલ, ઓમાર, ગુલશન, આયેશા, વગેરે નરબંકાઓની શહાદત અને પરાકમોની વિગતો વાંચી એ નરવીરો તરફ અહોભાવ જાગી ઊઠ્યો. એમના વિશે વધુ જાણવાની અને આ પાત્રોને કથામાં જીવંત કરવાની ઉત્કંઠા બળવત્તર બનવા લાગી.

એક દિવસ, સવારે, લક્ષ્મીદાસભાઈ મને કાસમ નામના જૈફ માણસને મળવા લઈ ગયા. એમની ઉંમર આશરે સોથીયે વધુ હશે. લાંબા પહોળા ખાંજુમાં (ઝભ્ભામાં) મજે કાસમ સળીના ચાકળા પર કાચની નાની પ્યાલીમાંથી કાવાની ચૂસકીઓ ભરતા ભીંતને અઢેલીને બેઠા હતા. મને સમજાયું કે એને આંખે બહુ દેખાતું નથી.

એમણે અમને આવકાર્યા.

કુરનીશ બજાવી વિનયથી મેં કિસ્વાહિલીમાં કહ્યું, 'મજે, હાબારી યા અસુબુહી? (કેમ છો?)'

'-ઝૂરી સાના. ના વેવે, હુજામ્બો?' (સારી છે. તમે મજામાં છો?)

'સિજામ્બો સાના.' (ખૂબ મજામાં છું). હું મ્વાંઝાથી આવું છું. મારું નામ દિલીપકુમાર નાંઠા ! મારે સંકડો ગુલામોને ગુલામીની ઝાંઝીરોમાંથી મુક્ત કરનાર નરવીર રોબર્ટ ફિલ્ડનો ઈતિહાસ જાણવો છે.'

મજે કાસમની અંધ આંખો જાણે ભૂતકાળને શોધતી હોય તેમ ચકળવકળ ફરી રહી. 'બાના નાંઠા, એ હાડીથી (કહાણી) ઘણી લાંબી છે.'

'મને મ્વાના (બેટા) કહેશો તો સારું લાગશે. હું તો તમારા દીકરાથીયે નાનો છું. મજે (વડીલ) !'

'હું તો તને ડુગુ (ભાઈ) કહીને બોલાવીશ. તમે લોકો માનો છો કે ગુલામોને એક જ દુઃખ હોય, કયુ? ... તો કહો કે ગુલામી !'

'તો ?' મેં અજાયબીથી પૂછ્યું.

'ડુગુ નાંઠા!' કાસમની અંધ આંખો ક્ષણભર જાણે દેખવા લાગી. એના બોખા મોંમાં જાણે ગઝલગાન આવ્યું. 'ગુલામોને બી દિલ હોય કે નહીં ? ગુલામો પણ ઈશક કરી શકે કે નહીં ? ને ડુગુ યા-ઝુ, ઈશક ઉપર કોનો કાબૂ રહેતો હોય છે ? જેને માથે ભગવાને હાથ મૂક્યો હોય તેને જ ઈશક થાય છે, તું માને છે કે નહીં ?'

મજે કાસમ ચૂપ થઈ ગયા. બેએક ક્ષણ પછી મેં પૂછ્યું, 'પછી ?'

'આ કહાણીઓમાં માનવતાનાં ઝરણ પણ છે ને ફૂરતા. પાશવતા અને પાપની ખાઈઓ પણ છે, ડુગુ ! પાપની ખાઈઓ ... !' મજે કાસમ

(અનુસંધાન પાનાં 21 પરે)